CAPLLETRA 4

REVISTA DE FILOLOGIA

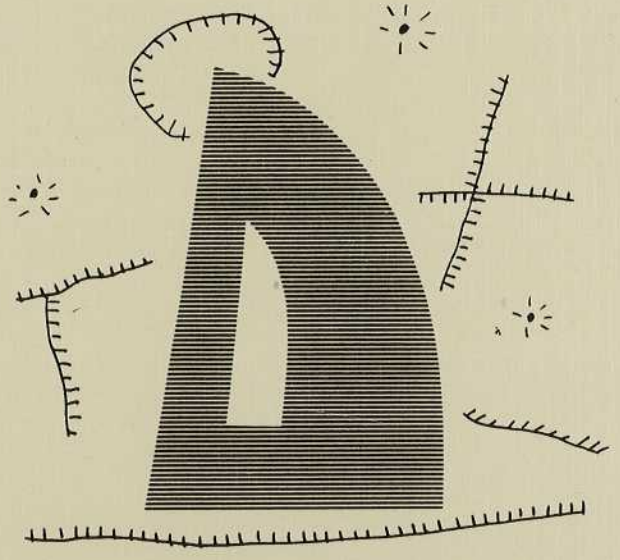

Director:
Antoni Ferrando
Consell de Redacció:
Institut de Filologia Valenciana
Edita:
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Subscripcions i correspondència:
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs March, 92-98
08013 Barcelona
Disseny:
Manuel Granell, Joan Josep Tornero
Il·lustracions:
Ricard Huerta

ISBN:
84-7826-071-4
Dipòsit legal:
B. 28.168 - 1989
Fotocomposició:
V. Igual, S. A.
Imprès per:
Libergraf, S. A. - Barcelona

Primavera, 1988

INDEX
CAPLLETRA 4
REVISTA DE FILOLOGIA

ARTICLES

A L'ENTORN DE LA RENAIXENÇA VALENCIANA. Vicent Simbor Roig 5
LA RENAIXENÇA AL PAÍS VALENCIÀ. Vicent Simbor Roig 9
LLENGUA I PÀTRIA AL PAÍS VALENCIÀ DURANT LA RENAIXENÇA. Ricard Blasco 43
UNA REVISTA POPULAR VALENCIANA: EL MÒLE (1837 i 1840-41). Enric Balaguer 69
LA POESIA VALENCIANA DE LA RESTAURACIÓ (1874-1902). Eduard J. Verger 79
LLENGUA LITERÀRIA I ACTITUD POLÍTICA EN TEODOR LLORENTE. A PROPÒSIT DE *CARTES DE SOLDAT* I *PRO PATRIA*. Antoni Ferrando 91
EL PENSAMENT LINGÜÍSTICO-LITERARI DE TEODOR LLORENTE. Vicent Salvador 113
LLORENTE, «LA OPINIÓN» I LA RENAIXENÇA. Vicent Simbor Roig 123
LES ACTUALITZACIONS LINGÜÍSTIQUES DE L'«ESPILL DE BEN VIURE» (1559) REALITZADES EN L'EDICIÓ DE 1827 PER ONOFRE SOLER. Emili Casanova / Cecilio Alonso 137
PRESÈNCIA VALENCIANA AL I CONGRÉS INTERNACIONAL DE LA LLENGUA CATALANA (1906). Antoni Ferrando 167

ABSTRACTS 179

VICENT SIMBOR ROIG

A L'ENTORN DE LA RENAIXENÇA VALENCIANA

PRESENTACIÓ

D'uns quants anys ençà, i coincidint amb la implantació i normalització dels estudis de llengua i literatura catalanes a les Universitats de València i d'Alacant, han vingut sorgint nous estudis i enfocaments del procés de recuperació cultural i política del País Valencià desenvolupat al llarg del darrer segle. Fruit inevitable d'aquestes novelles investigacions, ens trobem a hores d'ara amb possibilitats reals de dibuixar el perfil general i àdhuc de remarcar alguns dels trets bàsics d'aquesta centúria tan decisiva per als moments actuals.

Des dels treballs inicials de Fuster i de Sanchis Guarner que ens van fornir els primers estudis i valoracions globals del període, la informació s'ha anat ampliant i les noves dades aportades confirmen, afinen o, en alguns punts, contradiuen les línies directrius traçades anys enrere pels dos Mestres.

Un d'aquests punts més controvertits és precisament l'origen autòcton o «importat» de la Renaixença Valenciana. Fuster i Sanchis, partint de la informació aleshores a l'abast, en gran mesura deguda al mateix Teodor Llorente, acceptaren l'origen «importat», és a dir, l'inici de la Renaixença a casa nostra com a conseqüència de l'estímul provinent de Barcelona. O en altres mots, la Renaixença Valenciana començava amb la conversió de Llorente deguda a la lectura del «Gayter del Llobregat» i a l'empenta personal de Marià Aguiló. Uns anys després el mateix Fuster ja apuntava l'existència d'uns precedents valencians massa oblidats i que obligaven a matisar la creença en l'erm literari pre-renaixencistaa què ens havia induït Llorente. L'inici de les investigacions sobre els darrers poetes neoclàssics i els esforços reivindicatius d'un nucli d'estudiosos, i, sobretot, la tasca del primerenc grup romàntic sorgit al voltant de les Escoles Pies, ens obliguen a revisar l'origen del moviment renaixencista

valencià. A desgrat de la manca d'estudis monogràfics profunds sobre les figures cimeres pre-renaixencistes, em sembla a hores d'ara acceptable que Pasqual Pérez i Rodríguez, Josep M.ª Bonilla i Vicent Boix, impel·lits pel seu ideari romàntic, encetaren un procés de reivindicació col·lectiva que tenia en la recuperació i dignificació a nivell culte de la llengua el seu tret més definitori.

És justament el paper en realitat acomplert per Teodor Llorente un altre aspecte en procés tot just encetat de revisió. Ja Sanchis havia mostrat l'existència d'un gairebé silenciat corrent progressista comandat per Constantí Llombart i marginat històricament sota l'ombra omnipotent de Llorente. I hui en dia, revistats alguns tòpics, ens trobem amb l'exigència d'acabar amb l'arxirepetida identificació Llorente-Renaixença Valenciana com un binomi indestriable. La Renaixença Valenciana va ser molt més complexa i conformada per diversos corrents o estratègies, que cal investigar i recuperar situant en el seu lloc just la imatge excessivament mitificada de Llorente al costat d'altres de no menor envergadura si fèiem cas de la labor renaixencista personal i no de la fortuna de la glòria posterior. Constantí Lombart, Josep M.ª Puig Torralva, Josep Bodria i Roig, Lluís Cebrian Mezquita, Víctor Iranzo i Simon, àdhuc el jovenet Blasco Ibáñez, són també Renaixença o millor, atrevim-nos!, són en gran mesura la «autèntica» Renaixença, car és aquest grup progressista el responsable de la creació de la infrastructura (Lo Rat-Penat, Jocs Florals, revistes) i, per tant, el vertader impulsor d'un procés que fins la seua intervenció no havia superat la plasent diversió d'un grupet d'amics.

Ens trobem en el camí de la investigació pacient i conscienciosa i queden encara molts aspectes a estudiar abans que es puga donar per copsat un procés com el de la Renaixença al País Valencià. Ens manquen tant investigacions pregones de la ideologia i activitat polítiques llorentines i de la seua obra de creació literària, com de la figura oposada de Constantí Llombart; ens cal resseguir pàgina a pàgina els diaris i revistes de l'època a la cerca de possibles noves descobertes que ens permeten acabar de traçar les línies grans i petites d'aquest procés; i ens és sobretot necessari d'oblidar les heretades informacions i valoracions tòpiques i interessades i analitzar amb nous ulls, amb l'objectivitat de les noves dades, el paper de tot un corrent, de tota una nòmina d'escriptors, que des de l'activisme político-cultural, des de la renovació estètico-literària o des de l'acostament popular de les revistes satíriques i polítiques i el teatre van contribuir decisivament a aquell moviment que coneixem amb el nom de Renaixença.

El present número de «Caplletra» va dedicat monogràficament a contribuir des de les seues pàgines a posar a l'abast dels estudiosos i dels lectors interessats un pomell d'estudis dedicats a la Renaixença i al seu entorn cronològic que, així ho creiem, podran fornir una aproximació general actualitzada

al procés global de la Renaixença Valenciana i suggestives exploracions d'alguns dels pilars bàsics del seu entramat. Precisament molts d'aquests estudis provenen de la contribució valenciana al Col·loqui Internacional sobre la Renaixença, *celebrat a Barcelona del 18 al 22 de desembre de 1984, incentiu aprofitat per a una revisió actualitzada de la branca renaixencista valenciana, d'altres són motivats en l'interès creixent que aquest període clau desperta en l'actualitat.*

Hom ha intentat d'agrupar els estudis d'aquest número monogràfic a l'entorn de la Renaixença Valenciana d'acord amb la relació temàtica: primer els dedicats a una aproximació general i a períodes amplis, després els centrats en Teodor Llorente, a continuació els orientats a la investigació d'alguns aspectes de la llengua i, a la fi, els dirigits a d'altres punts específics.

Només resta esperar que el lector trobe tan interessant i profitosa la proposta d'aquest número monogràfic de «Caplletra» com nosaltres desitgem.

VICENT SIMBOR ROIG

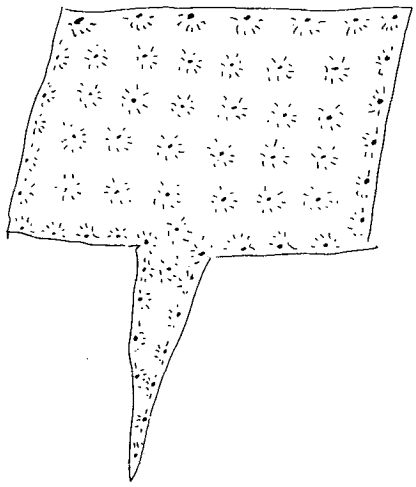

VICENT SIMBOR ROIG

LA RENAIXENÇA AL PAÍS VALENCIÀ

1. UN MOVIMENT AUTÒNOM O FILL DE LA RENAIXENÇA DE CATALUNYA?

Quan en una carta a Rubió i Ors del 22 de gener de 1877 Teodor Llorente va afirmar:

> «En 1857 escribí yo los primeros versos valencianos, y ya ha dicho el *Calendari* de Briz, en los apuntes biográficos que me dedica este año, que me los inspiró el *Gayter del Llobregat*. Mi amigo Vicente W. Querol siguió mi ejemplo, y con nosotros se unió don Mariano Aguiló, entonces bibliotecario de nuestra Universidad, para fundar la escuela poética valenciana. Este es su verdadero principio, y entonces conocimos lo que se hacía en Provenza y Cataluña. En 1858, estando yo en Madrid, compré el *Mireio*, y es indudablemente el primer libro de la moderna poesía provenzal que se vio en Valencia,»[1]

iniciava tot un corrent d'opinió monolític que ha vist indefectiblement la Renaixença al País Valencià com una conseqüència, com una filla, de la Renaixença a Catalunya. Aquesta és l'opinió, per exemple de Fuster en la seua *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, de 1956:

> «La Renaixença valenciana serà un fillol de la Renaixença del Principat, i no, com Ros i Galiana podien fer preveure, una prolongació del moviment local setcentista innervat pels clàssics.»[2]

Afirmació molt categòrica que el mateix Fuster sembla evitar sis anys més tard, el 1962, quan publica el seu famós *Nosaltres els valencians*,[3] i acaba

(1) T. LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari. Mistral i Llorente*, València, 1932, pp. 73-74. Cal advertir que en aquest treball he transcrit literalment tots els fragments de les cites, llevat de l'accentuació i de la dièresi, que he normalitzat, tant en els textos en català com en castellà.

(2) J. FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, 1.ª ed. Selecta, Barcelona, 1956; 2.ª ed. Eliseu Climent, editor, València, 1980, p. 27, de la 2.ª ed.

(3) J. FUSTER, *Nosaltres els valencians*, Ed. 62, Barcelona, 1962. Jo citaré per la 6.ª ed., Barcelona, 1980, pp. 221-222.

per matisar de forma radical l'any 1973 en un treball recollit tres anys després a *La Decadència al País Valencià*, on impugna els oblits o ignoràncies de Llorente sobre els precedents de la Renaixença i acaba per concloure que dels mots de Llorente allò que en realitat calia deduir és que Llorente i el seu grup cultista-conservador no se sentien vinculats al moviment pre-renaixencista local, molt més fort i continuat del que ell ens volia fer creure.[4]

Per la seua banda Sanchis Guarner proposa un inici de la Renaixença valenciana en gran part motivat per la vinguda l'any 1858 de Marià Aguiló com a cap de la biblioteca universitària, ja que

> «La llavor renaixentista, sembrada per Villarroya, no havia germinat gaire, però aleshores, el 1858, arribà a València, destinat com a cap de la Biblioteca universitària, un il·lustre mallorquí, Marià Aguiló i Fuster (1825-97), gran esperit restaurador. Per consell seu, provaren d'escriure versos en vernacle culte, dos joves estudiants de Dret, Llorente i Querol, aquell al 1857, aquest el 1859.»[5]

Opinió, aquesta, manifestada l'any 1962 i repetida després en els estudis posteriors: *La ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia urbana*, de 1972, i *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, de 1977.[6]

Però, al meu parer, aquesta opinió tradicional és absolutament discutible. Ja Fuster, com he advertit adés, iniciava l'any 1973 una revisió del judici de Llorente, i alhora del seu mateix incondicional seguiment primer. En resum, Fuster mostrava com ni la desconeixença dels clàssics era tan «general» com apuntava Llorente, ni calia oblidar les discussions i propostes de dignificació del valencià anteriors a la meitat del segle. A continuació el mateix Fuster es pregunta si els «precedents» estudiats per ell no significaven res per a Llorente o si més aviat es tractava d'un oblit voluntari. Encara Fuster sembla justificar les omissions de Llorente, a causa —diu— de l'escàs ressò públic d'aquests precedents «cultes». Dels precedents «populistes», i progressistes, el conservador Llorente —remarca— no volia saber-ne res: li repugnava el seu anticlericalisme, republicanisme i obscenitat.

D'altra banda, jo mateix m'he dedicat a estudiar aquells precedents amb tanta facilitat oblidats per Llorente[7] i els resultats no poden ser més interessants. Així descobrim l'existència d'un fil conductor sense interrupcions des de finals del XVIII, fita inicial de l'estudi, fins a la consagració oficial de la Renaixença, l'any 1859. En un breu repàs cal recordar ara com dins la producció culta destaca en ple neoclassicisme la figura i l'obra de Joan Baptista Escorigüela, illot lúcid i incansable en la reivindicació del català, llengua en què escriu sonets, cançons, dècimes «para animar y desimpresionar

(4) J. FUSTER, *La Decadència al País Valencià*, Curial, Barcelona, 1976, pp. 147-167.
(5) M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*, Ed. 62, Col. tres i quatre, sèrie «La Unitat», 2, València, 1968, p. 33.
(6) M. SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia urbana*, 1.ª ed. Cercle de Belles Arts de València, València, 1972, 3.ª ed. amb esmenes i addicions —per la qual jo cite— Excm. Ajuntament de València, València, 1981, p. 475; *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, Departament de Lingüística Valenciana, Facultat de Filologia, València, 1977, p. 45.
(7) V. SIMBOR ROIG, *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, Institut de Filologia Valenciana, València, 1980. És recomanable, per a aquell qui vulga aprofundir en les dades del present apartat, la consulta d'aquest llibre, d'on he extret les notícies que ara breument recorde.

a tales Romanceros»,[8] junt a Manuel Joaquim Sanelo, autor de diccionaris i defensor d'una llengua literària repescada directament de l'època clàssica, sense cap concessió al pas del temps. Potser encara, per fi, caldria recordar l'obra lexicològica de Marc Antoni d'Orellana.

Abans, però, d'entrar a la dècada dels anys trenta, quan va fer palesa la seua presència el Romanticisme, trobem més mostres d'interès per la llengua i apassionades defenses de l'ús culte: el populista Manuel Civera, el «Fideuero», l'any 1820, Vicent Clèrigues, el «Bolònio», l'any 1832, i Just Pastor Fuster i Taroncher, que publicà el seu vocabulari l'any 1827.

Només entrar a la dècada dels trenta és notori un moviment progressivament creixent en l'ús culte de la llengua fins als darrers anys cinquanta, en què ja apareixien públicament les figures considerades cimeres de la Renaixença Valenciana: Llorente i Querol. El mateix any 1830 trobem el poema «En los dies del nostre Rey Fernando», aparegut el 30 de maig al «Diario de Valencia», obra d'un Antoni M.ª Peyrolon, escriptor semidesconegut, que en els anys vint dóna a conèixer alguns poemes en castellà, així com la traducció en aquesta llengua de la novel·la francesa *Las Batuecas*. L'any següent, l'1 de maig, el liberal Vicent Salvà escriu el poema «Lo somni» per a l'àlbum —on trobem poesies dels romàntics espanyols exiliats de més renom— de la senyoreta Vicenta Bertran de Lys, també a l'exili a París amb el seu pare, un dels caps del liberalisme a València. A continuació, el 23 de gener i el 8 d'agost de 1840 veuen la llum pública els dos primers poemes de Tomàs Villarroya,[9] mentre els dos restants apareixeran l'any següent. I a partir d'aquesta dècada dels quaranta ja la producció poètica culta anirà augmentant amb successives incorporacions: Pasqual Pérez i Rodríguez («A Sa Majestat la Reina Donya Maria Cristina», publicada al «Diario Mercantil de Valencia»el 15-III-1844), Josep Joaquim Agulló, Comte de Ripalda («Poesia llemosina al casament real», publicada a «El Fénix», 29-XI-1846), el mateix Pasqual Pérez i Rodríguez de nou («Al mal·lograt poeta Don Juan Arolas», poema escrit al 1849 en la mort del seu gran amic Joan Arolas, i recollit més tard al seu llibre *Obras en prosa i en verso*, València, 1869).

La dècada dels cinquanta marca un autèntic «boom» en la producció poètica culta. Hi trobem Josep M.ª Bonilla amb un poema extraordinari en molts sentits: «A la memòria del ilustre Asara», subtitulat «El sigle XIX», que va aparèixer el 25-II-1852 al «Diario Mercantil de Valencia», tot i que ja era acabat el 2-IX-1850. I he dit que és extraordinari perquè, d'una banda, usa un nivell de llengua molt equilibrat i intermedi entre el «llemosí» cultista i la llengua castellanitzada dels populistes —Bonilla assajava, doncs, d'assolir aquell nivell de llengua literari idoni, no castellanitzat però tampoc no arqueologitzant—; i d'altra, per la vàlua literària intrínseca del poema, sobretot si el comparem amb l'obra poètica coetània. També del 1852 és el poema

(8) V. SIMBOR ROIG, *op. cit.*, p. 77.

(9) Els quatre poemes de Villarroya comencen a publicar-se, doncs, el 1840, un any abans del que es creia. L'ordre cronològic d'aparició és el següent: «Canzó. Per a el Àlbum de la Senyora Antonia de Montenegro», publicat el 23-I-1840 al «Diario Mercantil de Valencia», que fundà i dirigí fins 1844 Pasqual Pérez i Rodríguez; «Canzó. A la mort del pintor valencià D. Antoni Cavana», publicat el 8-VIII-1840 al mateix diari; «Canzó», publicat a la revista «El Liceo Valenciano» al número de gener de 1841; «Adéu! A la Sra. Doña Antonia de Montenegro», publicat a la mateixa revista al número de setembre d'aquest 1841. Tradicionalment hom creia que els dos primers havien aparegut per primera vegada més tard, també a les planes de «El Liceo Valenciano», al número d'abril de 1842, el primer, i al número de juliol de 1841, el segon.

de Salvador Estellés «Himne al ferro-carril del Grau de València a Xàtiva», fet per l'autor amb motiu de la inauguració del primer tros del trajecte, de València al Grau, i recollit també més tard per la revista «El Rubí», al número del 3 de novembre de 1861, en fer un homenatge a l'autor, col·laborador de la revista, en la seua mort. Dos anys després, al número del 30 d'abril de 1854, la revista «El Cisne», dirigida per Josep M.ª Bonilla, publica el poema «Béns del món», del Baró d'Andilla, i aquest mateix any Benet Altet i Ruate publica el seu llibret *Déu y lo món*, en 83 octaves reials.

I l'any 1855, any prolífic de veres, trobem dos aplecs de poemes, entre els quals destaquen nombroses mostres en català. Amb motiu del quart aniversari de la canonització de sant Vicent Ferrer els poetes valenciana acorden formar una *Corona poética a San Vicente Ferrer en el cuarto siglo de su canonización*, on, mentre Teodor Llorente, Vicent W. Querol, A. Aparisi i Guijarro, Rafael M.ª Liern, C. Pascual i Genís i Jacint Labaila empraven el castellà, uns altres: J. B. Marquès i Aucher, J. A. Almela, Benet Altet i Ruate, Pasqual Pérez i Rodríguez, Josep Blat i Soto —que només comptava amb quinze anys—,[10] Maria Orberà i Frederic Blasco i Martínez, feien ús del català.

El segon recull poètic és el *Album poético a la terminación del ferro-carril del Grao de Valencia a Játiva, dedicado al Señor Don José Campo, concesionario, Director-gerente y fundador de la Sociedad creada para tan laudable objeto*. També hi participen Llorente i Querol, i també en castellà, mentre Marià Suay i Josep Bernat i Baldoví ho fan en català.

I encara aquest mateix 1855 publica Benet Altet i Ruate el llibre *Sen Vicent*, que consta d'una introducció i deu cants.

Dos anys després, el 1857, veuen la llum pública les primeres poesies «llemosines» de Llorente. Eren tres poemes que ensenyà a Pasqual Pérez i Rodríguez, el qual entusiasmat els portà a les pàgines de «El Conciliador», diari dirigit per ell mateix. Aquests tres poemes eren «Aparició» i «Mon trist caminar», amb certesa, i el tercer segurament fou «La poesia», o si no «Ple de sospirs el pit»[11] (escrit l'any anterior). Un any més tard apareix a la revista «Las Bellas Artes», al número del 15-VII-1858, un altre poema seu «A mon amich el poeta Don Antonio Aparisi y Guijarro». I encara també aquest 1858 la mateixa revista, al número de l'1 de juny, ofereix un pomell de poesies a Isabel II en la seua vinguda a València, en què Llorente participa amb un poema en francès i Querol amb un en castellà, mentre Benet Altet ho fa, l'únic, amb un poema en català farcit de tòpics renaixencistes: «A S.M. la Reina Isabel II.» Però no va ser aquest l'únic poema publicat per Altet aquest 1858, car a la revista «El Pensamiento de Valencia» publica cinc nous poemas: «Ays de lo sprit», «Un recort al meu inolvidable amich Gregori Gisbert i Gosàlvez», «Fe», «El Micalet», «Lo món y tot no és res. Déu només és el que és».[12]

I, per fi, l'any 1859 ja Llorente participa en dos actes poètics amb obra

(10) Josep Manuel Blat i Soto, fill de l'impressor Agustí Blat i Blat, fou un precoç comediògraf i poeta, que ja als deu anys havia escrit dos romanços: «Font de la plaça de Calatrava» i «Nadal». La prematura mort, als vint-i-tres anys, privà sens dubte la Renaixença valenciana d'un ferm valedor.

(11) M'ha estat del tot impossible de consultar «El Conciliador», de manera que he hagut de traure les tres poesies per les referències que dóna el mateix Llorente al pròleg del seu *Llibret de versos* (1885) i algun biògraf, com Miquel DURAN DE VALÈNCIA al seu *Teodor Llorente*, Barcelona, 1936.

(12) Publicats respectivament al tom I, p. 45; al tom II, p. 267; al tom II, p. 423; al tom II, p. 460; i al tom II, pp. 501, 535 i 566.

seua en català. El 2 de febrer la societat El Liceo organitza un homenatge a Gertrudis Gómez de Avellaneda, on es presenten dues poesies en català: un sonet en monosíl·labs de Benet Altet i «La musa al poeta», de Llorente. Mesos més tard Llorente, junt a Víctor Balaguer, guanyarà amb «La nova era» un dels dos premis oferts a poesia «llemosina» pel certamen poètic organitzat amb motiu del quart centenari d'Ausiàs March.

Cal recordar que si bé Querol no havia publicat fins l'any 1859 cap poema en català, almenys tenim constància de tres poemes acabats el 4 de setembre de 1859: «A l'Esperança», «Què serà?» i «A la Fe», de l'un dels quals si més no tenia escrit ja un esborrany abans del certamen, i encara, segons Lluís Guarner, n'havia fet un l'any 1856: «A Valènsia».[13] Però ja un any abans havia encetat l'obra en català el seu gran amic Llorente, que el 1855 havia escrit «L'amor del poeta», al qual seguiria l'any 1856 el ja esmentat «Ple de sospirs el pit».

Si aquesta ràpida evocació de la línia cultista ja ens pot donar una idea molt justa del progressiu interès dels escriptors valencians en la recuperació culta de la llengua, també ara és necessari recordar, ni que siga amb l'obligada brevetat, l'evolució de l'altre sector, el populista. Ací cal destacar l'aparició de la premsa satírica entre la qual destaca «El Mole» (sis èpoques des de 1837 a 1870), «La Donsayna» (1844-1845), «El Tabalet» (1847) i «El Sueco»(1847); l'aparició dels «llibrets de falla», iniciats pel xativí Blai Bellver i Tomàs l'any 1850 i arrodonits i consolidats per Josep Bernat i Baldoví des de 1855; el sorgiment i auge del sainet, encetat pel mateix Bernat i Baldoví, que el 1845 escriu dos sainets *El Virgo de Visanteta i el Alcalde de Favara o El parlar bé no consta un pacho* i *Un ensayo fet en regla o Qui no té la vespra no té la festa*, estrenat aquest darrer el mateix any de la publicació,[14] seguit de Joaquim Garcia Parreño, Ramon Lladró i Mallí, Joan Baptista Llorens (d'Alcoi), Vicent Zapaté i Rafael M.ª Liern. Així com també és oportú de recordar la lluita en defensa de la dignificació de la llengua des de «El Mole» (1837) fins a Agustí Blat i Blat (1858), tot passant per Joan Antoni Almela (1841), el ja esmentat Agustí Blat (1846), Vicent Boix (1846) i Josep Escrig (1851). I, és clar, els treballs lexicogràfics: Lluís Lamarca (*Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, de 1839, amb una segona edició molt augmentada de 1842), Ignasi Vidal (*Catálogo de las aves de la Albufera de Valencia*, de 1851, amb una segona edició augmentada de 1856 i una altra posterior sense data) i Josep Escrig (amb el millor vocabulari de tots els citats: *Diccionario valenciano-castellano*, de 1851, reeditat en 1871, i definitivament reeditat i ampliat per Constantí Llombart el 1887).[15]

Conclòs el repàs d'aquell fil conductor progressivament engrossit, és el moment de tornar a la resposta de Llorente a Rubió per comentar-la amb l'ajut de les proves adduïdes.

(13) Luis GUARNER, *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, Excma. Diputació Provincial de València, València, 1976, pp. 190-191. Guarner conserva les actes de la societat «La Estrella», on consta el títol del poema de Querol «A Valensia», que per l'ortografia permet deduir que va ser escrit en català.

(14) Encara Joan Fuster afirma que el 1845 va publicar també *Pascualo y Visanteta*, versió assuavida de *El Virgo de Visanteta*. Cf. J. FUSTER, *Plantejaments històrics del teatre valencià*, «Els Marges», núm. 5, Barcelona, octubre 1975, p. 56.

(15) També podríem recordar el *Diccionario valenciano-castellano*, obra inèdita de Tomàs Font i Piris, escrit pel mateix temps. Cf. J. GULSOY, *La lexicografía valenciana*, «Revista Valenciana de Filología», tom VI, núms. 2-3, València, 1964, p. 135.

Llorente comença la famosa carta afirmant la inexistència d'un ús culte de la llengua durant el segle XIX fins a l'arribada de Villarroya. Àdhuc els autors clàssics eren, generalment, desconeguts. Com més amunt he advertit, ja el mateix Fuster ha mostrat com aquests autors clàssics no eren tan desconeguts com pretenia Llorente. També nosaltres sabem ara de l'existència d'un Escorigüela i d'un Sanelo que omplen el final del XVIII i els inicis del XIX, també coneixem l'apassionada i ben raonada defensa de la dignificació de la llengua que fa el populista i menyspreat «Fideuero», Manuel Civera.

Però encara tenim dades més interessants com és aquell camí gradualment ampliat tant en l'ús culte de la llengua com en l'extensió al camp periodístic i teatral des del 1830 fins a 1859 de què hem parlat. Que «el renacimiento literario comienza aquí con don Tomás Villaroya, que es nuestro Aribau»? Que a Villarroya el seguiren Joan Antoni Almela i Pasqual Pérez, «que escribían en castellano doctamente i que *ensayaron*[16] el lemosín»? Que «por esta fecha comenzó a escribir don Benito Altet, inventor de una extravagancia: la poesía valenciana monosilábica»? I, és clar, que «todo esto eran esfuerzos aislados que no producían escuela i que brotaban espontáneamente, sin ninguna conexión con el movimiento provenzal o el catalán»? Home! Una de dues: o Llorente, ell que era, i volia ser, el cap de la Renaixença valenciana, ho ignorava gairebé tot d'aquesta o falsejava a dreta i esquerra el passat immediat. Anem per parts, o millor per interrogants. Passe que Llorente desconegués el poema de 1831 de Vicent Salvà, escrit per a un àlbum personal i des de l'exili estant, però ja no és tan disculpable, encara que no m'entossudesc a retraure-li-ho massa, el poema d'Antoni M.ª Peyrolon publicat al «Diario de Valencia» l'any 1830 i farcit del que després seran coneguts com a tòpics renaixencistes. Ni tampoc no és disculpable el rigorós menyspreu amb què parla de la premsa satírica i dels seus autors; «estos escritores no se preocupaban para nada del renacimiento de la letras lemosinas», afirmava. Doncs no. Si s'hagués preocupat, per exemple, de llegir el prospecte anunciador de «El Mole», hauria comprovat com l'any 1837, abans per tant de Villarroya, Bonilla, el seu responsable, afirmava:

> «Serà, pues, empresa no indigna de un valensià amant del país que el viu nàixer, demostrar en cuant puga, que la llengua sublime del rey don Chaume de Aragó, la dels trovadors provensals de la etat micha, se presta en tanta fasilitat a les travesures del chiste y agudea, pera els cuals pareix feta principalment, com a la grandiositat de asuntes sagrats, polítics, lliteraris, y de cuansevol atra espèsie que siga.
> [...]
> *Sent el principal obchecte* del *Mole donar a conèixer les bellees del llemosí*, convensuts íntimament de la insufisiència nostra pera dur

(16) He subratllat jo a posta aquesta paraula, que més avall comentarem.

a terme la empresa àrdua que comensem, y coneixent a moltísims benemèrits paisans nostres, que se troven millor que nosatros en estat de desempeñarla; prevenim que se admitiran comunicats y articles en valensià y del chènero que siguen.»[17]

Si a aquesta declaració d'intencions —donar a conèixer les excel·lències del «llemosí» i conrear-lo cultament— afegim que crea una secció fixa titulada «Ilustració Popular (descripció de la Ciutat i Reine de València)», destinada a instruir els valencians en el seu passat i la seua cultura, què més demanava Llorente?

Els responsables de la premsa popular valenciana fins a l'any 1859 van ser pràcticament sols tres: Josep M.ª Bonilla, Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez i Rodríguez. Doncs bé, d'aquests tres només, potser, Bernat no volia saber res del renaixement del «llemosí». Per això en les revistes en què apareix la seua mà rectora —«La Donsayna», «El Tabalet» i «El Sueco»—la despreocupació per la dignificació de la llengua és inqüestionable, però no així a «El Mole», responsabilitat de Josep M.ª Bonilla. Les diferències entre el duet Bonilla-Pérez i Josep Bernat i Baldoví són contundents. Les «intencions» renaixencistes dels dos primers són inatacables a poc que se tinguen en compte els fets. Josep M.ª Bonilla és el responsable de «El Mole», revista que, com acabem de veure, ix amb unes finalitats plenament entroncades amb els anhels renaixencistes —una altra cosa és que després la influència de Bernat i Baldoví en les restants revistes pogués més que les seues idees inicials—, escriu el 1850 el poema culte «A la memòria del ilustre Asara», que, com ja he comentat abans, és el poema més important del seu temps tant per l'intent de fornir una llengua literària equilibrada entre l'arcaic «llemosí» i el castellanitzat valencià popular, com pel valor literari superior, i, per fi, el Baró d'Andilla publica el seu poema l'any 1854 a la revista «El Cisne», que justament dirigia el mateix Bonilla. Per la seua banda, Pasqual Pérez va acumular també un munt d'esforços renaixencistes, que tot seguit repassarem. En resum, que abans de publicar els seus poemes Villarroya s'havia encetat el procés renaixencista, les fites del qual són Peyrolon (1830), Salvà (1831), Bonilla (1837).

Però continuem amb el segon interrogant, que tampoc no té pèrdua. Per començar, cal advertir que a Villarroya sí que el seguí, tres anys després Pasqual Pérez, però no Joan Antoni Almela, que publica el primer poema en català l'any 1855. Abans d'ell s'incorporen el Comte de Ripalda (1846), Josep M.ª Bonilla i Salvador Estellés (1852), i el Baró d'Andilla (1854, que ja publica el seu llibre en 83 octaves reials). Tanmatiex allò més interessant és el matís menysvalorador del verb «ensayaron». Sembla com si, segons Llorente, aquests dos autors només s'haguessen acostat a l'ús culte del català esporàdicament

(17) El subratllat és meu.

i mig per casualitat. Això, aplicat a Joan Antoni Almela, pot passar, però referit a Pasqual Pérez, que és equiparat per Llorente a l'anterior, és una rigorosa falsedat. D'una banda perquè Pasqual Pérez inicia la seua producció poètica en català el 1844, a continuació de Villarroya, però d'una manera ininterrompuda —fins l'arribada de Llorente: 1844, 1849, 1855— a diferència de Peyrolon, Salvà o el mateix Villarroya. D'altra, perquè va ser qui descobrí i publicà els dos primers poemes de Villarroya al «Diario Mercantil de Valencia», plataforma difusora del Romanticisme, que ell mateix dirigia, i per fi, i açò es més gros encara, perquè Pasqual Pérez va ser ni més ni menys que l'instructor i guia poètic de Vicent W. Querol, com ell mateix confessa agraït:

> «Este fue mi querido y verdadero maestro... A él debí por muchos años la dirección de mis estudios y la paciente y bondadosa corrección de mis tentativas poéticas.»[18]

Magisteri que ben cert Pasqual Pérez degué repetir amb l'amic inseparable de Querol, Teodor Llorente,[19] del qual llegí les primeres mostres que va escriure de poesia catalana i li les publicà al diari que aleshores dirigia, «El Conciliador». No era, doncs, Pasqual Pérez un autor marginal en el procés de la Renaixença, sinó, tot el contrari, un dels seus pilars més ferms, malgrat els esforços «oblidadissos» de Llorente.

El tercer interrogant l'hem contestat ja almenys en part. En primer lloc, Altet i Ruate s'incorpora, sí, igual que Joan Antoni Almela, el 1855, però molt més tard que Pasqual Pérez (1844). I en segon lloc, no és, com afirma Llorente, Altet i Ruate l'inventor de la poesia valenciana monosil·làbica, ni tan sols el primer a usar-la al segle XIX, car sense necessitat d'anar més lluny, nou anys abans que ell, el 1846, el Comte de Ripalda ja havia publicat el seu poema en monosíl·labs; d'altra banda, tampoc tota la poesia d'Altet no pot ser liquidada amb l'etiqueta menystenidora de monosil·làbica, perquè ja en la dècada dels anys cinquanta té molts poemes farcits de tòpics renaixencistes i que res no tenen a veure amb els monosíl·labs.

I, per fi, l'últim interrogant tampoc no ens costarà gaire de respondre després de tot el que hem anat veient línies més amunt. No és, doncs, exacte que abans de la seua arribada només hi hagués esforços aïllats que no produïen escola. Sí que foren una acció aïllada els poemes de Peyrolon, de Salvà i, potser, fins i tot de Villarroya —com en el cas d'Aribau, d'altra banda—, però a partir de la dècada dels anys quaranta podem advertir el treball d'un grup, els escriptors romàntics valencians comandats per Pasqual Pérez, Josep M.ª Bonilla, Vicent Boix (amb els seus estudis històrics i les novel·les ambientades en el passat valencià a més de la seua contribució poètica estricta). Un

(18) Cf. el «Pròleg» de Lluís GUARNER a V. W. QUEROL, *Rimes Catalanes*, Eliseu Climent, editor, Col. Poesia, 25, València, 1980, pp. 11-12.
(19) Opinió que corrobora Lluís GUARNER al seu «Pròleg» a T. LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, Eliseu Climent, editor, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 6, València, 1983, p. 34.

grup generacional anterior al de Llorente, i que ja havia treballat de valent quan ell i els seus companys s'incorporen a la causa.

A més a més, i passant-li per alt que ell pogués comprar a Madrid el *Mirèio* de Mistral l'any 1858, un any abans d'editar-se, de forma, doncs, necessàriament miraculosa, val la pena de recordar que la societat occitana del *Felibrige* s'organitza l'any 1854 i no cal dir que ben difícil havia de resultar al grup renaixencista anterior a Llorente de relacionar-se amb els integrants del moviment provençal abans de quallar aquest i assolir el ressò internacional, que a partir del 1859, guanyarien gràcies al llibre citat de Mistral. No se'ls podia demanar miracles. En segon lloc, és fals que no tinguessen gens de contacte amb els renaixencistes de Catalunya. És ben sabuda la gran amistat que unia Vicent Boix amb Víctor Balaguer, i només cal repassar les revistes de l'època per comprovar els viatges que aquest va fer a València, així com les seues mateixes col·laboracions literàries abans de 1859.

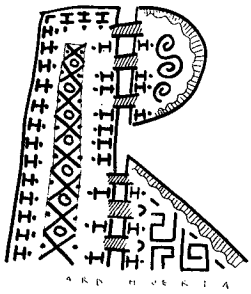

Trovadores, mis hermanos
Los que del Turia en la orilla
Sin mezquindad, sin mancilla
Ostentáis corazón leal,
Allá, en el suelo que riega
Del Llobregat la corriente,
Siempre hallaréis puro, ardiente,
Un cariño fraternal.

Així s'adreçava Víctor Balaguer als «hermanos» valencians des de les planes de «El Fénix» del 19 d'octubre de 1845.

En tot cas, allà on Llorente afirma que «no producían escuela», cal entendre que «ell» no se sentia atret per aquests autors. Però d'ací a negar-los una presència pública hi ha un bon tros.

Culminat el repàs de discrepàncies a les afirmacions de Llorente, podem entrar ja de ple en la qüestió clau plantejada per Rubió i Ors: El ressorgiment literari valencià fou autònom o fill de la influència de Catalunya o de Provença? Ja coneixem la resposta de Llorente, que encapçala el present treball, i amb la qual em trobe, ja no és cap secret, en absolut desacord. En síntesi, per a Llorente la Renaixença comença amb ell l'any 1859. La concessió a Villarroya, a Pasqual Pérez, a Joan Antoni Almela, i a Benet Altet i Ruate no passa de ser una misericordiosa consideració, al capdavall indefugible. La meua resposta és tota una altra. Per a mi, la Renaixença al País Valencià fou, en l'origen, espontània, fruit del Romanticisme que ben precoçment quallà a València. És fora de dubtes la «genuïnitat» del poema de Peyrolon, de 1830, i del de Vicent Salvà, de 1831, com també l'activitat renaixencista de

Bonilla, que amb la fundació de «El Mole» dota el ressorgiment valencià d'una revista escrita íntegrament en català quatre anys abans que eixís a Catalunya la primera, «Lo Verdader Català», l'any 1843. I els quatre poemes de Villarroya? Doncs, per què no? L'única possible influència seria d'Aribau, ben difícilment de Rubió i Ors puix que hauria d'haver estat una influència cronològicament sobtada, car ja el gener de 1840 es publica el primer poema de Villarroya, abans d'eixir, doncs, recollits en llibre els poemes del «Gayter del Llobregat». És clar, queda la possibilitat que hagués llegit els poemes durant la seua aparició al «Diario de Barcelona», just uns mesos enrere, però encara hi ha més, no es veu cap relació, cap possible influència entre l'obra d'ambdós poetes.

I la hipotètica influència d'Aribau? Aquesta es redueix a qualificar de «dolça» la llengua. No hi ha en tots els quatre poemes cap relació evident més amb el famós poema d'Aribau. Sense cap prova més concloent cal deixar sempre un marge de dubte.

Després entrem ja en la nòmina progressivament engrossida de la dècada dels quaranta i dels cinquanta, que si volem veure'ls influenciats per Aribau o per Rubió, els hi veurem, però si ens hi acostem desintoxicats de la crítica tradicional, ja no resultarà tan clar ni de bon tros.

Tot aquest corrent, ja ho sabem, per a Llorente havia estat poc més que una mera anècdota en la Renaixença, mentre que la meua opinió, ben al contrari, és que aquests autors havien encetat un procés de ressorgiment autònom el guiatge del qual agafaria a finals dels anys cinquanta Teodor Llorente, que certament li transferí un tarannà ben característic. Un Llorente que podia tenir gran interès a destacar el seu paper hegemònic —aleshores, quan escriu la carta a Rubió— i a rebaixar l'esforç del predecessors.

Potser encara algú em podria argumentar que alguns d'aquests poemes anteriors al 1859 són «romàntics», però no «renaixencistes», en el sentit que cal considerar només renaixencista la producció romàntica enyoradissa, imperant a Catalunya i hereua de la influència escocesa, germànica i italiana. És a dir, que per a ser plenament renaixencista sembla que cal recrear-se en el passat i projectar aquest passat cap al futur, en la línia seguida per Rubió: «desvetllar la muda lira dels antics poetes per *ensalçar* una a una ses passades glòries».[20] Tanmateix, fins i tot acceptant aquesta premissa, hom pot adduir que el poema de Peyrolon, i de 1830!, hi encaixaria perfectament, amb el record de dos dels tòpics més rebregats, Ausiàs March i Jaume I, i la «projecció al futur», al present del poeta; així com també hi encaixaria el de Vicent Salvà, de 1831; i el «Cant», de 1855, de Joan Antoni Almela; i la «Plegària», de 1855, de Pasqual Pérez; i «A S.M. la Reina Isabel II» i els cinc poemes citats apareguts a «El Pensamiento de Valencia» de 1858 obra d'Altet i Ruate. De totes maneres jo, personalment, com apuntava en el meu llibre adés esmen-

(20) Oriol PI DE CABANYES, *La Renaixença*, Dopesa, Barcelona, 1979, p. 35.

tat, crec que és més just de considerar renaixencista, des del punt de vista literari, la intenció de recuperar a nivell culte el català i d'usar-lo en obres de pretensions estètiques, motivada per la influència del Romanticisme que, bé liberal, bé conservador, va provocar un esclat reivindicatiu a totes les nacions oprimides d'Europa. I en aquest sentit, per què no considerar renaixencista de primera fila el poema citat de Bonilla?

En resum, reafirme la meua creença en un moviment nascut autònom, amb una etapa inicial de 1830 a 1859, l'any de la incorporació i immediat cabdillatge de Teodor Llorente, que enceta una nova etapa: l'etapa de la maduresa. Un Llorente que amb les seues afirmacions ha originat tot un corrent d'opinió partidari de rebaixar la importància dels precedents i en conseqüència augmentar-li-la a ell mateix i el seu grup. Però, com crec haver reeixit a demostrar, o bé Llorente ignorava massa coses dels seus predecessors o bé callava per engrandir la seua figura. Dit així ja sé que pot sonar una mica dur, brusc. Al capdavall segurament ens acostaríem més a la veritat si ho deixàvem en un punt d'equilibri entre una certa desconeixença de les tasques anteriors i un —crec— innegable afany de protagonisme que el portava a acréixer la seua singularitat i partida gairebé de zero. Ara bé, nosaltres des de la perspectiva dels nostres dies estem en l'obligació d'esbrinar els fets i d'adjudicar-li a cadascú només el paper històric que es mereix.

2. LA LLUITA PER LA NORMALITZACIÓ DEL RESSORGIMENT

Si l'etapa inicial de la Renaixença al País Valencià, de 1830 a 1859, és un període amb alguns punts molt controvertibles per alguns autors —entre els quals cal destacar la discutida inclusió a la mateixa Renaixença—, al contrari, l'etapa següent o de plenitud, de 1859 a 1909,[21] és unànimement admesa i posada sota el guiatge del seu líder també indiscutit Teodor Llorente.

De totes maneres es veuen dues etapes ben definides al llarg d'aquest estirat període de plenitud: un primer, de 1859 a 1874, marcat per la presència gairebé exclusiva de Llorente i el seu grup conservador; i un segon de 1874 a 1909, amb la incorporació de Constantí Llombart i el seu grup progressista, que rivalitzarà amb l'anterior per marcar les pautes a seguir pel moviment renaixencista, tot i que al capdavall serà sempre el grup comandat per Llorente l'hegemònic.[22]

2.1. La presència hegemònica exclusiva de Llorente: 1859-1874

L'estada de 1858 a 1861 de Marià Aguiló a València com a cap de la Biblioteca de la Universitat de València va ser un dels factors més eficaços

(21) La data de 1859, any de la celebració del primer certamen poètic, i del primer èxit literari de Llorente, és convincent i indiscutida, però la data final ja es presta a moltes més possibilitats, car no n'hi ha una de tan evident. Així hom pot adduir l'any 1893, en què mor Constantí Llombart. O el 1902, en què el Vice-president de Lo Rat-Penat pronuncia, en aquesta mateixa entitat, el discurs, publicat l'any 1910 amb el títol *De regionalisme i Valentinicultura*, en què trenca per fi amb la defensa de l'«apoliticisme», que havia prevalgut a l'esmentada societat. O el 1904, data clau, ja que hom funda l'entitat política València Nova, presidida el 1906 pel mateix Faustí Barberà, i que convocarà l'Assemblea Regionalista de 1907, en un intent de trasplantar al País Valencià l'experiència política de la Solidaritat Catalana. O l'any 1909, perquè és l'any de l'Exposició Regional, amb motiu de la qual es va coronar Teodor Llorente com a poeta oficial de València, cerimònia que serví alhora per a donar a conèixer públicament el nou grup de joves solidaristes, que en el camí de tornada a casa de Llorente el victorejaven als crits de «Visca Llorente!», «Visca la llengua valenciana!», «Visca València lliure!», que foren retrucats pels integrants de la comitiva oficial al crit de «¡Viva Valencia española!»(cf. M. SANCHIS GUARNER: *Renaixença al País Valencià...*, p. 77). O encara l'any 1911, el qual amb la mort de Llorente podria indicar també la fi del moviment que ell havia comandat.
Com veiem, totes les dates fins ara proposades es basen en motius bàsicament extraliteraris. D'arguments literaris en sentit estricte, a mi n'hi ha un

per a acabar de convertir Llorente i Querol a la causa de la Renaixença, tal com el primer ens ho confessa en el paràgraf que escapçala el present estudi. Els coneixements de l'erudit estudiós mallorquí, junt als contactes que mantenia amb els nuclis renaixencistes de Mallorca i de Barcelona feien justament d'ell la persona proverbial que els joves poetes valencians necessitaven.

El fet és que, a partir de la celebració del certamen poètic que hom organitzà a instància del mateix Aguiló, que actuà de mantenidor, i del nucli d'escriptors aplegats al si de la societat «El Liceo» en commemoració del IV centenari de la mort d'Ausiàs March, la Reinaxença al País Valencià entra en una nova etapa hegemonitzada per un nou grup d'escriptors que s'incorporen al moviment renaixencista a partir de la dècada dels cinquanta i que reconeixen en Teodor Llorente, que justament guanyà un dels dos premis del certamen per a poesia en «llemosí» —l'altre el guanyà Víctor Balaguer—, el seu indiscutible *chef de file*. Estem parlant, a banda el mateix Teodor Llorente (1836-1911), de Vicent W. Querol (1837-1889),[23] Jacint Labaila (1833-1895), Rafael Ferrer i Bigné (1836-1892) i Fèlix Pizcueta (1837-1890).

Com veiem, no són tants els qui comencen a publicar en català durant aquesta període —ni tampoc tan abundant la seua producció— com per a pretendre fer-nos oblidar l'aportació anterior dels poetes estudiats en l'altra etapa. No era, cal tornar a repetir-ho, una aparició del buit sinó en gran mida un canvi en la direcció i configuració del moviment. En efecte a un moviment més dispers o si volem, més pluridireccional, sense una figura hegemònica clara, el substitueix aquesta etapa, en què la Renaixença adopta una línia d'actuació ben definida i controlada pel seu líder —ara sí que l'hi ha— Llorente i el seu grup d'addictes.

Per a assolir d'encarrilar-la a la seua manera el grup llorentí comptava amb tots els elements al seu favor, amb tot el poder de la classe dirigent: com ja ha assenyalat Sanchis Guarner,[24] tots ells foren advocats, terratinents i moderats en política, amb l'única excepció del metge Fèlix Pizcueta, que era progressista. No val la pena d'oblidar que Llorente va ser el director del diari «La Opinión» (1861-1866) i director i propietari de «Las Provincias»(des de 1866), plataformes difusores al servei de la seua ideologia. Eines que mai no tindran el grup progressista encapçalat per Llombart. No obstant això, tot aquest poder no va ser en la pràctica usat per a res que no fos la desvirtuació de la mateixa Renaixença: el grup llorentí li marcà unes pautes que l'havien de conduir irremeiablement, com anirem comprovant, a l'anihilació. Tot açò sense que els escriptors anteriors —J. M.ª Bonilla, P. Pérez, V. Boix, J. A. Almela, Benet Altet,...—, que continuaran treballant coetàniament al grup llorentí puguen, els uns, o vulguen, els altres, presentar una alternativa al cada dia més poderós i enlairat Llorente.

Tampoc els escriptors de l'abundant premsa política i satírica ni els saine-

que em sembla especialment significatiu: la conferència *Moment actual de la poesia valenciana*, de Daniel Martínez Ferrando, pronunciada —i el mateix any publicada a l'opuscle titulat *Renaiximent*— a Lo Rat-Penat el 9 de març de 1909, on l'autor, un dels joves integrants de Joventut Valencianista, propugna unes noves orientacions a la praxi literària valenciana: el Modernisme. En resum jo, personalment, m'incline més per agafar aquest any 1909, marcat tant per motius polítics com literaris, com a fi simbòlica de la Renaixença i inici d'un nou període.

(22) L'enfocament meu d'aquest període, que jo anomene de plenitud, manté una certa ressemblança amb el criteri de Sanchis Guarner al seu llibre ja citat, *Renaixença al País Valencià* (pp. 31-68) únic intent fins ara de fornir un esquema d'anàlisi global de tot el moviment renaixencista. Però en realitat només es tracta d'una semblança inicial, la separació de dos moments successius diferenciats: 1859-1878 i 1878-1907, per a Sanchis i els ja apuntats 1859-1874 i 1874-1909, per a mi. A continuació les divergències es fan paleses. En resum, Sanchis hi aplica el sistema generacional, amb un resultat, al meu parer, força discutible, mentre jo he defugit aquest encarcarament. També Eduard J. VERGER segueix a la seua recent *Antologia dels poetes valencians. II. El segle XIX* (Institució «Alfons el Magnànim», Biblioteca d'Autors Valencians, 10, València, 1984) un esquema molt semblant, basat en la proposta de Sanchis citada, al qual també trobe els mateixos perills del model inicial, l'encarcarament de les divisions periòdiques per raó

de naixença dels autors, quan en realitat la diversa incorporació cronològica de molts d'ells al moviment renaixencista trenca aquests compartiments cronològics. D'altra banda, Eduard J. Verger enceta una revisió de la praxi literària valenciana del darrer quart de segle d'un interès extraordinari com més avall tindrem ocasió de comprovar.

(23) Tot i haver-hi una tradicional discrepància sobre l'any del seu naixement, jo em decante per la proposta i els arguments del seu biògraf Lluís Guarner (cf. el seu llibre *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, ja citat, pp. 15-16).

(24) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, p. 49.

tistes, que durant aquest període consolidaran ja tant l'estructura d'aquest tipus d'obra teatral com l'extensió arreu del País, no significaren —ni se'ls passà pel cap!— una possible alternativa al grup cultista llorentí: Francesc Palanca i Roca, Joaquim Balader, Antoni Roig Civera, l'alacantí Francesc Tordera i Lledó, l'elxà Lluís Gonzaga Llorente i de las Casas, que estrena la primera obra en català l'any 1874, l'alcoià Juli Puig, els gandiencs Gaietà Salelles i Cardona i Josep Roman, els castellonencs Josep Merelo i Enric Pérez Ferrandis,... i, sobretot, el número u: Eduard Escalante i Mateu,[25] no plantejaren mai la seua obra en català com una peça més d'aquell moviment renaixencista proclamat per Llorente i els seus companys. Eren coses absolutament diferenciades i paral·leles. Els cultistes menyspreaven aquests, i aquests al seu torn ignoraven la tasca «llemosinista» dels altres. No, hem d'esperar l'arribada de Constantí Llombart i el seu grup progressista per a veure entrar, ara sí, en col·lisió dues concepcions enfrontades de la Reinaxença i del camí a seguir. Però bo serà que resumim breument ja quina era aquesta concepció que de la Renaixença tenien Llorente i el seu grup d'amics llemosinistes.

El tret bàsic de la Renaixença entesa pel grup llorentí era el pretès apoliticisme del moviment. I així, en conseqüència, Llorente, seguit pels seus companys —sobretot Ferrer i Bigné— es llança a una creuada infatigable contra els intents, que aleshores baixaven de Catalunya, d'obrir el ressorgiment literari també a l'àmbit polític. Per contra, els «llemosinistes» valencians clamaven astorats contra el més mínim intent de traure les activitats renaixencistes del sagrat clos literari. Entesa, és clar, l'obra literària rigorosament al marge de qualsevol temàtica reivindicativa o de protesta. Com a màxim s'acceptaven els plors d'enyor, però ni tan sols de ràbia, pels fets i les glòries passades. No cal ni recordar que quan Llorente o els altres companys cridaven per l'apoliticisme de la Renaixença, en realitat el que pretenien era de portar a terme la «seua»política de conservadors espanyolistes, i, doncs, contraris al més petit assaig de trencar el centralisme estatal, amb el qual estaven tan d'acord i, més encara, pel qual esmerçaven els seus esforços com a representants d'aquest sistema polític a la seua «província» de València.

Així, que ningú no crega que Llorente anà evolucionant i radicalitzant la seua postura ideològica a mesura que la Renaixença a Catalunya anava obrint-se a demandes extraliteràries. No, de cap de les maneres. Llorente i els seus, ja des de bon començament, des de la seua mateixa incorporació al ressorgiment, van declarar amb absoluta nitidesa la seua concepció d'un procés que mai no havia de desbordar els límits del *hobby*, del simple entretenyiment ocasional.[26]

És de 1865 la primera advertència seriosa que Llorente fa als seus «germans»catalans pels «estranys» projectes de reivindicació política de què alguns semblen donar proves:

(25) Per a conèixer l'origen i desenvolupament del sainet valencià és imprescindible la consulta del llibre de Manuel SANCHIS GUARNER, en que jo m'he basat: *Els inicis del teatre valencià modern. 1845-1874*, Institut de Filologia Valenciana, Col. Monografies i assaigs, 5, València, 1980.

(26) A l'altre treball meu publicat en aquesta mateixa revista, *Llorente, «La Opinión» i la Renaixença*, el lector pot trobar un estudi d'aquests primers anys de l'etapa de maduresa de la Renaixença al País Valencià i el seguiment cronològic de les declaracions d'apoliticisme de Llorente i el seu grup.

«Pero ¿en esa restauración literaria va envuelta alguna aspiración política?... Creemos que el buen sentido práctico que caracteriza a los catalanes no se dejará seducir por las trasnochadas fantasías de algunos soñadores que pudieran hacer de la poesía "que guía a los pueblos en la vía del progreso" según Balaguer, un elemento de retroceso a situacions gloriosas un día, pero imposibles hoy.»[27]

Fins i tot durant aquest mateix any 1865 Teodor Llorente publica al *Calendari Català* el poema «Als poetes de Catalunya», en què repeteix, ara en vers, la mateixa reprensió als «germans» renaixencistes de Sènia amunt:

Mes no vullgau que tornen de nou los antics segles,
puix morts estan per sempre los Jaumes i Borrells;
en los seus fets gloriosos busquem lliçons i regles,
i en compte de plorar-los tornem-se dignes d'ells.

Dels venerats sepulcres no remogam les cendres;
deixem dins d'ells l'espasa, que el temps ja rovellà;
i oixcam, perquè tal volta més clars deixen entendre's
allí los sants oracles del dia de demà.

Lo ceptre i la diadema perderes, Barcelona;
mes no plores, ¡oh pàtria!, l'immerescut afront:
deixa que el riu dels segles s'emporte una corona
que estreta 'vui seria per a ton noble front.[28]

Però, com ja he advertit, Llorente no parlava només per ell, ni tampoc no es trobava sol a l'hora de donar la batalla contra la necessitat de la «politització» que els «germans catalans» anaven progressivament defensant. Justament l'any següent, el 1866, Rafael Ferrer i Bigné ataca la postura del progressista Víctor Balaguer:

«La musa catalana lanza su grito de exclusivismo local por medio del intencionado canto de Víctor Balaguer en que exclama con rencoroso acento:

Ai Castella, castellana,
no t'hagués conegut mai.»[29]

Víctor Balaguer, per la seua banda, tampoc no va deixar de contestar els atacs rebuts des de València, que, tot siga dit, no van tenir cap influència

(27) *Literatura catalana*, dins «La Opinión», núm. 1.722, 20-IV-1865. Josep Mª Miquel i Vergés ja comenta aquest article a la seua obra *La premsa catalana del Vuitcents. Primera part (1801-1874)*, Barcelona, 1937, I, pp. 137-138; i així també Alfons Cucó comenta un fragment d'aquest article —tret del llibre de V. Balaguer *Esperansas y Recorts*, Barcelona, 1866, p. 56 —al seu *Valencianisme polític. 1874-1936*, Col. Garbí, 2, València 1971, p. 10.

(28) Seguesc l'edició de l'obra poètica de Llorente a càrrec de Lluís Guarner, ja citada a la nota 19, p. 303.

(29) Article que va aparèixer a la revista valenciana «El Museo Literario», d'on la cita Víctor Balaguer, *op. cit.*, p. 64, d'on al seu torn l'extrau Alfons Cucó, *op. cit.*, p. 12. Rosa Monlleó Peris al seu treball inèdit —que presentà al *Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*, les *Actes* del qual es troben en procés d'edició—, *El sector moderat de la Renaixença Valenciana. Anàlisi de la seua positura ideològica a propòsit d'un debat suscitat al setembre de 1868*, també l'esmenta però citant com a font «Las Provincias», 8-III-1866.

sobre el procés de reivindicació nacional que iniciaven els renaixencistes a Catalunya. La resposta de Balaguer a l'article i al poema llorentins no pot ser més clarivident:

> «Si hi ha alguna aspiració política en ells [els poetes catalans], com tem lo señor Llorente, mentras sia aspiració de progrés, noble, entusiasta, generosa, gloriosa, patriòtica, fraternal, bona ha d'ésser per forsa. No condemni sa tendència ni la moteixe de política ab desdenyosa frase. Polítich és també, al cap y al fi, lo mateix señor Llorente.»[30]

Des del primer moment quedaven, doncs, al descobert les discrepàncies ideològiques irreductibles entre els renaixencistes del Nord i del Sud del riu Sénia, les quals amb el transcurs del temps no faran sinó augmentar. Així, quan l'any 1868 Víctor Balaguer organitza l'aplec de Montserrat aprofitant l'avinentesa dels Jocs Florals, dels quals ell era president, els valencians, que hi aportaren una nombrosa ambaixada (T. Llorente, V. W. Querol, R. Ferrer i Bigué, J. M.ª Torres Belda i J. Labaila, que era precisament el mantenidor del certamen poètic), acudiren amb unes ja públiques discrepàncies amb els «germans catalans» en els objectius del ressorgiment. D'aleshores ençà cada vegada sera tant més forta la sintonia amb el *Felibrige* occità com aniran afeblint-se les relacions amb Catalunya.

En resum, el grup dirigent de la Renaixença valenciana tenia ja des de bon començament forjada la seua ideologia «apolítica», semblant a la doctrina del *Felibrige* occità, com una vegada més, el mateix 1868, Llorente s'encarrega de demostrar en la intervenció a la polèmica que entretingué el mes de setembre la premsa de Madrid, Barcelona i València.[31] En el pròxim apartat ja veurem com durant la Restauració el grup conservador llorentí no farà sinó tornar a insistir-hi davant l'exemple de Catalunya, d'una banda, i els intents del sector progressista valencià, d'altra.

No cal pegar-li més voltes. El grup llorentí, com a representant de la classe dirigent valenciana, agrícola i mercantil, havia de defensar els seus interessos econòmics, que xocaven tant amb els de la burgesia industrial catalana —o basca— com sintonitzaven en general, amb els interessos del govern de Madrid, al qual només li demanaven una major atenció i sensibilitat pels interessos del camp valencià. Abreujant al màxim: hi havia en joc el proteccionisme aranzelari, que pretenia imposar la burgesia catalana, o el lliurecanvisme que imposava el govern de Madrid, al qual s'adheria la classe dirigent valenciana en defensa dels seus interessos (exportació de cítrics i vi), a excepció dels reduïts nuclis proteccionistes dels industrials d'Alcoi o els arrossers de Sueca. Com deia Joan Reglà, que ha formulat aquest plantejament, els renaixencistes valencians es debatien en la «contradicció entre la *història* —la qual l'agerma-

(30) V. BALAGUER, *op. cit.*, p. 62.
(31) Aquesta polèmica ha estat estudiada per Rosa MONLLEÓ PERIS, a *loc. cit.*

nava a Catalunya— i les seues estructures sòcio-econòmiques —que la hi oposaven».[32]

Si per un costat la conseqüència d'aquesta postura significà l'afluixament progressiu de les relacions amb el moviment renaixencista de Catalunya, per l'altre, a nivell, diguem-ne, intern, aquesta reducció a un *hobby* poètic havia d'implicar necessàriament el divorci gairebé absolut del poble valencià, que assistia amb repetida assiduïtat a les representacions dels sainets, però ignorava els elitistes poemes «llemosinistes». La Renaixença en mans d'aquest grup llorentí era poc més que una tertúlia poètica de quatre amics, i per tant molt compacta, que controlaven els contactes amb Barcelona i Mallorca, però que no sabien o, millor, no volien arrossegar el poble a la seua tasca. És aquest estat de coses el que el grup progressista del període següent que apareix amb la Restauració intentarà d'endreçar.

2.2. L'aparició de Constantí Llombart i el seu grup progressista: 1874-1909

La tria de l'any 1874 com a fita inicial d'aquest segon període dins l'etapa de maduresa no obeeix sols a raons polítiques —de principi de la Restauració—, sinó més encara al fet de ser la data en què Llombart enceta la sèrie de fundacions bàsiques que donaran la cohesió —almenys una mínima cohesió— als renaixencistes valencians, de manera que possibilitàs una ampliació fora del nucli amical de Llorente, la discussió i elaboració d'un programa, una tàctica a seguir per a l'èxit del ressorgiment, i la incorporació de les diverses classes —no sols la dirigent— a la causa.

En efecte l'any 1874 Constantí Llombart trau al carrer la revista «Lo Rat-Penat: Calendari llemosí corresponent al present any 1875», dirigida per ell i costejada per ell mateix amb l'ajut d'alguns amics. Ja la portada ens adverteix d'un anhel ben positiu i renovador en el panorama valencià: la revista era elaborada amb les col·laboracions dels escriptors del País Valencià, Catalunya i les Illes. Posar en pràctica des de València una revista amb concepció cultural de Països Catalans era ja un bon símptoma que la situació començava a canviar. La revista, de periodicitat anual, era sens dubte filla de l'experiència anterior del «Calendari Català», de Francesc Pelagi Briz. Com ha destacat Ricard Blasco,[33] aquesta revista, bé que de periodicitat sols anual, tenia la importància de ser la primera revista valenciana cultural escrita en català —molt diferent de les anteriors i coetànies revistes satíriques i polítiques— i, més important encara, actuà de primer nucli catalitzador dels renaixencistes valencians. Al llarg dels deu anys que sembla durar la publicació[34] Llombart hi anà aglutinant els integrants del grup progressista, com la seua mà dreta Josep M.ª Puig Torralva, que l'ajudarà en aquesta feixuga tasca edito-

(32) Joan REGLÀ, *Aproximació a la Història del País Valencià*, 1.ª ed. València, 1968; cite per la 2.ª ed., Col. tres i quatre, sèrie «la unitat», 11, València, 1973, p. 191.
(33) Ricard BLASCO, *Lo Rat-Penat: Periòdich literari quincenal (1884-1885)*, «Estudis Romànics», vol. XVI, Barcelona, 1971-1975, p. 186.
(34) Cf. Ricard BLASCO, *loc. cit.*, p. 187.

rial (substituí el seu mestre en la direcció de 1880 a 1883, a partir del qual figuren tots dos com a codirectors).

Aquest grup progressista dirigit per Llombart aniria integrant a partir dels anys setanta els elements més actius en la fundació de les plataformes més sòlides de la Renaixença. És el cas de Josep Bodria i Roig (1842-1912), Josep F. Sanmartín i Aguirre (1848-1901), Antoni Palanca i Hueso (1848-1905), Víctor Iranzo i Simon (1850-1890), Lluís Cebrian Mezquita (1851-1934), Ricard Cester (1855-?), Josep M.ª Puig i Torralva (1859-1911) i els joves poetes «laboralistes» —en qualificació de Sanchis—,[35] participants de les vetlades literàries de les Escoles d'Artesans, Francesc Barber i Bas (1864-1897) i Ramon Andrés Cabrelles (1869-1957).[36] Tots ells, com també ha destacat Sanchis Guarner,[37] a diferència del grup conservador llorentí, es caracteritzen per la humil extracció social, l'autodidactisme —a excepció de Cebrian Mezquita, que estudia la carrera de Medicina— i el republicanisme. I encara comptaven amb un tret clarament diferenciador del grup llorentí: l'ús viu, familiar del valencià, que era per a ells la llengua normal de relació (llevat, en tot cas, d'Iranzo i Simon, aragonès integrat a València) i, com a conseqüència, el contacte més estret amb el poble[38] i amb el món dels sainets i de les revistes satíriques i polítiques, a ells adreçades. Al contrari que el grup conservador, en què molts d'ells, si no tots, vivien ja en un ambient familiar i de relacions castellanitzat. Per als primers el català era la llengua viva que usaven normalment, per als segons, era només una llengua literària que, en alguns casos, havien d'aprendre.

La segona fundació de Llombart i el seu grup progressista resultarà encara més transcendent per a la Renaixença. Amb motiu d'una reunió literària al «Ateneo Casino Obrero», Constantí Llombart, Josep d'Orga i alguns dels companys d'aquest grup progressista proposaren als assistents de constituir una societat pròpia que els servís d'aglutinant i els facilitàs les tasques pro-renaixencistes. Vicent Boix, una de les figures clau de l'etapa inicial, liberal —però molt respectat per la classe dirigent pel seu prestigi intel·lectual (era catedràtic d'Història de la Universitat i cronista de València)— i una mica marginat del primer pla quan Llorente i el grup conservador imposen el seu model de Renaixença, s'incorpora al grup i els ajuda a aconseguir un local cedit per la Universitat, on es reuniren sota la seua presidència. Al cap d'un mes de reunions, i una vegada redactat i aprovat el reglament de constitució, se celebra amb tota grandiloqüència l'acte fundacional el 31 de juliol de 1878.

Aquest acte fundacional, però, resultà una diàfana pedra de toc de la perenne topada entre els dos grups i les respectives concepcions del moviment. Hi llegiren poemes els membres d'un i altre grup, però mentre els «llorentins» declamaren uns versos en la buida i asèptica retòrica usual, els «llombartians» posaren de manifest una nova concepció renaixencista molt més «engagée»,

(35) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, pp. 75-77.

(36) Tots dos eren deixebles de Constantí Llombart. Ramon Andrés Cabrelles fins i tot l'ajudà amb l'edició i ampliació del diccionari d'Escrig. Francesc Barber i Bas li dedicà un poema titulat precisament «A mon volgut mestre y entusiasta valencianiste, En Constantí Llombart» (publicat a «Lo Rat-Penat: Periòdich literari quincenal», núm. 6, València, 15-III-1885, p. 46). Sanchis, d'altra banda, s'equivocà en considerar-los poetes aliens a Lo Rat-Penat, car tots dos participaren als certàmens de la societat en busca de l'ansiejada «Flor natural», que per cert obtingueren el 1894 i el 1891, respectivament.

(37) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, p. 55.

(38) L'ús que faig de conceptes com «classes populars»o «poble» vénen obligats per l'especial composició de la societat valenciana de l'època, que comptava aleshores amb una «difusa estructuració del proletariat i semi-proletariat valencià», en paraules d'Alfons Cucó. Cf. A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 27.

tant, que després de la lectura de versos com aquests del poema «Desperta, València hermosa!», de Ricard Cester

A los cops del desdeny, de vats y d'hèroes
En l'oblit va infonsarse sa host gloriosa;
Com en un terra-trèmol l'illa hermosa
S'enfons [sic] y'l mar en llurs abims la engul.
Mes a impuls d'aquell foch que ardix encara
En llurs entranyes de rocam lluytant-ne
Y ab flams y trems la terra'l fi aixecant-ne,
L'illa altra volta de les ones surt.

Aixís, companys, mal que a Castella hi pese,
En lo poètich realme de Valencia,
Si bé sots mar de glasa indiferència
¡Encara d'amor patri ardix le [sic] foch!
¡Catalans! ¡Mallorquins!, ¡siau per nosaltres
Germans, sempre germans fins da ab [sic] la tomba,
Y aquí hont lo terra-trèmol ja retomba,
Aviats [sic] voreu surtirne l'illa d'Oc![39]

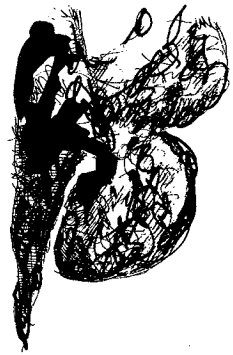

el president el primer president— Fèlix Pizcueta, l'únic membre progressista del primer període de maduresa, es va creure en la necessitat de desautoritzar aquest vague missatge nacionalista per tal de tranquil·litzar els ànims de tot aquell públic burgès —l'únic que assistí en aquell sumptuós pavelló municipal—, que després dels aldarulls recents iniciats el 1868 veia amb tremolor un reconegut maçó i republicà, Constantí Llombart, al front d'una institució on els seus deixebles i companys s'atrevien a afirmar públicament la necessitat d'un retorn a una inextricable lluita contra Castella en defensa d'una preocupant «illa d'Oc». No, no s'esperaven aquells ensurts per part del senyor Llorente i de les seues dèries llemosinistes. I Fèlix Pizcueta, l'home que podia haver servit de pont entre tots dos sectors de la Renaixença, demostrà ací que en última instància el guanyava la precaució i en la pràctica, doncs, seguia la línia del grup llorentí:

«Vullch previndrer als esperits recelosos respecte a les nostres mires e intencions; vullch no deixar ducte ningú respecte als propòsits que nos animen.

Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obedixca quant manco a alguna mira de esclusivisme provincial y quant més a alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes companys, tinch que declarar así, que ans que tot som

(39) *Sesió inaugural de Lo Rat Penat. Discursos y Poesies que se lligqueren y pronunciaren en aquell acte*, València, 1878, p. 61.

fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glòries del antich Realme valencià, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la oscuritat del temps.»[40]

Però ni aquestes declaracions de Pizcueta bastaren per a traure els recels del grup conservador. Llorente i els seus correligionaris en una mena de delicat colp d'estat s'havien fet amb el poder en un any. En celebrar-se els Jocs Florals, el 24 de juliol de 1879, Llorente és el primer guanyador de la Flor natural i és elegit president de la societat per a l'any 1879-1880, Vicent Boix, apartat dràsticament i elegant amb el títol de president honorari;[40 bis] l'altre renaixencista «històric» viu —Pasqual Pérez i Rodríguez havia mort l'any 1868— Josep M.ª Bonilla, que apareixia junt a Boix dins el grup de mantenidors dels primers Jocs Florals (1879) —en un reconeixement públics dels mèrits de tots dos, malgrat l'«oblit» —de Llorente— era declarat soci honorari; i Constantí Llombart i Josep d'Orga, acontentats amb el reconeixement de socis iniciadors vitalicis, amb veu i vot. Vist i no vist. Lo Rat-Penat havia fugit de les mans dels vertaders fundadors i havia caigut en les dels il·lustres patricis conservadors. La classe dirigent demostrava que tenia el poder i que no estava disposada a tolerar més aventures polítiques. El període revolucionari de 1868-1873 el tenien massa prop i no estalviarien esforços per a assegurar l'estabilitat del nou ordre imposat amb la Restauració, només quatre anys abans. La classe dirigent valenciana, que ja havia experimentat els avantatges que el sistema de la Restauració els oferia, tranquil·litat i facilitat de negocis, faria costat sempre al govern de Madrid i s'oposaria sense concessions a qualsevol intent distorsionador. Si calia fer versos, doncs bé, mentre fossen versos innocus, totalment inofensius, però no res més. Molt simptomàtic és que els Jocs Florals ja naixen bilingües, com donant a entendre a tothom que no tragués falses impressions: el castellà a València era indiscutit.

De totes maneres Lo Rat-Penat significà —per fi!— l'aparició d'un moviment organitzat amb un local i unes metes a guanyar, teòricament l'èxit de la Renaixença. Va ser, d'altra banda, un gran revulsiu per a la pausada vida cultural valenciana. Molts dels escriptors que fins aleshores havien mirat amb indiferència, si no amb manifest menyspreu, les activitats llemosinistes, a partir d'ara, bé perquè veien un moviment més organitzat, més «seriós», i amb un cert relleu públic, bé perquè en la provinciana València els premis dels Jocs Florals no deixaven de ser un objectiu apetitós, s'incorporaran a les activitats renaixencistes. Cristòfor Pascual i Genís, amic i company generacional de Llorente, n'és un cas prototípic. O l'autor de sainets i de revistes satíriques Rafael M.ª Liern, que després d'uns anys d'atac a les actuacions renaixencistes de Lo Rat Penat es decidí a concursar en cerca, pel que sembla,[41] de l'anhelada «Flor Natural».

(40) *Ibidem*, pp. 85-86.

(40 bis) Una vegada compost aquest treball, ha eixit publicat a la *Miscel·lània Joan Gili* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pp. 227-8) el llarg article de Vicent Escrivà titulat *Vicent Boix i Ricart (1813-1880): les bases del folklorisme renaixentista valencià*, que pel seu interès mereix un comentari necessari ni que siga amb la brevetat i la urgència presents. En síntesi, Escrivà proposa com a conclusions les dues següents: Boix és en el fons un espanyolista que, com a molt, proclama una reivindicació provincialista, i, per tant, difícilment se'l pot proposat, igual que jo faig, com a col·laborador en sintonia ideològica i renaixencista amb el nucli de joves progressistes comandats per Constantí Llombart; i, més encara, és ell, Boix, com a catedràtic d'Història de la Universitat de València, per on passà la plana major dels membres de la Renaixença Valenciana, l'ideòleg original de l'espanyolisme i manca de conseqüència nacionalista-catalanista del ressorgiment valencià.

En la meua opinió, però, ara com ara, després de llegit l'article d'Escrivà, no trobe cap raó que invalide la meua proposta de connexió, en la dècada dels setanta, entre els supervivents del nucli romàntic liberal (J. M.ª Bonilla i V. Boix mateix) i el nucli progressista de C. Llombart. Els arguments de l'espanyolisme i manca de conseqüència nacionalista de Boix, per desgràcia, no en són cap impediment, car el seu espanyolisme i el seu provincialisme són exactament si fa no fa els mateixos que hom pot descobrir en C. Llombart, per posar un exemple dels tradicionalment venerats. Crec que V. Escrivà parteix d'un

Però no tot van ser conversions. Un bon sector de la intel·lectualitat valenciana, castellanitzada i castellanista, mantingué la seua oposició als intents de recuperació de la personalitat pròpia i de la llengua. A l'«Ateneo Científico, Literario y Artístico» s'enceta a final de 1881 una discussió promoguda per Francesc Vives Liern, soci des de la fundació de Lo Rat-Penat, amb el tema «Examen crítico de la oportunitat y conveniencia del cultivo de la lengua valenciana». Doncs bé, el senyor Vives Liern, ai las!, s'hi oposava «por considerarlo contrario a la tendencia unitaria de la cultura contemporànea».[42] Opinió avalada entusiàsticament per Miguel Velasco, President de l'«Ateneo» i cap de l'Arxiu de València. I ni aquesta societat ni el ratpenatista senyor Vives Liern no s'acontentaren amb un sol atac a les pretensions de la societat de la qual ell mateix era membre. L'any següent torna a esclatar la disputa sobre «si el renacimiento lemosín se opone al desarrollo natural y espontáneo de la literatura general española». I de nou el president, Miguel Velasco, i el secretari, Vives Liern, combateren amb energia el ressorgiment de la «literatura provincial».[43] No va ser aquest duet l'únic a atacar un moviment que per primera vegada donava símptomes d'organització i transcendència. Un tal Juan Janini Valero publica a l'«Almanaque de "Las Provincias"», que dirigia —per cert, no ho oblidem— Teodor Llorente, un llarg poema que conté fragments com els següents:

De la española lengua
La majestad, la armónica dulzura,
Trocar en nuestro siglo, ¡Oh triste mengua!
¡Por un idioma de la edad oscura!
... ...
Y en pro de la unidad del patrio idioma
Y contra esa exclusiva simpatía
Que entre vosotros, mal velada, asoma,
Vuestros héroes mismos protestaran
Si de la tumba fría
Hoy la noble cabeza levantaran!
... ...
En nombre de la patria yo os conjuro:
No golpeeis su combatido muro [...]
No os expreséis de tan diversos modos,
Dejad esa quimera,
Y a España, nuestra madre, hermanos todos,
Hablemos todos en igual manera.[44]

Els atacs venien de totes bandes —i fins i tot, com hem vist, per increïble que semble, des de dins del moviment—: els uns, perquè criticaven Lo Rat-Penat i la Renaixença per reaccionaris; els altres, perquè els titllaven d'atemp-

malentès: en la meua opinió, el que pot unir o separar els líders de la Renaixença valenciana no és, perquè no ho pot ser, l'espanyolisme-nacionalisme (català s'entèn), car espanyols es declaren Llorente i Llombart, per exemple, sinó la voluntat sincera de lluitar del ressorgiment valencià, tot i que siga dins la intocable unitat d'Espanya, per part de Llombart i el seu grup —encara necessitat d'estudis més pregons que ens donarien segurament alguna sorpresa pel que fa a la reivindicació nacionalista (ara no espanyola) d'algun dels seus membres— amb el qual, per les dades hui a l'abast, em sembla indiscutible la col·laboració de Boix, que igualment hi mantenia una sintonia ideològico-política progressista en sentit ampli, car no compartia l'adscripció republicano-federalista.
Pel que fa a l'altra proposta de V. Escrivà, un Boix creador de la ideologia folklòrica o espanyolista de la Renaixença Valenciana, em sembla una hipòtesi de treball interessant amb una conclusió ara com ara massa agosarada, que no compartesc (com tampoc no compartesc la lectura del poema «Lo trovador del Túria»), i que jo també remet, en plena coincidència amb Escrivà, als resultats dels necessaris estudis monogràfics sobre Boix i els restants personatges centrals. De moment val la pena de recordar que si coneixem textos de Boix de declaració espanyolista, també tenim proves seues d'anticentralisme i valencianisme (ja destacats per M. SANCHIS GUARNER a *Renaixença al País Valencià*, pp. 24 i 41-42 i sobretot per E. ORTEGA a *Vicent Boix*, Edicions «Alfons el Magnànim», «Descobrim el País Valencià», 25, València 1987, especial-

tar contra la sagrada unitat espanyola; i tots ells perquè en el fons els esglaiava una Renaixença en principi inofensiva i aleshores amenaçadora de trencar un *statuo quo*, en què la classe dirigent i els espanyolistes-castellanistes, malgrat l'adscripció política de partit, coincidien.

Davant aquesta situació, el grup conservador llorentí, que s'havia fet amb la direcció de Lo Rat-Penat, trobà l'excusa moral que necessitava per paralitzarne les activitats, per neutralitzar al capdavall una eina fonamental en mans del grup progressista i gairebé nul·la en les seues. Ni durant la presidència de Llorente, ni de Labaila, ni de Ferrer i Bigné, ni de Vicent Pueyo i Ariño, ni de Ferran Reig i Garcia, la societat havia assolit d'engegar una dinàmica definida i influent al carrer. Ja en «Lo Rat-Penat: calendari llemosí» de 1880 Llombart exclamava alarmat:

> «Y enguany ¡quin desengany!, dissipada sobitanament aquella flamarada d'animació [els primers Jocs Florals], aquell exés de vida, ja apenes si senyals de son ahir poderosa existència dóna la "Societat de amadors d les glòries de València y son antich Realme". ¿És que a les il·lustrades persones col·locades hui a l'enfront d'esta corporació, els bé [sic] a repèl consagrar-se a fer *en tot y per tot* VALENCIANISME, qu'és lo principal objecte qu'es proposa?».[45]

Per això, a les eleccions a President de 1884 molt presumiblement el grup llombartià jugà fort a favor de Fèlix Pizcueta, progressista, però ben considerat per les classes dirigents, molt més pròxim a ells que no el grup conservador llorentí que havia copat fins ara la Presidència. I en efecte, la nova Junta de Govern, tot acceptant l'oferiment, concedí l'autorització per a transformar el «Calendari» en òrgan oficial de l'entitat. Naixia «Lo Rat-Penat: Periódic lliterari quincenal», de curta però fecunda vida. Des del 15 de desembre de 1884 al 15 d'abril de 1885 pels números de la revista passaren les col·laboracions dels renaixencistes valencians, sobretot dels membres del grup progressista, al costat de les participacions dels companys de Catalunya o de les Illes, però no hi trobarem cap intervenció del nucli llorentí. Sembla, doncs, evident que es tractava d'una empresa de Llombart i el seu grup, animada pel progressista Fèlix Pizcueta, però desdenyada o, potser, combatuda en l'ombra per Llorente i els seus amics, que bé per creure que la direcció del moviment se'ls escapava, bé per simple rivalitat, és obvi que la deixaren de costat. I si amb la col·laboració del grup llorentí ja costava de tirar endavant econòmicament qualsevol empresa renaixencista, amb la inhibició o el boicot seu era del tot impossible de reeixir, com esdevingué a la revista que a la fi hagué de plegar vençuda per les dificultats econòmiques.[46] Un any després, el 1866, el grup conservador, recuperat de la sorpresa de les eleccions

ment a les pp. 85, 90 i 131-133), no sempre tan sensibler i buit, que, en el meu parer, mostra un tarannà ben diferent al del centralista, espanyolista i —cal dir-ho— enemic en última instància del ressorgiment Teodor Llorente. Un V. Boix al capdavall molt equiparable ideològicament al seu amic V. Balaguer, liberal, espanyolista i, vet ací, sincer i decisiu renaixencista.

(41) Cf. R. BLASCO: *Sobre Llorente, el llorentinisme i la seua projecció paracrònica*, «L'Espill», núm. 19, València, tardor 1983, p. 145, nota 21. El canvi de Liern de rabiós antirenaixencista a cobejós jocfloralista és un dels casos més simptomàtics i significatius del moment cultural valencià. Encara l'any 1885 afirmava:

> «1.° Que no soy socio de *Lo Rat-Penat*.
> 2.° Que no he sentido aquella *impresión* [per l'"espíritu de valencianismo" del *Llibret de versos*, de Llorente].
> 3.° Que Llorente no necesita para merecer distinciones de esa clase escribir en lemosín. Sus obras castellanas le dan derecho a todo honor.
> 4.° Que lejos de producirme entusiasmo el *Llibret de versos* me produce pena.
> Teodoro no se debe sólo a Valencia, se debe a España; y un tomo castellano del valor del *Llibret*, en vez de un busto, le valdría una estatua de cuerpo entero.
> 5.° Que pretender resucitar el lemosín es una *chifladura* igual a la que tendría cualquiera que tratara de hacer que la *Gaceta de Madrid* se escribiera al modo de "Las Partidas".

anteriors, tornava a guanyar la presidència de l'entitat, que mantindria en el seu poder.

Per fi, encara Llombart s'animà a fundar el 5 de novembre de 1888 la seua última eina renaixencista: la secció excursionista, dins Lo Rat-Penat, batejada amb el nom de L'Oronella. La intencionalitat sembla també diàfana. Al si de la societat funcionava des del naixement una secció excursionista presidida per Llorente, ara Llombart pretenia utilitzar els mateixos mitjans —una altra secció excursionista— per a assolir diferents fins: una major eficàcia conscienciadora de les excursions pel País.

La situació era, doncs, insostenible. Les discrepàncies entre els dos grups arribaren amb el pas dels anys a gairebé un enfrontament total en l'oposada concepció del moviment renaixencista. A un pas va estar Llombart de fundar una nova societat, titulada així mateix L'Oronella![47]

El resultat de la insuficient força del grup llombartià i de la labor paralitzadora del grup llorentí fou una Renaixença neulida i ineficaç. Són moltes les proves que d'aquesta opinió tenien els mateixos contemporanis. Una de les més primerenques és immediata a la desaparició de la revista portaveu de Lo Rat-Penat i l'autor, M. Torres Orive, és ell també, com abans Vives i Liern, soci de l'entitat. Per tal de convèncer Rafael M.ª Liern que no ha d'enfadar-se perquè l'incloguen erròniament entre els membres de la societat renaixencista, li dóna els arguments de tal mena:

> «*Lo Rat-Penat*, amic Liern, no tendix com vosté supon a resusitar el llemosí; és una sosietat d'honestíssim recreo. *Són chent honrada, són chent tranquila*, qu' es dedica a fer versos en un llenguache convensional, com podrien fer randa, o comèdies d'afisionats, o charaes representaes, o chuar a chocs de prendes, o al canonet o *a la limón a la limón que se ha roto la fuente.*
>
> [...]
>
> Conque crega a qui'l vol, no eu prenga tan fort y fiques en *Lo Rat Penat*. Yo estic segur que si algú li pregara, per no deixarlo mal, es faria vosté sosio de la Orasió continua, o de la Congregasió de Santa Rita, o de les Filles de Maria; pues fasas conte qu'és lo mateix.»[48]

El text, malgrat ser escrit per a la publicació en una revista satírica, és tan diàfan que no necessita cap comentari. Lo Rat-Penat, el bastió de la Renaixença, havia esdevingut en mans del grup llorentí estrictament ineficaç. Un centre, com deia Azorín, de «bombos mutuos»[49] al servei de l'anhelada «Flor natural».

Ja coneixem la postura de Llorente i el seu nucli sobre el caràcter «apolí-

y 6.º Que el lemosín es bueno para el cultivo privado y como adorno de erudición.»
Publicat a la revista satírica «La Moma», núm. 10, 6-VI-1885.

(42) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», p. 193.

(43) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», p. 49.

(44) El poema, titulat «Voz de alerta. Meditación en los Juegos Florales de Valencia, acerca del intentado renacimiento de los antiguos dialectos de España», aparegué a «Almanaque para el año 1883» de «Las Provincias», pp. 350-354.

(45) «Lo Rat-Penat: Calendari llemosí corresponent al present any 1880», València, pp. 11-12.

(46) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», pp. 23-24. Hi estudia el context i les causes de la desaparició.

(47) *Ibidem*, pp. 208-210.

(48) Aquesta és la resposta a l'escrit anterior —citat a la nota 41— de Liern i també publicat al mateix número de la revista satírica «La Moma», núm. 10, 6-VI-1885. La referència a «són chent honrada, són chent tranquila», és una clara al·lusió al vers «som gent honrada, som gent tranquila» de la «Cançó dels excursionistes de Lo Rat-Penat», del mateix Llorente.

(49) AHRIMAN (José Martínez Ruiz), *Buscapies (sátiras y críticas)*, Madrid 1894, p. 70.

tic» que havia de mantenir el moviment, reduït només a l'àmbit literari, o potser encara millor al poètic. Però quina era la postura de Llombart i els seus companys? Ja hem vist també com eren partidaris de fer «valencianisme», però què significa, quin abast exacte tenia per a ells això del «valencianisme»? Em sembla que la millor manera de saber-ho és resseguir pas a pas les manifestacions de l'un i l'altre grup des de l'any 1874, en què les havíem deixat al punt anterior.

Ja al *Calendari català* de 1867 havia publicat Ferrer i Bigué «La crehuada dels poetes», rèplica als versos «engagés» de Víctor Balaguer, i on insistia en l'«apoliticisme» essencial de la Renaixença:

La *seua* pàtria és una altra

> [...] Ma *pàtria* no vol guerra,
> ma pàtria sols desitga la venturosa pau.

I recomana als poetes que deixen

> [...] als polítichs les lluytes de la terra,
> deixeu la tosca llança per lo laud suau.

car

> u sols, de molts realmes, va fer la monarquia...
> ¡No feu troços hui el sceptre qu'os feu tots uns avans.[50]

Opinió que tornarà a repetir uns anys després, el 1881, amb motiu del discurs d'inauguració del curs 1881-82 de Lo Rat-Penat, societat de la qual era president.[51]

Un any abans, el 1880, Jacint Labaila aprofitava també la tribuna de la presidència de l'entitat per desmarcar-se de la trajectòria seguida per la Renaixença a Catalunya i rectificar les afirmacions de Francisco M. Tubino, que l'havia inclòs en la línia polititzada[52] basant-se en el poema de 1866 dedicat a Francesc Pelagi Briz, del qual Tubino destaca entre altres els següents versos de Labaila, referits als poetes de Catalunya:

> Mes si voleu, poetes, ma veu que tristá [sic] trova
> Podreu als vostres cantichs, podreu sempre juntar;
> Yo futjiré ab vosaltres vers *eixa pàtria nova*,
> Que sempre nos recorda qu'ahir forem jagants.

(50) Cf. Francisco M. TUBINO, *Historia del Renacimiento Literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880, pp. 368-370.
(51) El discurs va ser editat amb el títol: *Discurs llegit per lo president al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881.
(52) Francisco M. TUBINO, *op. cit.*, pp. 419-420.

Les paraules de Labaila el mateix any de la publicació del llibre de Tubino i 14 anys despres[53] de l'aparició del poema en qüestió desdiuen sense ambigüitats l'opinió de Tubino:

> «Juzgant uns versos qu'escriguí fa catorce anys, dedicats al poeta Pelay Briz, li criden l'atenció unes paraules que li fan creure que m'incline al separatisme: eixes paraules són los desitjos que manifestí de qu'arribara la *nova Roma* y la predicció de qu'arribaria. Mes la *nova Roma*, que llabors yo desitjaba, no vol dir, com ell creu, la resurrecció de una nacionalitat morta, que ni volia, ni vullch ni voldré may; vol rònegament dir qu'habia d'aplegar la jorn en què Barcelona fora la capital de lo Renaiximen [sic] llemosí, estant, com estaba, tan alvanzà en lo camí de serho; y huprova [sic] el que eixe dia ya és arribat.»[54]

L'any 1884, el mateix de la segona presidència de Fèlix Pizcueta a Lo Rat-Penat i de la publicació de la revista portaveu, dirigida per Llombart, ix al carrer el *Llibret de versos*, de Llorente, que aprofita l'oportunitat per encapçalar el poema «Als poetes de Catalunya», ja vist, amb unes breus línies on torna a repetir la seua postura «apolítica», oposada a la dels renaixencistes de Catalunya. Llorente no vacil·là ni perdé cap moment per a reiterar el seu missatge. Encara l'any 1908, tres abans de morir, el ja ancià poeta insisteix a reblar el clau d'«apoliticisme» en aquella mena de síntesi impagable de la seua ideologia que és el discurs d'Elx, en el qual podem escoltar fragments com aquest:

> «El glorioso reino fundado por nuestro invicto don Jaime el Conquistador, de imperecedera memoria [...] entró luego [...] a constituir la noble, la ilustre, la querida nación española, en la cual se halla tan firmemente arraigado, que a ningún valenciano se le ha ocurrido nunca la loca idea de separarse de ella. No aspiraba tampoco a recobrar institucions de gobierno, cuya memoria conservamos con respeto y con amor, pero que no son propias ya de los tiempos presentes. El antiguo Reino de Valencia había pasado a la historia.»[55]

Com ja sabem, no tots els renaixencistes valencians opinaven igual que l'il·lustre poeta i polític silvelista. En la sessió inaugural de presentació de Lo Rat-Penat, la nit del 31 de juliol de 1878, tant Llombart com els altres membres del seu nucli progressista no perderen l'oportunitat de proclamar la seua concepció «polititzada» de la Reinaxença. Ja hem llegit els abrandats versos de Cester demanant l'esforç dels valencians al costat dels «germans»

(53) Aquest possible canvi de postura —malgrat les explicacions en sentit contrari del mateix Labaila— tal volta es dega, en opinió d'Alfons Cucó (*op. cit.*, p. 14), a la pressió de la classe dirigent valenciana arran de l'aparició del grup progressista de Llombart i la fundació de Lo Rat-Penat. En tot cas, si fos així, aquest raonament valdria només per a Labaila, ja que tant Llorente com Ferrer i Bigné des de l'inici de la seua aparició pública manifesten amb contundència la seua discrepància amb la «politització» de la Renaixença a Catalunya (cf. el meu treball citat a la nota 26). El fet és que Labaila, en lloc de seguir les orientacions «polititzadores» que li recomanava Víctor Balaguer al pròleg de *Flors de Túria* (1868), va anunciar públicament la seua adscripció a l'«apoliticisme» proposat per Llorente.

(54) *Discurs lletjit per lo president en la apertura de lo Curs Acadèmich de 1880 a 1881*, València, s. a., p. 10.

(55) «Discurso del Sr. Llorente en el banquete de Elche», dins «Las Provincias», núm. 15.402, 18-XI-1908.

catalans i mallorquins per a ressuscitar «l'illa d'Oc», l'autogovern. També Llombart en el discurs que pronuncià en tal cerimònia encoratja els valencians a seguir les passes dels «germans de Catalunya»:

> «¡Ya, per fi, València, la gentil ciutat de l'amor y la poesia, la perla del Túria, sembla correspondre al crit patriòtich de renaiximent donat fa temps per nostres germans de Catalunya![56] ¡Ya al cap aplegà l'hora!»[57]

Josep Sanmartín i Aguirre hi insistia en el missatge de Llombart:

> *Pàtria, Fides y Amor*
> És la divisa santa
> D'eixe penó qu'empunyen
> Els catalans cantors;
> Seguim tots eixe làbaro
> Ab fe y valenta planta,
> Qu'ell a una *nova Roma*
> Nos ha de dur un jorn.

i proclamava una mena de difusa croada per la recuperació de la soberania:

> No es estandart de guerra,
> De pau y d'armonia [sic],
> De progrés y de glòria
> Tan sols és estandart;
> Qu'avuy els pobles recobren
> Tots sa soberania,
> Y trenquen les cadenes
> Qu'els lliguen als tirans
>
> Ham de deixar la nostra [llengua]
> Quant ella a *nova Roma*
> Un jorn nos ha de dur?[58]

I Josep d'Orga recitava una apassionada defensa de la identitat nacional dels Països Catalans i de lluita per salvaguardar els seus drets:

> De lo regne d'En Jaume som tres branques
> Catalans, Mallorquins e Valencians:
> No'en toques pas lo tronch, no'n pas arranques

(56) No és l'única vegada que Llombart defensa el naixement de la Renaixença valenciana a mitjan dècada dels anys setanta gràcies a les seues activitats. Així al primer número de la revista «Lo Rat-Penat: periòdich lliterari quincenal», a la p. 1, publica l'article «Propòsits y aspiracions», on reafirma: «Fa un ramat d'anys, al iniciar en València el renaiximent lliterari llemosí, quan ja nostres germans de Catalunya habien donat un gran impuls a la gloriosa restauració de nostra olvidada llengua y literatura, volguérem respondrer, com era del cas, a aquell patriòtich moviment, que a la volta d'algun temps tan asahonats fruyts tenia que produhir; y proyectàrem la publicació d'un periòdich [...]. L'almanach llemosí Lo Rat-Penat, en lo qual anyalment apareixen estimables treballs, en vers y prosa, qu' han vingut senyalant lo curs de nostra propaganda, deguts a la ploma dels més aventajats poetes de Catalunya, de València i de les Illes Mallorques.»
Acceptava, doncs, per una banda, l'opinió de Llorente sobre l'anticipació i posterior mestratge de la Renaixença de Catalunya; però, per l'altra, llevava tot mèrit a l'activitat del grup llorentí del 1859 al 1874, car situava la naixença del moviment amb les seues activitats des del 1874. Al marge de l'interès que podia tenir Llombart de silenciar els mèrits del seu rival en la direcció de la Renaixença al País Valencià, també crec que cal veure en aquestes afirmacions una considerable dosi de veritat: com ja hem advertit, Llorente i els seus amics ben poca activitat pública havien mostrat quan Llombart s'atreveix a ignorar-los.
El bo i el cert és que Llorente

Petita fulla o brot d'aquests germans,
No les avis costums y llenguaig tanques
Ab lo cercle y gramaire castellans;
Que si els Euzkars de tres ne forman una,
Ont és la *llengua d'Oc* no'n cap ninguna.[59]

Ja coneixem, doncs, la posició del grup progressista: cal fer un moviment de reivindicació global de la personalitat valenciana i no limitar-lo a un esplai poètic ocasional, com pretenia el grup conservador. Però quines eren exactament les metes a guanyar? La major precisió del seu líder Llombart la publicà l'any següent, el 1879, quan apuntava la finalitat a perseguir: «fer *en tot i per tot* VALENCIANISME».[60] Però —insistim— què volia dir Llombart amb això de «valencianisme»? Malauradament encara a hores d'ara no ho sabem amb prou exactitud.

Llombart sense dubte ha estat l'home més controvertit de la Renaixença valenciana. Per a Fuster[61] és el qui tenia una coneixença més clara de la problemàtica i de la tàctica a seguir. Sanchis Guarner[62] també el considera un dels renaixencistes més positius, bé que ja posa un cert èmfasi en la seua manca d'una sòlida formació cultural. Alfons Cucó fila més prim i, a més a més, demostra un gran encert en advertir que «les idees de Llombart sobre l'abast de la Renaixença no eren definitives ni concloents. Mai no es va pronunciar de manera rotunda sobre el seu objectiu político-cultural».[63] Manuel Lloris és encara molt més dràstic: Llombart no sols no tenia cap projecte polític concret, sinó que ni tan sols el pretenia:

> «És més versemblant la hipòtesi segons la qual Constantí Llombart, adonant-se'n perfectament de la dimensió política del renaixement català, se n'esglaià i se n'inhibí. Ell era un federalista, i tan moderat que una altra hipòtesi resulta plausible, que el seu federalisme funcionava més en el pla ideal que altra cosa, com en el cas del seu deixeble Blasco Ibáñez.»[64]

Manuel Lloris, després de citar els versos de Llombart: «València sobre Espanya / y Espanya sobre el món!», conclou que en últim terme era un típic model del clàssic «xovinista» del seu poble. El Braulio de Larra, afegia.[65]

El bo i el cert és que Llombart no ens ha deixat cap parlament o escrit que permeta desmuntar sense dificultats el dur judici de Lloris. Tanmateix pense que aquest ha exagerat un gra massa en atribuir-li aquesta mena de regionalisme sensibler i folklòric. El conjunt de l'obra de Llombart —no sols algunes manifestacions d'un «provincianisme» carrincló— avalen la conclusió

no callà davant les reivindicacions d'iniciador de Llombart i un nou element de discòrdia se sumava a l'enfrontament entre l'un i l'altre grup renaixencista.

(57) *Excel·lències de la llengua llemosina*, dins el llibre citat a la nota 39, València, 1878, p. 9.

(58) «¡Avant!...», dins aquest mateix llibre citat, p. 70. La «nova Roma» és una òbvia al·lusió.

(59) «Defensa de la noustra [sic] parla», *Ibidem*, p. 67.

(60) Vid. nota 45.

(61) J. FUSTER, *op. cit.*, p. 224.

(62) M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença...*, pp. 47-48; *El sector progressista...*, pp. 53-60.

(63) A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 20.

(64) Manuel LLORIS I VALDÉS, *Constantí Llombart*, Institució «Alfons el Magnànim», Col. Descobrim el País Valencià, 8, Diputació Provincial de València, València, 1982, pp. 44-45.

(65) «Era el clàssic "chauvinista" del seu poble, el Braulio de Larra. L'home conveçudíssim que no hi ha res al món com el lloc que el va veure nàixer, i si no hi ha res igual al món, molt menys n'hi ha en la nació on nasqué, encara que paradoxalment, aquesta nació és la més gran del món, entre altres raons perquè en ella hi ha el seu poble» (*op. cit.*, pp. 45-46).

que fou el pilar bàsic de la Renaixença valenciana amb una encertada planificació del conjunt de les necessitats imprescindibles: una societat agrupadora de tots els membres, una revista portaveu, un diccionari i una reedició dels clàssics. Tot açò, com ell deia, per a fer «Valencianisme», que no crec, doncs, que puga ser titllat de folklòric o «xovinista». Val la pena de recordar ací que Llombart dedicà la seua obra *Los fills de la morta-viva* a Víctor Balaguer, en uns moments en què les discussions del grup llorentí amb aquest sobre el contingut de la Renaixença potser donaven a l'oferiment el caràcter d'una solidaritat ideològica, d'una identificació amb la defensa de la «politització» del moviment. I encara més, Ricard Blasco apunta que «sembla bastant clar que existia una relació directa entre el grup de Llombart i un sector del Cercle Català»,(66) contacte que, a falta d'un estudi més profund, almenys ens permet d'avaluar amb més exactitud i justícia l'actuació de Llombart i el grup progressista. Ara bé, que aquest «Valencianisme» mai no acabà de definir-lo? També em sembla oportú de tenir en compte les pressions del sector dretà, conservador. Recordem com obligaren Fèlix Pizcueta a donar unes apressades garanties d'apoliticisme la nit de la inauguració de Lo Rat-Penat el 1878. Van ser aquestes pressions de la classe dirigent les que van obligar persones com Pizcueta, o Cristòfol Pascual i Genís, el membres més progressistes del grup cultista, a dur una difícil política d'equilibri entre els dos grups renaixencistes. Pressions que portaren al capdavall a gairebé neutralitzar els membres del sector cultista més progressistes, com els dos citats i a impedir al grup populista-progressista de Llombart una formulació i execució coherent de la seua concepció de la Renaixença. Recordem com Llombart retreia a Llorente i els seus amics la paralització de Lo Rat-Penat en mans seues. Les diferències eren clares: els uns no volien anar més enllà d'uns ocasionals i inofensius certàmens poètics, els altres treballaven per assolir una recuperació i dignificació de la llengua i la literatura —una altra cosa són els mètodes, encertats o equivocats—. I una recuperació política, del govern? Davant aquest interrogant és quan Llombart i el seu grup es mostra més caut i amic de les metàfores: avant en busca de la «nova Roma», clamava Sanmartín i Aguirre. Quina era la «nova Roma» de moment s'ho callaren, però cap a finals de segle, quan l'enfrontament era ja insuportable i la decisió de fundar una nova societat anava acabant de quallar, alguns integrants del grup progressista s'atreveixen ja a proclamar públicament el seu compromís amb la recuperació de l'autogovern dels valencians. Josep M.ª Puig Torralva deia al poema «En lo monestir de la Murta», publicat el 1899 al seu llibre *Lliris y carts*:

Lo trobador que gemega
als peus de tes runes, Murta,
tota la sanch de ses venes

(66) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», p. 230.

gustós donaria d'una,
pera voret y admirarte
restaurada esta centúria,
al ensemps qu' els furs gloriosos,
la independència perduda,
les llibertats sacresantes,
del'avior glòria fusa,
y el empori de la llengua
de la pàtria benvolguda.

La realitat és que el grup cultista-conservador ni feia ni deixava fer. Lo Rat-Penat en el seu poder esdevingué un centre innocu que més que potenciar el ressorgiment i guanyar-se adeptes, l'únic que aconseguia era de perdre'ls. Llombart sembla que arribà fins i tot a intentar de fundar a mitjan dècada dels vuitanta una nova societat, però progressista, que havia de rebre el mateix nom amb què el 1888 fundà una nova secció excursionista: L'Oronella.[67] I un escriptor i polític de la importància singular de Vicente Blasco Ibáñez, iniciat al moviment renaixencista per Constantí Llombart, soci de Lo Rat-Penat i escriptor d'algunes narracions en català, no tardà, arran de la mort del seu mestre Constantí Llombart, a enfrontar-se amb Llorente i el seu grup controlador de l'entitat i de les seues activitats, i a identificar Renaixença amb conservadorisme. En un lapse no gaire llarg Blasco Ibáñez passa de ratpenatista a antirenaixencista.

Però els esforços del grup llombartià acabaren donant els seus fruits. Després de l'ajut ideològic que els oferí Lluís Tramoyeres amb el seu treball *La lliteratura llemosima dins lo progrés provincial*, premiat als primers Jocs Florals (1879), on, bé que de manera confusa i àdhuc contradictòria, defensa la revitalització de la llengua i literatura «provincial», que en res no ataca la unitat espanyola, i després del discurs de 1902 de Faustí Barberà,[68] vicepresident de Lo Rat-Penat, amb la primera defensa contundent d'un valencianisme polític i fita inicial d'aquest, Josep M.ª Puig Torralva, Ramon Andrés Cabrelles, Lluís Cebrian Mezquita... membres del grup progressista dirigit per Llombart, en companyia d'altres joves valencianistes funden la societat València Nova, a la quan s'apunta dos anys després, i n'és elegit president, el mateix Faustí Barberà, metge prestigiós i respectat. Naixia, des del punt de vista polític, una nova etapa: la del valencianisme polític. Naixia sense el suport de la intel·lectualitat, era el sector populista de sempre, integrat per la petita burgesia i l'artesanat, als quals s'integraren alguns joves estudiants.[69]

(67) *Ibidem*, pp. 208-209.
(68) Publicat l'any 1910 amb el títol *De regionalisme y Valentinicultura. Discurs vell y comentaris nous.*
(69) Cf. A. Cucó, *op. cit.*, p. 45.

2.3. **La problemàtica de la llengua**

Ja he advertit abans, i és ben conegut, d'altra banda, que cap a mitjan segle XIX la burgesia valenciana realitza com a classe social el canvi lingüístic del català al castellà.[70] I en efecte no manquen confessions de membres del grup cultista en el sentit de trobar-se necessitats d'una major gimnàstica en una llengua ja estranya al seu àmbit familiar i professional. Al contrari el grup populista, com també ja sabem, mantenia el català com a llengua personal i de relació, de manera que en tenia una coneixença més viva i rica. Tanmateix tots dos grups, ara sí, coincidien en general en els dos punts clau per a la seua recuperació: la identitat de la llengua i les propostes d'ús social (bilingüisme), però amb un matís important: la lluita sincera del grup populista en defensa de la recuperació del nivell social culte de la llengua, bé que també sense l'encert suficient.

Pel que fa a la identitat i nom de la llengua tant l'un grup com l'altre coincideixen a posar-li qualsevol nom excepte el de catalana. Així trobarem als escrits de l'època noms com ara «llemosí», «provincial», «regional», «nostre dialecte» i, és clar, «valencià» o «llengua valenciana».

L'única excepció a la regla fou Querol, que titulà «Rimes catalanes» el recull de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en castellà al llibre *Rimas*, de 1877. I a part l'evidència filològica, potser caldria tenir en compte si l'atreviment singular de Querol no es veuria facilitat per la llunyania física de València i de les seues pressions. De totes maneres fou un cas únic. El mateix Llorente,[71] persona culta i a l'aguait de les publicacions de Barcelona, sabia perfectament que des de 1861 Milà i Fontanals havia deixat clara la pertinença de la variant valenciana a la branca occidental del català, coneixença que no obstaculitza la seua obstinació a seguir anomenant «llemosina» la llengua comuna de Catalunya, País Valencià i les Illes Balears. L'any 1865 afirmava textualment: «literatura *lemosina*, como decimos nosotros, y *catalana*, como quieren nuestros vecinos de allende el Ebro».[72] I tres anys més tard repetia amb més claredat encara: «lo que aquí se llama la lengua catalana, a la que se nos permitirà a los valencianos apellidar lemosina, siguiendo nuestra antigua costumbre.»[73]

Ni tan sols l'any 1908, tres anys abans de morir, s'atreveix a arribar al fons de la qüestió en la consulta que li fa Eduard López-Chavarri, un dels joves escriptors que renovaran el panorama literari amb la introducció del Modernisme. Llorente deixa ben clara la identitat lingüística de valencià i català, que mai no va negar, però no s'atreveix a parlar d'una única llengua catalana, amb una sèrie de parlars entre els quals es troba el valencià:

(70) Han estudiat aquesta problemàtica Rafael Ll. Ninyoles i Lluís V. Aracil. Cf. del primer, *Conflicte lingüístic valencià*, Col. 3 i 4, sèrie «la unitat», 3, València, 1969. Del segon, «Introducció» a E. ESCALANTE, *Les xiques de l'entresuelo. Un foraster de Madrid*, Ed. Lavínia. Col. Garbí, 7, València, 1968; i «La llengua dels avis al País Valencià una cronologia trabucada?», dins el seu llibre *Dir la realitat*, Edicions Països Catalans, Barcelona, 1983, pp. 155-170.

(71) Cf. el meu treball ja citat *Llorente, «La Opinión» i la Renaixença*.

(72) *Poesia catalana*, dins el diari «La Opinión», núm. 1.873, 19-IX-1865.

(73) «Las Provincias», 5-V-1868. Citat per Rosa MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.*.

«Yo he sido siempre contrario a los que han querido hacer del valenciano un coto redondo, bien cerrado, exagerando las diferencias que "hoy" separan nuestra lengua de la catalana. "Literariamente" no había més que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender a restablecer esa unidad.»[74]

Però no tots tenien les coses tan clares com Querol o, encara que caut, Llorente. Entre els mateixos cultistes, Ferrer i Bigné encara l'any 1881 comença per oposar-se al canvi de «llemosí» per «català»:

«Pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *català* [...]. Precís és prendre acta per a donar la veu d'*alerta*, i oposar, en son cas, a la força de la imposició lo dret de la protesta.»[75]

I acaba per afirmar que «hui són notòries les diferències, no sols de llenguatge sinó d'escola poètica i literària».[76]

Entre els membres del grup populista, el problema onomàstic encara era més greu. El mateix Llombart posa el crit al cel en assabentar-se del títol que Vicent W. Querol trià per als seus poemes renaixencistes:

«tres composicions *llemosines*, que no sabem per quin fundat motiu lo poeta nomena *catalanes*.»[77]

Però a banda de la problemàtica de la denominació, que podia servir per a marcar diferències entre els renaixencistes de dalt o de baix del Sénia en el moment que la classe dirigent cregués oportú, un altre problema, tant o més greu, s'afegia: la falta de rigor o de coherència per a salvaguardar l'ús social i cultural de la llengua.

També ací hi haurà consens. Ni llorentins ni llombartians s'atreviren a trencar el bilingüisme. Els Jocs Florals a Catalunya naixen monolingües en català. Al País Valencià naixen bilingües, sense que ens conste cap protesta ni d'un sector ni de l'altre. La castellanització cultural i de la classe dirigent era tan arrelada que ningú no sembla atrevir-se a defensar l'ús exclusiu del català ni a la mateixa llar de la pretesa recuperació.

Fèlix Pizcueta, que era capaç de demanar l'any 1884 «algo més que la descentralització administrativa», tot i que sense fer perillar la unitat de la «gran pàtria comuna», pel que fa a la llengua no passa de reclamar un ús subaltern del català, reduït a les relacions familiars, íntimes, mentre que reconeix al castellà l'ús normal de la llengua oficial.[78]

L'única solució per a detenir la substitució lingüística era defensar l'oficialitat del català, però cap dels dos grups no s'hi atreví. En tot cas la diferència

(74) *Epistolari Llorente*, III, Barcelona, 1936, p. 257.
(75) *Discurs llegit per lo president al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881, p. 5-6. Citat per A. Cucó, *op. cit.*, p. 17.
(76) *Ibidem*, p. 7. Citat per A. Cucó, *op. cit.*, p. 17.
(77) *Los fills de la morta-viva*, València, 1879, p. 398. també ho havia comentat d'idèntica manera, a «Lo Rat Penat: calendari llemosí corresponent a l'any1879», p. 13.
(78) *Discurs llegit per lo president Don Fèlix Pizcueta y Gallel, croniste de València, al inaugurarse els treballs del any 1884 a 1885*. València, s. a., 1884.

entre els uns i els altres radica en l'esforç sincer del grup de Llombart — encara que de plantejament insuficient— per recuperar la llengua i l'escassa contribució del grup cultista a un recuperament autèntic d'aquesta. Els primers volien, però no sabien o no podien; els segons, cal admetre que, a desgrat d'algun crit poètic, en realitat no volien. Caldrà esperar l'arribada del Valencianisme polític ja al nou segle, perquè vaja progressivament exigint-se unes solucions més eficaces per a la supervivència del català.

Una prova de la real preocupació del grup llombartià en la defensa de la llengua van ser els esforços de Constantí Lombart i de Ramon Andrés Cabrelles en l'edició augmentada del diccionari d'Escrig, el 1887; de Puig Torralva que guanyà un premi als Jocs Florals de 1883 amb el treball *Història gramatical de la llengua llemosino-valenciana*. Treballs que en aquest període de la Renaixença cal afegir a les obres lexicogràfiques de Joaquim Martí Gadea: *Diccionario general valenciano-castellano* (1891) i *Vocabulario valenciano-castellano. El más completo de los publicados hasta el día* (1900). La normativització restà durant tot el període com una necessitat insatisfeta. L'únic intent el protagonitzà Josep Nebot i Pérez que tingué la brillant idea de publicar l'any 1894 uns *Apuntes para una gramàtica valenciana popular*, destinada a regular la llengua «popular» de les revistes satíriques i polítiques i els sainets. Més tard, ja en l'any 1910, publicà un *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica*, que tot i ser destinada a la llengua literària, era un esforç tan inútil com l'anterior.

2.4. **La producció literària**

L'anàlisi mitjanament exhaustiva de la praxi literària dels renaixencistes valencians és hui en dia d'una urgència de no dir. No sabem gairebé res més allà de les línies generals, molt generals, que van esbossar ja fa temps Sanchis Guarner[79] i Fuster.[80] Línies a hores d'ara rigorosament insuficients.

Jo mateix he pogut comprovar[81] els oblits d'obres i autors de la primera part del segle XIX que havien distorsionat de forma radical la comprensió dels orígens i formació de la Renaixença. I ara mateix Eduard J. Verger[82] ens ha descobert que, al contrari del que hom afirmava,[83] hi ha una molt significativa producció poètica distinta a l'«oficialista» de Llorente i els certàmens de Lo Rat-Penat i entroncada amb l'estètica coetània espanyola. Verger ens revela una poesia fins ara desconeguda, soterrada per la línia «oficialista» de Llorente. És el cas de Josep Bodria i Roig, d'una autenticitat i força poètica superior als coetanis poetes jocfloralistes; de Víctor Iranzo, de marcada influència becqueriana i d'original poesia de certamen; de Lluís Cebrian Mezquita, el poeta més innovador, entroncat amb el Modernisme, tant en la temà-

(79) Sobretot al llibre citat a la nota 2.
(80) Sobretot al llibre citat a la nota 5.
(81) Llibre citat a la nota 7.
(82) Treball citat a la nota 22.
(83) Cf. J. FUSTER, *Antologia...*, pp. 35 i ss.; M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença...*, pp. 51 i ss.

tica com en els recursos, entre els quals en trobem alguns dels més característics del Simbolisme com és la sinestèsia. Després de la impagable pista que ens ha ofert Verger, ens calen més que mai monografies sobre els poetes més significatius i estudis i buidats de les revistes de la segona meitat del XIX, segurs ja que trobarem l'anella que ens falta per a explicar la sobtada aparició de la poesia modernista, amb l'anomenada «Generació de 1909», sense cap poeta pont, sense cap transició des del jocfloralisme, com hom creia fins ara.

En resum, l'evolució de la poesia valenciana de la Renaixença estaria marcada per les següents etapes. La introducció del Romanticisme en el període inicial de 1830 a 1859. Romanticisme que continua amb la primera obra del grup cultista, i no sols amb Llorente o Querol, sinó també amb els altres membres, com Jacint Labaila, del qual he trobat un recull poètic valencià fins ara oblidat. Es tracta d'una secció titulada «Poesías valencianas», inclosa al final del seu llibre *Ecos de juventud*, de 1864. Aquest recull és d'una òbvia importància: els 9 poemes originals en català i les 4 traduccions (de Byron, Espronceda, Zorrilla i Selgas)[84] demostren, d'una banda, que no es trobaven tan sols com semblava Llorente i Querol en iniciar la seua obra en català, i, d'altra, que les primeres mostres de la poesia renaixencista en l'etapa de plenitud (1859-1909) eren també, com moltes dels poetes de l'etapa anterior, filles d'un Romanticisme aliè als tòpics enyoradissos característics de la Renaixença. És ara, a partir de mitjan dècada dels seixanta, en començar Llorente a marcar la pauta a seguir i en establir-se un major contacte amb el món literari barceloní i els seus Jocs Florals, quan s'imposarà dins la poesia valenciana un camí ben delimitat, que tots havien de trepitjar sense excepció fins a l'arribada del grup progressista. En poques literatures es podrà comprovar amb tanta claredat com a la del País Valencià la importància de la ideologia en la praxi literària. El grup cultista-conservador seguirà impertèrrit les normes establertes per Llorente: els rebregats tòpics jocfloralescos i el reposat embadaliment davant un paisatge, una horta immillorables. Era una poesia anacrònica i de nul·la aportació literària. Llorente abandonà ràpidament el primerenc Romanticisme i, a banda les exaltacions patriòtiques de certamen, deixa córrer la seua poesia per una mena de Realisme-Costumisme edulcorat en una poesia narrativa desproveïda de recursos. I tots els poetes —la immensa majoria ocasionals— cultistes, agafaran el model llorentí com a paradigmàtic. Per contra, és el grup progressista, tot i no escapar al model dominant, el que va donant proves d'una progressiva ruptura i modernització —com ens ha mostrat Verger—, sintonitzada amb l'evolució política. Són ells, en una hipòtesi ben plausible per ara, els qui preparen el camí de la ruptura definitiva amb la praxi literària renaixencista igual com ho feren amb la praxi política. Són ells els qui omplin l'espai que a Catalunya, amb una Renaixença molt més forta, omplirà el Modernisme.

(84) També cal anotar que inclou una de les 4 poesies de Villarroya, «Canzó», amb uns apunts biogràfics i la traducció.

He parlat de poesia, perquè el teatre continuà amb el sainet enlairat per Escalante, i la narrativa reservada a les innombrables revistes satíriques i polítiques que omplien tot el País: «El Pare Mulet» (1897), «El Bou Solt» (1877), «El Palleter» (1882), «El Roder» (1884), «La Traca» (1884), etc., a València; «El cullerot» (1884), «El Garbellet» (1888), «Garrotà de Sego» (1888), a Alacant; «El Borinot» (1889), a Alzira; «El bou» (1885), a Elx, etc.

3. UNA RENAIXENÇA SEMIFRACASSADA

Com hem anat veient, la Renaixença, que tan primerenques i esperançadores mostres donà a l'inici, acabà per no resoldre satisfactòriament cap dels seus propòsits. O millor, dels propòsits que nosaltres —o el grup llombartià— li demanàvem, perquè potser caldria pensar que sí que aconseguí el que en última instància pretenia la classe dirigent valenciana i el grup llorentí: evitar un autèntic ressorgiment nacional.

Si hem de precisar, tanmateix, les causes que conduïren en aquest semifracàs, podríem resumir-les en les següents: la negativa a «polititzar» la Renaixença, per part del grup dirigent; el conreu absolutament dominant de la poesia, en la producció literària culta; la divisió entre una activitat culta radicada a Lo Rat-Penat i l'activitat populista de les revistes satíriques i polítiques i del sainet; potser també la falta d'un líder amb el suficient carisma per a arrossegar el poble a la causa de la Renaixença; i, en la base de totes, segurament l'estructura sòcio-econòmica del País Valencià, tan diferent de la de Catalunya, i que possibilità l'actuació que ja coneixem de la classe dirigent.

Al capdavall, la Renaixença nasqué i es desenvolupà al País Valencià, no amb la potència i la clarividència desitjades, però sí amb l'impuls suficient per a fer encetar un procés en què hui en dia ens trobem.

VICENT SIMBOR ROIG

RICARD BLASCO

LLENGUA I PÀTRIA AL PAÍS VALENCIÀ DURANT LA RENAIXENÇA(*)

Em propose d'abordar ací un tema que ja han tractat autors més competents que jo des que, vint anys enrera, començà a sotmetre's a una revisió crítica la Renaixença valenciana.(1) El tema de la identitat nacional i lingüística en els nostres escriptors renaixentistes. Ningú no esperarà de mi que hi aporte noves dades i encara menys que tinga la impertinència de corregir els meus mestres. No obstant això, com que els estudis més solvents tendeixen a examinar la qüestió amb remarcable afany de síntesi, crec que potser no és inescaient intentar de fer-ne ara una anàlisi complementària. Resseguir, si és possible, l'evolució dels conceptes de *llengua* i *pàtria* —del tot inseparables, puix que la reivindicació d'aquella implica l'afirmació d'aquesta— en els valencians de la Renaixença.

Haig d'avisar per endavant que emmarque la meua recerca en un parèntesi cronològic una mica més ample que l'acceptat generalment. Prenc com a punt de partença 1859, l'any dels primers Jocs Florals de València, pòrtic de l'embranzida restauradora. En canvi, desplace el punt final més enllà de les dates proposades per diversos autors —sempre en les darreries del XIX(2)— puix que m'allargue fins al començament de l'actual centúria. L'eixamplament dels límits s'hi justifica, al meu parer, per l'excepcional imperi que hi exercí Teodor Llorente. Estic plenament convençut que, sobretot en el cas que ens ocupa, no podem donar per closa la Renaixença valenciana fins que no mor el seu dominador patriarca.

Els iniciadors de la Renaixença valenciana, tant si procedien de les aules universitàries com si eren autodidactes, van adoptar els noms de «llemosí» i «llemosina» per designar l'idioma i la literatura que intentaven de fer renàixer. En l'opció hi havia, d'un costat, el record d'una tradició ja consagrada.(3)

* Les transcripcions de textos s'han deixat sempre amb les grafies i morfologia originals, llevats dels casos en què existeix una edició moderna revisada.

(1) Joan FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana*, Barcelona, Ed. Selecta, 1956 (s'ha reeditat a València, Ed. Tres i Quatre, 1980); *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Eds. 62, 1972, cap. IV: «Consideracions sobre la Renaixença»; *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial, 1976, cap. 4: «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX». Manuel SANCHIS GUARNER, *L'evolució de*

D'altre, hi confluïen dos criteris: distingir el llenguatge literari culte del degenerat «valencià del carrer» utilitzat per la literatura popular i, alhora, servir-se d'un epítet vàlid per a designar —sense ferir amors propis locals— la unitat idiomàtica dels que avui anomenem Països Catalans, aleshores batejats *pàtria llemosina* per Víctor Balaguer als Jocs Florals de 1859, apel·latiu reprès per Llorente en 1868.[4]

Constantí Llombart sembla haver estat el campió del segon criteri. Polemitzant amb Antoni Careta i Vidal escrivia en 1876: «pera no donar motiu á rivalitats entre los póbles que parlen nóstra llengua, sempre hem cregut lo més convinent l'aplicació de lo calificatiu llemosina».[5] Llorente, empès pel mateix motiu, es mostrava reticent a acceptar la denominació «catalana» per al conjunt de la parla comuna i declarava preferir la de «llemosina»[6] i fou —si parem esment en la seua famosa lletra de 1877 a Rubió i Ors[7]— el principal impulsor del denominatiu «llemosí» per oposició a «llenguatge vulgar».

Així, doncs, sense negar la unitat lingüística, ans volent abraçar-la, l'arbitrari «llemosí» prosperà entre els valencians. Convé recordar, per exonerar-los, que com és ben sabut, l'opció els venia avalada contemporàniament des del Principat. Víctor Balaguer s'havia presentat als Jocs Florals de València com un «bardo llemosí».[8] Rubió i Ors, en adreçar-se a Llorente el 1876, s'hi servia de l'expressió «verso o prosa lemosina»[9] i l'any següent equiparava «lengua lemosina» a «catalana», recordant de més a més les «composiciones lemosinas» de Joan Arolas i Pasqual Pérez i Rodríguez.[10] De Madrid estant, Menéndez Pelayo els confirmava que anaven pel bon camí qualificant Rubió i Ors d'«ilustre escritor lemosín».[11]

Amb tot, en aquesta etapa primerenca de la Renaixença al País Valencià el «llemosí» no s'imposà de manera unívoca, ni tan sols entre els que en serien més tard els més acèrrims partidaris. Sovint hi trobem d'altres apel·latius, de vegades simplement genèrics, de vegades merament succedanis o equivalents i de vegades contradictoris. Revelen les vacil·lacions, les ambigüitats i el confusionisme propis del moment. No m'és pas possible de fer ara un catàleg complet i n'hauré de donar tot just els principals exemples.

Fixem-nos en Jaume Peiró i Dauder. Potser fou un dels primers a assenyalar, el 1862, influït probablement per la lectura d'algun text del Cinc-cents, que «llemosí» era un terme arcaic. «La llengua llemosina —explicava— [és] agüela o vis-agüela del valensià c'ara es parla», usada per Ausiàs March, Fenollar i Jaume Roig, però «en eixa llengua no nos entendríem ara. El català actual conserva encara algo mes que nosatros d'ella». El títol del seu article ja és ben significatiu: *El dialecte valensià*.[12] Al llarg d'ell Peiró s'hi referia tantost al «nostre dialecte» com a «la llengua pròpia», «la nostra llengua nativa» o «el llenguache valensià», aquest diferenciat del «llenguache català».

la llengua literària dels escriptors valencians de la Renaixença, «Critèrion», núm. 17, Barcelona, 1963; *La Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*, València, Tres i Quatre, 1968; *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, València, Departament de Lingüística Valenciana, Universitat, 1978; *Els inicis del teatre valencià modern. 1854-1874*, València, Institut de Filologia Valenciana, Universitat, 1980. Vicent SIMBOR ROIG, *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, Inst. de Filologia Valenciana, Universitat, 1980. Un compendi dels meus escrits sobre el tema és Ricard BLASCO I LAGUNA, *Estudis sobre la literatura del País Valencià*, València, Inst. de Filologia Valenciana, Universitat, 1984. Encara que no directament relacionat amb la Renaixença valenciana, per bé que sí amb el tema d'aquesta ponència, és recomanable Manuel JORBA, *Actituds davant de la llengua en relació amb la Renaixença*, dins *Actes del VIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Roma 28 setembre-2 octubre de 1982*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1983, pp. 127-151.

(2) FUSTER situa la consumpció de la Renaixença entre 1884 i 1908, dates respectives de les poesies llorentines *A mon llibre* i *Mal ensomni* (p. 44 de l'*Antologia*). Per a SANCHIS GUARNER, la «generació de la Renaixença» és activa de 1859 a 1878 (pp. 31-40 de *La Renaixença al P. V.*). Enric FERRER SOLIVARES, *Literatura i societat. País Valencià, segle XX*, València, Tres i Quatre, 1981, p. 16, proposa l'any de la mort de Llombart, 1893, com a fita final.

Nogensmenys, pensava que encara hi romania algun ròssec de l'antiga «dolsor y poesía» llemosina en la parla vulgar, semença que podria «fer brollar grans fonts de sentiments en la nostra actual llengua valensiana». La conclusió era d'esperança en el redreçament literari.[13]

Peiró i Dauder era un periodista i poeta popular.[14] Jacint Labaila, poeta culte, cridat a figurar en el primer rengle dels renaixentistes, incloïa el 1854 tretze «poesias valencianas» a la fi del volum *Ecos de la juventud*.[15] A l'exordi, una sola volta hi escriu «versos lemosines» contra tres vegades «nuestro dialecto», «el dialecto patrio» i «nuestro hermoso dialecto», dues «poesía valenciana» i una «valenciano» contraposant-lo a «catalán».[16] Cal fer avinent que aleshores els valencians sentien una acusada diferència entre el seu parlar i el dels barcelonins, sens minva de llur origen comú. És per això que Peirò i Dauder en la poesia *A Catalunya*, publicada al *Calendari Català per a 1869*, comença dient: «Nonq so nat, senyora mia - de lo teu cèl sota'ls raigs / ni la llengua que tu parlas - es la que yo sé parlar; / pero hi ha en las mevas venas - part de catalana sanch», i més endavant s'abranda: «Vullch cantarte [...] en la teva llengua - qu'armonias té tan grans!» sense adonar-se que al capdavall està cantant en valencià amb desinències barcelonines.[17]

A l'entretant, Teodor Llorente havia publicat al *Diario de Barcelona* en 1864 la poesia *València i Barcelona* presentant-se com «lo Trobador, que encara guarda l'antic parlar»; els seus pensaments s'envolen «al vell tronc llemosí». Només una vegada hi diu «nostra llengua» i pel clar context deduïm que el possessiu és aplicat amb sentit unitari.[18] L'any següent reiterà idèntica accepció unitiva en una poesia escrita per oposar-se al corrent nacionalista que germinava a Barcelona. D'aquesta qüestió me n'ocuparé més avant. Ara com ara, i per no moure'ns del terreny de la consciència idiomàtica, citaré tan sols el començament d'*Als poetes de Catalunya*: «¡Oh catalans poetes, los que dels nostres avis / parleu la dolça llengua, volguda del meu cor...».[19] Llorente, doncs, havia reconegut com a propi dues voltes el català, si més no el·lípticament. Un mètode en el qual reincidiria més d'una vegada, fins i tot després de propugnar el cognom «llemosí». Ferrer i Bigné, tan advers com ell a l'embrionari nacionalisme, fou més explícit quan en el famós poema discrepant de 1867 proclamà la unitat lingüística i d'estirp a despit de les diferències polítiques: «la llengua llemosina dels patris trobadors [...] mos fa germans».[20]

En 1868 Llorente, Ferrer i Bigné, Labaila i Querol van acudir als X Jocs Florals de Barcelona i hi feien la coneixença de Frederic Mistral.[21] En l'avinentesa, es produïren en el grup valencià curioses variants de nomenclatura que denoten actituds dispars. Labaila, en el discurs de gràcies llegit al Saló de Cent, repetí dues vegades la denominació «llengua catalana» sense mencionar ni «llemosina» ni «llemosí».[22] Tampoc no hi féu esment Querol, qui

(3) Germà COLON, *La llengua catalana en els seus textos*, Barcelona, Curial, 1978, I, cap. 1: «Llemosí i llengua d'oc a la Catalunya medieval»; Joan FUSTER, *Notes sobre el «llemosí» a la València del segle XVI*, discurs d'investidura a la Universitat Autònoma de Barcelona, 1 d'octubre de 1984.

(4) Víctor BALAGUER, *Ausias March*, poesia inclosa al volum *Los trovadors moderns*, Barcelona, Llibreria Manero, 1859, pp. 306-313; en nota a peu de pàgina, Balaguer definia així «La patria llemosina: totas las provincias, unidas algun dia per un verdader llas federal, que parlaven lo català. Avuy mateix, encara que Catalunya, Valencia y Mallorca formen part de la corona de España, y lo Roselló y la Provensa de la corona de Fransa, crech que, literariament parlant, se poden comprendrer baix la dominació de patria llemosina: com l'Austria, la Prusia, la Babiera, lo Hannover, etc., forman la patria alemana, y com la Cerdenya, lo Piamont, lo Veneto, la Toscana, los estats del Papa, etc., forman la patria italiana». Per a Balaguer vid. el treball de JORBA esmentat a la nota 1, p. 145.

(5) *Lo Rat Penat. Calendari llemosí corresponent al any de 1876.*, p. 16, Careta i Vidal havia dit al *Calendari català*: «llengua *llemosina* no vól dir mes que llengua parlada en Limoges (França), y no es, ni ha estat, ni será may la llengua *catalana* que's parla aquí, y mes ó menys adulterada, en Valencia y en Mallórca».

(6) Teodor LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari. Mistral i Llorente.*, València, L'Estel, 1932, p. 29.

(7) *Ibid.*, pp. 70-75. JORDI DE FENOLLAR (seudònim de T.

preferí dir «natiu idioma» i brindà «perquè, quan tornen de maig les roses noves / pugam cantar, poetes, les catalanes trobes...»[23] En discret però ferm desacord amb ells, Llorente fou ara ben categòric en la crònica enviada a *Las Provincias*: «lo que aquí se llama la *lengua catalana* y á la que se nos permitirà a los valencianos apellidar *lemosina*...»[24] Era una presa de posició que, com veurem, tenia un rerafons polític.

Llorente, fascinat pel posat ufanós de Mistral, pel seu prestigi i pel dels felibres de Provença que l'acompanyaven, els saludà descrivint l'estol d'«els llemosins poetes» marxant «vers eixa dolça terra, bressol del Gai Saber»: «correu tots de Cerdanya, Provença i Catalunya [els deia] / correu fins de les terres on s'ou sonar més llunya / la grata llengua d'Oc». En els versos llorentins l'occità i el llemosí es fonien per raons històriques: «quan en els vostres llavis / esclate en eixa llengua dels nostres comuns avis, / el càntic llemosí...»[25] Ferrer i Bigné n'exaltà la comunió lingüístico-espiritual —diferenciada, però— amb motiu de l'«aplec de germanor» celebrat a Montserrat: «un esperit qu'enllassa los cors de sá y de llá / qu'essent hú té per branques LA LLENGUA LLEMOSINA / lo VERB DE CATALUNYA, la parla PROVENSAL».[26] Hi distingia, doncs, també per motius polítics, particularitats en l'agermanament: lluny d'unificar, el concepte «llemosí» (ara reduït a «valencià») s'hi distanciava tant del català com del provençal.

Als vint-i-quatre anys, Constantí Llombart donà a llum el 1872 la seua col·lecció d'«epigrames llemosins»[27] i a partir de 1875, seguint l'exemple de Francesc Pelagi Briz, inicià la publicació de *Lo Rat-Penat, calendari llemosí*. Ja he dit que Llombart fou un ardit partidari del «llemosí». Tanmateix, no estigué exempt de contradiccions i d'ambigüitats.

Concebé una *Académia de lletres llemosines*,[28] prefiguració nonada de la societat *Lo Rat-Penat*, creada poc després, i censurà Querol per haver titulat *Rimes catalanes* i no «llemosines» les tres poesies incloses el 1877 al volum *Rimas*.[29] Tal crítica, però, introduïa una dissociació «llemosí # català» discordant amb el principi unificador propugnat per al primer onomàstic; la discordança reapareix més tard en altres escrits llombartians.[30] A vegades Llombart empra locucions que poden semblar equívoques, per exemple quan diu «llenguage llemosino-valencià»[31] o quan proposa la redacció d'«una bona gramàtica llemosino-valenciana».[32] Són, si no vaig errat, fórmules nominals adoptades amb la intenció de remarcar la identitat bàsica entre el llenguatge literari i la parla popular. D'altra banda, no serà sobrer assenyalar que al *Calendari llemosí* hi apareixen treballs com *Tendencia y carácter de la moderna literatura catalana* de Joaquim Botet i Sisó,[33], *Lo sentit del renaxement de las llenguas y lliteraturas provincials* d'Ignasi Farré i Carrió[34] i *La llengua d'Oc* de Josep d'Orga,[35] que palesen la condescendència nominal de Llombart en les planes de la seua revista.

Llorente Falcó), *Cómo se inició el movimiento renacentista literario en Valencia*, dins *Almanaque de Las Provincias para 1935* (d'ara endavant citaré abreujament *ALP*), pp. 301-304.

(8) BALAGUER, poesia *Ausias March*, cit. a la nota 4: «la llengua de mos avis / jo sols conech; só un bardo llemosí» [...] «cantaré en la llengua de mos avis / que altra no sab lo bardo llemosí». JORBA, loc. cit., pp. 134-135 esmenta un text d'*El Vapor* de 1834 que parla de «lengua lemosina», la conferència de Pere Mata a Madrid el 1862 dient que *Mirèio* és un «poema escrito en lemosín» —p. 137— i els versos de Pau Estorch i Sisqués de 1852: «aquells catalans tan fins / que creuen ser cosa baixa / lo expressar-se en llemosí» (p. 149). Al *Calendari Català per a l'any 1868*, Barcelona, pp. 18-19, apareix la poesia *La llengua llemosina* de Josep Ignasi Vich; segons el poeta l'escriví el 1846 quan l'Aguiló «marxà a Castella», i la publicà el 1854 al diari de Palma *El geni de la llibertat*; Vich hi parla de «poetes llemosins». *El Vapor* es llegia a València per Josep Maria Bonilla i els seus amics, com hem comentat FUSTER i jo mateix. El *Calendari Català* el rebien gairebé tots els renaixentistes valencians.

(9) *Epistolari Llorente. Volum I. Cartes de llevantins (1861-1900)*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928. Lletra nota 33, pp. 37-38: «¿En qué años comenzaron á escribir en verso ó en prosa lemosina Vd., los citados Querol y Labaila, y demás amigos de Uds., y qué fué lo que les movió a escribir en dicha lengua?». LLORENTE FALCÓ, loc. cit., pp. 68-70, reprodueix i comenta aquesta lletra; ho fa

En 1875 Llorente insistí de nou en pro del cognom «llemosí» enfront a «català». Comentant l'ingrés de Víctor Balaguer a la madrilenya *Real Academia de la Historia* deia: «Los catalanes quieren dar este nombre [«catalana»] al conjunto de la literatura "de oc" en España, comprendiendo las tres ramas: catalana, propiamente dicha, valenciana y balear. Los valencianos no nos resignamos fácilmente a esa denominación, por no haber sido Cataluña nombre genérico de estos antiguos Estados, y sostenemos la antigua denominación de lengua y literatura "lemosina". Varias veces se ha discutido esta cuestión, sin haber podido llegar a un acuerdo.» [36]

Pocs mesos després Milà i Fontanals, tot i que havia sostingut el cognom «llemosí» en 1850, previngué amb el seu magisteri innegable contra l'ús del sintagma «llengua llemosina», aleshores moneda corrent tant entre els escriptors de València com entre els de Mallorca o Barcelona. «Si no's vol dir catalana —aconsellava— no's diga en cap manera llemosina, sino catalano-valentina-baleàrica.» [37] Milà escrivia en una revista no científica, braç a braç amb els principals representants de la Renaixença valenciana.[38] És impensable que aquests no hagen llegit el seu article. Emperò, el van negligir. De fet, un d'ells, Llombart, defensava en 1876 —ja ho vaig indicar adés— la validesa de l'onomàstic «llemosí» contra el parer de Careta i Vidal i en 1878, com també he dit, desaprovava Querol.

Desentendre's de la lliçó de Milà pot excusar-se en un autodidacte com Llombart, no en un universitari com Llorente qui, en 1876, amb motiu de les festes de València pel centenar de la mort de Jaume I, saludava fogosament els poetes vinguts del Principat, les Illes i Provença: «¡Oh llemosina raça reial, salut!» El poema incloïa el ritual component de comunió lingüística amb el tòpic més descompromès: «És vostra amada llengua la llengua dels meus avis.» Li adjudicava, però, una àrea territorial abusiva: «I avui que aquesta llengua, oh Trobadors, oh Mestres, / dels Pirineus als Alpes, juntant les fortes destres, / aixecam, com la santa senyera, amb nou amor...» [39] Dels Pirineus als Alps és, no cal dir-ho, una mica fort. Trasllueix —al meu esguard— una assimilació llorentina d'idees mistralianes, de la qual ja he donat fa poc alguna mostra. Llorente s'hi abstingué a posta de denominar concretament l'idioma: ni «llemosí» ni «llengua d'oc». Simplement, llengua de l'avior.

Els anys vinents i mentre el venerable Vicent Boix, mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona de 1877, proclamava la unitat nacional i lingüística del Principat i del País Valencià: «una mateixa es la gloria dels dos pobles, una mateixa es la llengua», abstenint-se d'adjetivar-la,[40] Llorente continuà servint-se de l'apel·latiu «llemosí». Així, en les lletres a Rubió i Ors de 1877 parla de «renacimiento de las lenguas lemosinas», «poesía lemosina docta», «renacimiento lemosín», «poeta lemosín», alternant amb enunciats com «escrito

també en l'article amb pseudònim esmentat a la nota 7. Les diverses posicions de Rubió i Ors davant la llengua són analitzades per JORBA, *loc. cit.*, pp. 135-136, 141-142.

(10) Joaquim RUBIÓ I ORS, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, Barcelona, 1877, pp. 35 i 56. És curiós que de Joan Arolas tan sols es coneix un text vernacle: un «miracle» de 1835.

(11) COLON, *loc. cit.*, p. 41. Menéndez Pelayo, que als vint anys començava a gaudir d'una creixent estima, rectificaria més tard, com veurem més endavant.

(12) Constantí LLOMBART, *Los fills de la Morta Viva*, València, Emili Pasqual, 1883 pp. 501-514: «En Jaume Peyró y Dauder»; l'article es reprodueix a les pp. 509-513 i aparegué dins el setmanari *El Tio Nelo*, núm. 42, 15-XI-1862. Llombart advertia que havia respectat en la transcripció «la corrompuda ortografia que pera escriurer lo valencià llavors usaben tots los autors». Vicent PITARCH, *Defensa de l'idioma*, València, Tres i Quatre, 1972, pp. 127-131, en dóna un llarg extret.

(13) «La llengua própia es una de les mes sagraes herénsies d'un póble [...] ¿per qué la literatura no s'encarrega de trasmetre y compachinar algo escrit en el nostre dialecte, pera no pédrel del tot?»

(14) A més de redactar *El Tio Nelo*, col·laborà en les antologies festives coordinades per Llombart (*Niu d'abelles*, 1872 i *Tabal y Donsayna*, 1878) i escriví dos «miracles»: *Lo fanátich de Traiguera* i *La veu del cél*, en 1863.

(15) Jacint LABAILA, *Ecos de la juventud*, València, 1864. Les «poesías valencianas» ocupen les pp. 181-230 i van acom-

en valenciano», «poesía valenciana», «escuela poética valenciana», etc.[41] Altre tant féu el 1879 en l'obertura de curs de la societat *Lo Rat-Penat*.[41a]

Simultàniament, Víctor Iranzo, que es confessava deixeble de Llorente, no s'inhibia d'aplicar-hi el nom erroni però consolidat. Iranzo és un cas peculiar. Nat en un llogaret turolenc i emigrat a la ciutat de València consumà amb naturalitat el canvi idiomàtic. Autodidacte, s'incorporà al moviment renaixentista. En una «epístola» a Llombart descrivia, una mica ingènuament, son procés de mudança lingüística: «y esta llengua viril en que parlaben / los antichs llemosins, que tan estranya / se feha als meus ohits quant la escoltaben / amor me l'amostrà, que tot ho apanya».[42]

L'apoteosi del «llemosinisme» devem situar-la en 1878, any de la fundació de *Lo Rat-Penat, societat d'amadors de les glories de Valencia y son antich Realme*. La nova entitat es presentà públicament la nit del 31 de juliol en el pavelló municipal de la fira de l'Albereda. Constantí Llombart hi llegí un discurs panegíric titulat *Excel·lencies de la Llengua Llemosina*.[43] Ajustant-se a les teories vigents aleshores entre els renaixentistes desenrotllà un resum històric «de nostra enjamay ni prou ni bastant ben lloada llengua materna». No és ara el moment d'analitzar els encerts o els errors de la dissertació. Allò que cal retenir per al nostre propòsit és el fet que Llombart, després d'al·ludir-la amb els circumloquis habituals («nostre mig perdut natiu idioma», «nostra abandonada llengua», «nostre matern idioma», etc.) proclamàs: «no, valencians, no es morta nostra expressiva llengua llemosina», recordàs «los inspirats poetes y grans ingènits llemosins» del passat i convidàs l'audiència a reconèixer en «lo expresiu metall» de la parla popular «aquella mateixa llengua llemosina, apellada á les hores del pais o valenciana, que nostres majors usaren desde la gloriosa conquesta d'aquest regne». La seua opció idiomàtica restà fixada nítidament: «aquesta llengua, que apellarém nosaltres llemosina...»[44] L'opció fou reblada per alguns dels poetes que intervingueren en la solemnitat.[45] Hi havia, tàcitament en uns, explícitament en altres, un sentiment de comunitat lingüística i ètnica amb Catalunya i Mallorca.

La sessió inaugural de *Lo Rat-Penat* suscità inquietuds i prevencions polítiques, tant per alguns passatges del discurs de Llombart com pels versos abrandats de Pasqual i Genís, Ricard Cester, Labaila i Sanmartín i Aguirre, marcadament anticentralistes. Fa anys vaig dedicar una monografia a aquesta qüestió.[46] No entendríem res de l'astorament i la frisança de l'auditori aquella nit si ens oblidàssem del procel·lós període històric en què nasqué i visqué la Renaixença valenciana. Els Jocs Florals de València de 1859, fita inicial, van celebrar-se durant el quinquenni de la *Unión Liberal* d'O'Donnell, a curta distància dels avalots que havien trasbalsat la ciutat el 1856.[47] El viatge dels poetes valencians a Barcelona s'hi escaigué poc abans del destronament d'Isabel II en 1868. Bona part de l'obra dels nostres renaixentistes aflorà

panyades de la traducció castellana. De les tretze composicions, quatre són traduccions d'Espronceda, Zorrilla i Selgas. Les inclogué més tard al volum *Flors del Túria*, Barcelona, I. López, 1868.

(16) A l'exordi («Dos palabras del autor sobre los siguientes versos», pp. 183-184), llegim: «Los valencianos, aunque emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de inmediación, somos sin embargo muy diferentes; es tan distinto el carácter de cada pueblo que, solo acaso por la diferencia de carácter, y por las consecuencias que de ella se desprenden, somos antípodas; parece que nos separa un continente. Los catalanes, amantes de todo lo suyo, amantes hasta la idolatría, han hecho de su Barcelona una ciudad que marcha al frente del progreso español; los valencianos, desdeñosos de todo lo nuestro, dando á todo lo del país menos valor del que realmente tiene, somos pródigos en alabanzas para con los demás y guardamos el vituperio para nosotros: ¡triste verdad que, por desgracia, la fuerza de la esperiencia me hace conocer! Como consecuencia, pues, del amor al país, los hijos del Principado rezan, enseñan, hablan y escriben en catalán; y por otra consecuencia, idénticamente lógica, los descendientes de Ausias-March y de Mosen Jaume Febrer olvidamos el valenciano, no lo hablamos ya, ni lo escribimos». Això de no parlar-lo és dur d'admetre, si prenim compte de l'auge del teatre y del periodisme populars a l'època. No el parlarien els lletraferits renaixentistes, però el poble en conservava viva la parla.

(17) Jaume PEIRÓ I DAUDER, *A*

durant la Regència de Serrano, el regnat d'Amadeu de Savoia, la I República i la insurrecció cantonal de 1873, en la qual Llombart hi tingué un cert protagonisme.[48] Quan es fundà *Lo Rat-Penat* a les penes feia quatre anys de la Restauració alfonsina i el seu futur era encara incert.

És en aqueix ambient d'inquietud social provocada per tantes insurgències immediates que hem de situar la nit del 31 de juliol de 1878. Les invocacions al gloriós passat d'un Regne de València independent i a la identitat espiritual dels antics països catalans —ocasionalment prolongada a Occitània per l'orador i algun dels poetes— van ser interpretades com «separatistes» per molts dels assistents, potser impressionats pel gir nacionalista que la Renaixença prenia a Catalunya. Feliu Pizcueta, primer president de *Lo Rat-Penat*, maldà per tranquil·litzar-los en el parlament de cloenda,[49] sense aconseguir-ho.[50]

Ara ve a tomb, doncs, que refem camí. Tornem enrere i examinem les posicions político-patriòtiques dels renaixentistes valencians, manifestades simultàniament amb les actituds lingüístiques ja vistes. En l'article de 1862 Peiró i Dauder parlava «del patriotisme echagerat de Catalunya» per ensenyar i predicar en català. Ho feia en un context d'incitació a l'estima pels valencians de la llengua pròpia i això lleva a la frase tot sentit de vituperi.[51]. Semblantment, Labaila constatà en 1864: «los valencianos, aunque emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de inmediación, somos sin embargo muy diferentes», diferència que volia suprimir. Argüia que mentre els fills del Principat «rezan, enseñan, hablan y escriben en catalán» els descendents d'Ausiàs March «olvidamos el valenciano, no lo hablamos ya, ni lo escribimos».[52]

El primer valencià que es mostrà recelós pel caire que prenia el moviment restaurador a Barcelona fou Teodor Llorente, qui en 1865 publicà dins *El Museo Literario* de València una ressenya laudatòria del *Calendari català* de Briz, matisada de reserves mentals. Es preguntava si el moviment no encobria «alguna conspiracion» i formulava moltes reticències al lema del *Calendari* «qui llengua té, a Roma va».[53] Briz no respongué a les aprensions de Llorente; ans es congratulà de les lloances[54] i fins i tot l'hi publicà *Als poetes de Catalunya*, que el propi autor considerava que començà a marcar la diferència entre els trobadors de València i els de Barcelona.[55]

En aquest poema cristal·litza una actitud que Llorente mantindria tota la vida: «Mes no vullgau que tornen de nou les antics segles, / puix morts estan per sempre los Jaumes i els Borrells; [...] Dels venerats sepulcres no remogam les cendres; / deixem dins d'ells l'espasa, que el temps ja rovellà». Anys després, glossà la intenció amb què havia escrit el poema més o menys així: bo és enyorar les glòries pretèrites, però sense aspirar a restablir el passat «en dany de la unitat espanyola».[56] Víctor Balaguer criticà llargament tant la ressenya com el poema llorentins i acusà Llorente de citar-hi fragmentària-

Catalunya. Un recort y una esperansa, dins el *Calendari Català per a 1869*, Barcelona, 1868, pp. 73-75. No coneixem cap altra poesia culta d'aquest poeta. Encara que possiblement les desinències barcelonines podrien ser obra de F. P. Briz esmenant l'original, el sentiment de diferència lingüística és la clau del poema.

(18) Teodor LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, a cura de Lluís Guarner, transcripció de F. Pérez Moragon; València, Tres i Quatre, 1983, pp. 299-301. Es publicà també al *Calendari català per a 1865*, Barcelona, 1865, pp. 50-53, amb el títol invertit: «Barcelona i València»; ignore com es titulava al *Diario de Barcelona*. D'ara endavant citaré abreujadament aquesta edició: *Llorente, PVC.*

(19) *Llorente, PVC*, pp. 302-304. Es publicà al *Calendari Català per a 1866* —no 1865 com anota Lluís Guarner en l'edició esmentada— pp. 33-37. Fou comentat per Víctor BALAGUER en *Esperansas y recorts*, Barcelona, 1866, cap. III: «La poesia d'En Llorente», pp. 53-63; hi al·ludeix també a les pp. 42-43.

(20) *La crehuada dels poetes*, dins *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 76-77. Reproduït dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1875*, pp. 113-114.

(21) «VALENTINO» (pseudònim de Teodor Llorente Olivares), *Visita a Mistral*, dins *ALP* 1904, pp. 113-118; vet ací el retrat que fa de Mistral: «Era un hombre alto, robusto y bien plantado, de correctas facciones, buen color, bigote y perilla que le daban algo del aspecto militar, revelando á la vez al campesino la salud y la fuerza que respiraba toda su persona. Aún lo estoy viendo como se me apareció entonces [1868]:

ment Mistral *pro domo sua*[57] però els assenyats raonaments del «trobador del Montserrat» no modificaren l'opinió del poeta valencià.

No gaire més tard, el 1868, Llorente s'hi enfrontà al poeta alacantí Adolf Blanch, guanyador de la Flor Natural als Jocs Florals de Barcelona amb el poema *Lo castell feudal*. Més que d'una disputa política es tractava d'un litigi poètico-ideològic, aprofitat pel poeta valencià per consumar-hi «una protesta» que volia ser progressista.[58] Blanch «havia cantat los castells feudals com imatge i representació de la pàtria catalana» segons Llorente[59] i aquest li reprotxava en vers l'afecció goticitzant per les runes: «¡deixa passar rellampegant la Història; / deixa passar la voluntat de Déu»... «fuig d'est castell [...] / ben derrocades foren ses muralles; / la Pàtria que tu cantes no està ací».[60] Pel to de les citacions bé es veu com s'emparellen políticament amb *Als poetes de Catalunya*. És en aquesta poesia de rèplica a Blanch que Llorente reprèn el sintagma «pàtria llemosina», encunyat anys enrere per Balaguer.

El lema del *Calendari català*, mirat amb tanta prevenció per Llorente, fou acceptat amb entusiasme per Labaila. «Mon ánima [...] desitja volarne á vostra *Roma nova*», escrivia en 1866 a Francesc Pelagi Briz, identificant-se amb el seu «amor patri»: «Ma veu que trista tróva / podreu als vostres cantichs, podreu sempre juntar; / jo futjiré ab vosaltres vers eixa patria nòva / que sempre nos recorda qu'ahir forem jagans» i subscrivia l'ideal unitari de Briz: «De tres riques germanes desitjeu los abraços, / volent qu'elles s'unixquen ab un jòu tendre y dolç / i qu'ajuntats vos tinguen indesllligables llaços / ab forta germanía de lo pervindre'ls jorns».[61]

Les tres germanes van ser cantades per Rafael Ferrer i Bigné al *Calendari català per a 1866*. El sentiment de pàtria, que Labaila feia extensiu als tres països catalans, era individualitzat per Ferrer: «Mallorca, Catalunya y tú, la patria mehua, / Valencia...», bé que amb palmària voluntat integradora. Heus ací com feia parlar València: «no me deixeu, mes germanes, / y no s'allunteu de mí, / que yo abans de ser de estranys / vullch en vostra unió morir».[62] És obvi que la poesia implicava, com la de Labaila, l'adhesió a l'ideari de Briz.

Adhesió efímera. L'any següent Ferrer i Bigné, sens dubte influït pel criteri de Llorente, la perfilà amb *La crehuada dels poetes*, un dur atac als «exclusivistes» (com s'anomenava aleshores als nacionalistes). «¿Per qué empunyéu les armes [inquiria] Ma *patria* no vol guèrra / ma *patria* sols desitja la venturosa pau: / deixéu puig, als politichs les lluytes de la terra / deixéu la tosca llança per lo llaud suáu.» Postulava, doncs, i amb més claredat que Llorente, una Renaixença orientada solament al goig del *gai saber* i desengatjada del ressorgiment nacional. I argumentava: «U sols, de molts realmes, va fer la monarquia... / ¡no feu troços hui el scèptre qu'os feu tots uns avans! / No vulláu fer estelles les taules de la història».[63] En aquest poema, el mot

cubierta la cabeza con un sombrero de fieltro de anchas alas, vistiendo un chaquetón de pana, y anudada al cuello larga corbata flotante. Bajo aquel campestre atavío se adivinaba algo superior, el *quid divinum* de los poetas de verdad; no se necesitaba forzar demasiado la imaginación para encontrar mucho de Apolo y algo también de Hércules, en quien entonçes era llamado ya con helénica frase el Homero de Provenza». LLORENTE FALCÓ, loc. cit., 23-28: «La festa de germanor de l'any 1868.» LLORENTE FALCÓ, *Mistral y el movimiento renacentista de la lengua de «Oc» en España*, dins *ALP* 1947, pp. 187-190. Cf. Manuel SANCHIS GUARNER, *Els felibres i València*, dins *Arguments*, València, núm. 4, 1979, pp. 151-167.

(22) Jacint LABAILA, *Discurs de gracies llegit en Barcelona, en lo saló de Cent, en los Jochs Florals de dita ciutat de l'any 1868*, dins l'obra del mateix autor *Flors del meu hort*, València, 1882, pp. 270-281; és acompanyat per la versió castellana.

(23) Vicent W. QUEROL, *Rimes catalanes*, edició a cura de Lluís Guarner, València, Tres i Quatre, 1980, pp. 61-62: «Brindis. En una felibrejada, aprés la celebració dels Jocs Florals.» Es publicà per primera vegada a l'*Anuari Catalá 1875*, Barcelona, 1874, pp. 51-52.

(24) LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari...*, p. 29.

(25) LLORENTE, PVC, pp. 229-230: *Als felibres de Provença*. Lluís Guarner dóna la data errònia de 1866, quan òbviament és dos anys posterior. Es publicà al *Calendari Català per a 1868*, pp. 136-138. Com fa constar Guarner, figura en la primera edició del *Llibret de versos* i fou

eliminada de la segona. Tampoc no apareix en l'edició pòstuma preparada per Llorente Falcó (*Poesies valencianes*, València, 1936). No caldrà recordar l'opinió dels filòlegs actuals sobre la llengua d'Oc (vid. p.e. Joan COROMINES, *El que s'ha de saber sobre la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1965, pp. 20-21 i Fernando LAZARO CARRETER, *Diccionario de términos filológicos*, 3.ª ed., Madrid, Gredos, 1968, pp. 339-340, veu «Provenzal»).

(26) *Al Pyrineu*, dins *Calendari Catalá per a 1869*, pp. 69-71. Les versals són a l'original.

(27) Constantí LLOMBART: *Niu d'abelles. Epigrames llemosins*, València, 1872. És avinent de retenir la següent frase del pròleg: «los catalans, á força de treballar, han pogut restaurar un pòch la sehua literatura, qu'es la nòstra» (p. IX); cite per la 2.ª edició, de 1876.

(28) *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1876*, p. 13; esperava que d'ella «podrá ixirne una bona gramática llemosino-valenciana» i, amb «l'esforç de tots los aymadors de nóstres glories, eixecarne lo pendó de la nóva crehuada fins lo punt qu'en lo dia li correspón per dret ocuparne». Josep M.ª PUIG TORRALVA (*En Constantí Llombart. Apunts biographics*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1882, pp. 145-147*) transcriu una lletra de Vicent Boix al *Diario de Valencia* amb motiu de l'anunci prematur de l'*Académia* oferint als organitzadors «ma completa adhesió al projecte».

(29) «Lo que sí no ham pogut comprender, y debem dirho es lo motiu per qué lo poeta, tan amant sempre de Valencia, ha

«pàtria» té un so amfibològic, puix que, al capdavall, el desenllaç és espanyolista.

A despit de les reticències de sis anys enrere Peiró i Dauder es declarà en 1868 un obscur i pobre soldat «de la nova crehuada», entusiasta de la «gran Catalunya», a la qual s'hi adreçava ardidament: «Valencia, qu'avuy s'aixeca, — com surtint-ne en sobresalt, / ohuint ta veu afanyosa — que li crida: avant, avant. / [...] / la qu'á la veu de la pátria, — á que sorda no fou may, / respon per los seus poetas — avuy de los teus al cant».(64) En el poema de Peiró la pàtria que cridava, és clar, no podia ser altra que la catalana.

Al si de la Renaixença valenciana s'anaven dibuixant, doncs, dues faccions. La dels qui n'assumien la conseqüència cívica implícita en el recobrament lingüístico-literari i tendien per tant a una comunió nacional, semblant a la que avui anomenem Països Catalans, i la dels qui no passaven d'un renaixement asèptic circumscrit als esplais de la literatura rebutjant qualsevulla concomitància política; aquests, sense abdicar de la «germanor», curaven de precisar-ne un particularisme valencià. El primer bàndol, prou més migrat que el segon (no hi mancarien desertors: ja veurem el cas de Labaila) comptava amb figures menys representatives. Entre ambdós fluctuava la massa dels renaixentistes valencians, molt afeccionats a repetir-ne lloances a la llengua per l'estil de la ja consagrada per Aribau i represa per Villarroya: «més dolça que la mel» —i totes les seues variants—(65) alhora que satisfeien llur deler patriòtic evocant romànticament el pretèrit; per a ells, com assenyalaria més avant el crític Manuel de Montoliu, la pàtria es convertí en una mera «atavilatria».(66)

Querol és un cas peculiar. Per moltes raons podríem encabir-lo en la primera facció. De tots els valencians de la primera etapa fou qui més encertà a concretar-ne el seu concepte de pàtria. Si més no, líricament. En 1868 sentia el Montserrat com «missatger de la mia pàtria», evidentment la catalana: «demana / per la nostra pàtria a Déu; / missatger de Catalunya».(67) En la festa del Felibritge celebrada el mateix any a Sant Remigi de Provença parlà de la «materna pàtria» inclús com d'una unitat superior que comprenia les terres catalanes i les provençals.(68)

N'arrodoní aquesta noció en 1876 amb la *Carta a Frederic Mistral*, que acabava de publicar *Lis Isclo d'Or*.(69) Querol veia la pàtria esqueixada pel pes de la història «a l'un costat i a l'altre dels negres Pirineus», tot confiant esperançat en una remota reunió: «i així com de les boires el blanc i cendrós vel / sols un breu jorn amaga del sol la llum eterna, / vorem també com tornen de l'heredat materna / los vells jorns i se acaba lo plor del nostre dol». Amb un sentiment tel·lúric i pairal de la pàtria pervenia a encarnar-la en Mistral: «tu a soles eres la pàtria encara». Concepció visionària: endossava

al poeta = profeta la missió de revifar-ne «dels antics temps gloriosos les beneïdes ombres».

Emperò, hi hauríem d'arrenglerar-lo també en el segon bàndol. Aquell mateix 1876 Querol i Pizcueta intervenien a l'*Ateneo Científico Literario y Artístico* de Valencia per celebrar la fi de la tercera guerra carlina. Tant el discurs de Pizcueta com la poesia llegida per Querol —tots dos en castellà— n'exaltaven la pàtria espanyola, tema també d'un segon poema querolià.[70] No ens fem il·lusions. Els prohoms de la Renaixença valenciana podien honorar indistintament una o altra pàtria, segons les circumstàncies.

Llorente es congratulà del to moderat de Balaguer al seu discurs d'ingrés a la madrilenya *Real Academia de la Historia* el 1875. El «trobador de Montserrat», com és sabut, hi apostatava de la famosa retronxa de *Los cuatre pals de sanch*: «ai Castella castellana / no t'hagués conegut mai!». El comentari de Llorente fou: «Temióse al principio que este cultivo de una lengua distinta del idioma nacional, indicáse propósitos separatistas [...] Hoy nadie teme la desmembración de la gran patria española; pero bueno es que el Sr. Balaguer, el apasionado catalanista, lo proclame así».[71] Pareu esment en l'adjectivació: «la gran patria española». Per a Llorente la «pàtria llemosina», aviat reduïda a la «pàtria valenciana», mai no passà de ser, com per a molts ratpenatistes, «la pàtria giqueta».[72]

Pel maig de 1878 Llorente hi acudí a les Festes Llatines de Montpeller, un altre invent de Mistral per embolicar més la troca: la «llatinitat», englobadora d'una germanor més extensa que la catalano-provençal, no era sinó un subterfugi pompós per a defugir literàriament l'imperatiu d'una definició nacionalista.[73] Una lletra de Mistral a Llorente del 14 de juny confirmà el poeta valencià en la seua torre d'ivori: «Quant au Felibrige [...] la politique lui est tout à fait étrangère... Nous sommes et voulons rester les représentants littéraires des pays d'oc, de la "terra lemosina". Voilà tout».[74] Expansions d'aquesta mena justificarien l'agre comentari de Valentí Almirall: «El moviment felibrenc no és fill de cap idea transcendental ni es proposa res d'importància social directa».[75]

Tampoc no s'ho proposava el sector de la Renaixença valenciana que seguia Llorente, disposat, com Mistral, a acceptar-ne descaradament el bilingüisme i la situació subalterna que se'n deriva. Vet ací el que escrivia don Teodor poc abans de la vetlada inaugural de *Lo Rat-Penat* fixant la seua posició: «Nosotros no hemos participado nunca de los temores (por fortuna ya casi desvanecidos) que concibieron algunos, sospechando que ese movimiento literario [la Renaixença] pudiera fomentar en el terreno político tendencias separatistas; pero tampoco nos hicimos la ilusión de que pudiera deshacerse la obra de la historia, rechazando más o menos la lengua castellana de las provincias que hablaron exclusivamente el lemosín en otros tiempos, y devoltingut l'estrany capritjo de titularne "Rimas catalanas" les tres úniques poesies *llemosines*, qu'estampa tan notables com tot lo eixit de sa ploma, sent aixina qu'en llemosina llengua están escrites» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1878*, p. 13). S'escau d'aportar ara l'opinió contrària de Josep M.ª Puig Torralva, deixeble de Llombart i successor seu en la direcció del calendari: «En Constantí Llombart, com tots los poetes valencians, apellida "llemosina" á sa llengua nativa. Nosaltres, sobre este punt, som de molt distinta opinio; puix creem firmement, y d'això nos ocuparem ab lo degut deteniment en altra part, que la llengua del Túria, com la del Llobregat, es catalana» (article biogràfic de 1882 citat en la nota anterior). Juan VALERA en la crítica que féu a las *Rimas* no hi al·ludí a les catalanes (*Obras completas*, t. II: «Crítica literaria», 2.ª ed., Madrid, Aguilar, pp. 511-519: «*Rimas*, de Vicente W. Querol»).

(30) Així, p.e., en la biografia que dedica a Labaila (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1879*, pp. 148-154) diu que publicà a Barcelona «un petit volúm de poesies llemosines, titolades *Flors del Túria*, á les quals precedix un excel·lent prólech en catalá degut al eminent publiciste En Víctor Balaguer».

(31) «Prólech» a *Niu d'abelles*, p. IX.

(32) V. la nota 28. Llombart féu el 1887 una reedició ampliada del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig i Martínez, publicat per primera vegada el 1851.

(33) *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1875*, pp. 65-67.

(34) *Lo Rat-Penat. Calendari*

viendo en los usos de la vida social y pública al antiguo idioma. Esto, ni nos parece posible, ni lo juzgamos conveniente.»[76]

Després de tan taxativa declaració un hom pot imaginar la sorpresa del patriciat valencià aplegat la nit del 31 de juliol de 1878, quan oí Llombart proclamar enfervorit: «¡Ya, per fí, Valencia [...] sembla correspondre al crit patriotich de renaiximent donat fa temps per nostres germans de Catalunya! ¡Ya al cap aplegà l'hora!»[77] i als poetes Ricard Cester, Cristòfol Pasqual i Genís, Josep Sanmartín i Aguirre, enlairar l'ideal de la «nova Roma», vituperar Castella o negar-se a sotmetre's a la llengua castellana.[78]

La por que la nova entitat arribàs a ser un focus ideològic de «separatisme» o «cantonalisme» s'apoderà del patriciat valencià, malgrat els esforços de Feliu Pizcueta per dissipar-ne la temença.[79] Quan Pizcueta cedí la presidència de *Lo Rat-Penat* a Teodor Llorente, flanquejat pels vice-presidents Labaila i Ferrer i Bigné, que successivament presidiren la societat els anys vinents, s'obrí un període d'hegemonia del pensament llorentí (1879-1882) que col·lapsà tota possible temptativa de desviar *Lo Rat-Penat* d'altra meta que no fos el sol plaer de conrear una literatura nostàlgica i de certamen. Llombart i els seus amics hi van ser marginats, encara que Manuel Lluch Soler, primer secretari de l'entitat, ixqué en defensa del seu mestre asseverant: «no somos nosotros los que abrigamos la necia pretensión de disolverla» [la unitat d'Espanya].[80]

Ignorem si Llorente, en obrir el curs 1879-1880 de *La Rat-Penat* hi al·ludí a la polèmica qüestió. Només sabem que negà ardidament que «la llengua valenciana» fos una llengua morta, tot sostenint que hi havia «un poble que manté i parla una llengua pròpia», demanant-se: «¿quin dany fa que hi haja un instrument més en la grandiosa orquesta de les modernes Muses?»[81]

Al curs següent, Labaila manifestà que la Renaixença valenciana «no amagaba, ni amaga, ni amagará, si Deu vol, cap de fi politich», proclamant: «si lo valencianisme es nostra divisa, lo espanyolisme es nostra bandera». Els ratpenatistes mantenien encès «lo foch sagrat del provincialisme» practicant una «inocent propaganda lliteraria».[82] Òbviament, havia abjurat de l'antic anhel de volar devers la «Roma nova». Ferrer i Bigné, inaugurant el curs 1881-1882, atacà els qui pretenien «baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *català*» i alertà els socis contra el nacionalisme sorgit al Principat: «No es deixem contagiar per tendències esotériques ni odis á Castella.»[83] El seu successor a la presidència, Vicent Pueyo i Arinyo, definí el programa de *Lo Rat-Penat*: «fomentar l'esperit d'amor á la nostra Valencia y ses grates tradicions, y fomentantles, unirles com á joyes precioses á la corona de grandea y aspiració que cenyix la nació espanyola, pátria comú de tots nosaltres».[84] Quan Pizcueta fou president per segona vegada (1884-1886) parlà d'«eixe esperit que va apoderantse, ab irresistible y misteriosa força, de tots los pobles d'ori-

llemosí corresponent al any 1879, pp. 52-56.
(35) *Ibid.*, pp. 64-68.
(36) *Las Provincias*, 27-X-1875.
(37) Manuel MILÀ I FONTANALS, *Quatre mots sobre ortografía catalana*, dins *Anuari Català 1875*, pp. 35-42. LÁZARO CARRETER, loc. cit., pp. 258-259 diu que l'epítet «llemosí» equivalent al català i tots els seus dialectes «lo utiliza aún Milà i Fontanals en 1850». COLON, loc. cit., p. 54, nota 40, apunta que l'erudit «reconeix en 1861 que aquest nom [llemosí] *ha sido indebidamente aplicado*». No puc creure que Llorente no hagués llegit *De los trovadores en España*, d'on prové la citació.
(38) A l'*Anuari Català 1875* hi col·laboren Rafael Ferrer i Bigné, Benet Altet i Ruate, Constantí Llombart i Enric Escrig i González.
(39) LLORENTE, PVC: *Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca i Provença, que vingueren a les festes del centenar del rei En Jaume*, pp. 308-310.
(40) Citat per J. M. MIQUEL I VERGÉS, *Paral·lelisme de la Renaixença a Mallorca i València*, «Revista de Catalunya», núm. 77, abril 1934, pp. 33-51, especialment p. 47.
(41) V. la nota 7. Cal fer avinent que quan Llorente deia «valenciano» es referia al llenguatge utilitzat pels poetes o saineters o periodistes populars, mentre quan escrivia «escuela poética valenciana» parlava de la fundada per ell i Querol a partir de l'estímul de Marià Aguiló, és a dir la Renaixença valenciana.
(41a) Aquest discurs no s'edità. Ens és conegut per l'esment que hi féu Llorente en l'«Endreça» del *Llibret de versos* a l'Aguiló: «Llengua *morta* es la llatina, que no parla avuy ningú, encara que pera certes

gen llatí principalment, pera buscar en sí mateixa, en la provincia, en la regió, en la *pátria gigueta* y dels afectes íntims y familiars, els mijos necesaris pera l'engrandiment y la propietat de la gran pátria».[85]

En el mateix pla doctrinal Lluís Tramoyeres escriví el 1879 l'assaig *La lliteratura llemosina dins lo progrés provincial* per exposar la tesi que «la restauració de la lliteratura llemosina» contribuïa a «realiçar lo *ideal historich* de la raça espanyola» atès que dins «de l'unitat, dins de lo progrés nacional, está l'unitat y lo progrés provincial, gran, hermós, ple de vida».[86]

L'onomàstic «llemosí» i el gentilici «provincial» serien els eixos a l'entorn dels qual gravitaria *Lo Rat-Penat* per distanciar-se dels nuclis nacionalistes del Principat, on, com és sabut, no mancaven grups oposats a l'«exclusivisme» que també els utilitzaven. Amb ells continuaven en relació Llorente i els seus acòlits. El vell ideal de germanor no havia perdut vigència i per tant molts poetes valencians seguiren exaltant-lo, bé que no per a tots tenia el mateix significat.[87] Amb el temps, el «provincialisme» derivaria en «regionalisme» i, de vegades, es reduiria a «valencianisme».

El fantasma cantonalista o separatista imprimí un notable gir en el sentiment de pàtria dels poetes valencians. En l'obertura del curs 1882 de *Lo Rat-Penat* Iranzo i Simon llegí *La unitat nacional.* Cal dir que es referia a la unitat espanyola? Iranzo s'hi adreçava a la «patria volguda» [Espanya] en nom de «ta regió llemosina».[88] Llorente, en la necrologia que li dedicà set anys després en *La España Moderna*, remarcà com «para Iranzo valencianismo y españolismo no eran sentimientos antitéticos».[89] Va de callada que tampoc no ho eren per a Llorente. Cantor en 1868 de «la pàtria llemosina», com ja ha estat dit,[90] la celebrà novament el 1878 a la vetlada inaugural de *Lo Rat-Penat*: «¡Sant amor a la Pàtria llemosina, / inspira tu la història peregrina / que brota als llavis ja!»[91] Emperò, en 1883 escriví el *Cant a la Pàtria*: «Escolta, oh pàtria, oh mare, mos càntics, que la glòria / entre entusiastes vítors a totes bandes du; / mon crit de renaixença, mon himne de victòria, / ensomnis del pervindre, grandeses de la història, / tot és, ànima i vida, ¡oh Espanya, per a tu!». Després de fer un recompte d'esdeveniments com Breda, Sant Quintí, Trafalgar, etc., i dedicar lloes a Castella, Navarra, Biscaia, Còrdova i Múrcia, es descrivia ell mateix, «si de nou sonara lo crit de mort i guerra», brandant la Senyera al cim del Montdúver o del Montgó cridant: «¡València per España! / ¡Fills de Viriato, feu n .r dels vostres pits!»[92] Si hem de creure el corresponsal de *La Ilustració Catalana*, els directius de *Lo Rat-Penat* encomanaren el poema a Llorente —pensant que Alfons XIII presidiria els Jocs Florals, cosa que no féu— per a donar «una contestació eloquent als qui atribuixen tendencies separatistes als Trobadors de la Renaixença».[93] Comptat i debatut: Llorente hi distingia netament «la pàtria llemosina», espècie d'ideal espiritual i cultural, de la pàtria *tout court*: Espanya.

coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcáu al carrer, atengáu als primers que passen, y sabréu si es llengua morta; anéu de poble en poble per lo nostre Regne de Valencia, y voréu que está tan viva com lo paxarell més cantador. Lo que estava mitj mort, es son conréu lliterari, y assó es lo que renaix, lo mateix assí que'n Catalunya i Mallorca; y lo mateix que passa en Espanya en lo renaiximent lliterari del llemosí, passa en Fransa, y en Italia, y en Inglaterra, y en altres nacions molt avansades y cultres, en distintes branques llengüístiques, que's separen més o menys de la parla general». Cite per *Nou Llibret de versos*, València, 1902, pp. XIII-XIV, perquè en les PVC a cura de Guarner aquest passatge presenta la important mutilació de «lo renaiximent lliterari del llemosí», substituït per «aquest renaiximent» (v. p. 516). Per cert hom hi dóna en la nota a peu de plana l'any 1876; data impossible, car encara no s'havia fundat *Lo Rat-Penat*; l'edició de 1902 sí en dóna la data correcta de 1879.

(42) *Epístola*, citada per Francisco M. TUBINO, *Historia del Renacimiento literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880, pp. 652-654; no apareix inclosa en Víctor IRANZO, *Poesies*, València, s.a. (¿1899?), amb pròleg de Llorente; a les pp. 247-251 hi llegim una poesia de 1885 titulada *A mon mestre Teodor Llorente.*

(43) Aquest discurs s'ha reproduït en facsímil al volum *La Renaixença. Fonts per al seu estudi. 1815-1877*, Barcelona, 1984. Imprés per primera vegada a València el 1878 la seua redacció és probablement

L'espanyolisme llorentinista —i potser també la pressió ambiental— afectà així mateix poetes de la colla llombartiana. Puig i Torralva, tingut amb raó per «entusiasta catalanista»,[94] publicà en 1883 *A Gibraltar*, on llegim el vers «nostra espanyola nació» i no fou l'única vegada en què faria proclamacions semblants.[95] No obstant això, tres anys més tard escriví *¡Á Catalunya!*, poesia de la qual mereix destacar-se la següent estrofa: «Lo nostre escut, comptesa, es teu com nostra historia; / ta honra, nostra honra; ta llar, la nostra llar. / Mentres Valencia vixca no cantará victoria / lo qui's propose indigne ton rostre fuetejar.»[96] També devem recordar una reacció semblant de Joan Rodríguez Guzmán, qui en 1881 havia sentit la pàtria com la continuïtat d'estirp i de solar, bressol i tomba, acumulació d'història.[97] En 1882 cantà la germandat de València i Barcelona en so de rèplica i desafiament a l'onada d'anticatalanisme: «¡Ha mentit, ha mentit qui entre germanes / odi i rencor gojós vuy fantaseja!» [...] / «Barcelona y Valencia son bessones» / [...] / «y una sola es sa llar» / [...] / «¡Catalans!» ¡valencians! avant, seguiume, / vuy que renaix el sol de nostra gloria; / aném units, com en la patria historia, / al crit de germandat; / sigám un poble sol ab un llenguaje...»[98] En contrast amb tals abrandaments, podríem esmentar un feix de cants espanyolistes —producte en bona part d'un aclaparador ambient—, com els d'Antoni Roig i Civera,[99] Lluís Cebrian Mezquita,[99a] Pere Bonet Alcantarilla[100] i Ramon Andrés Cabrelles,[101] escrits de 1880 a 1889. En altres declamacions coetànies el sentiment de pàtria és més inconcret, difús i genèric, pràcticament transferible a qualsevulla llengua i territori; o bé es formula planyívolament o iradament en un marc historicista.[102]

El pancatalanisme de Llombart és indubtable, sense que l'entele el seu fervor per «llemosí» substitutiu de «català». En les planes del *Calendari llemosí* i de l'hebdomadari *Lo Rat Penat* de 1884-1885 ens ha deixat abundoses proves. Com que he tractat d'això en una monografia, no ho repetiré ara.[103] Tanmateix, haig de dir que alguna vegada empetití la visió patriòtica reduint-la als límits municipals de València, per exemple en la composició *Murs de la patria*, inspirada per l'enderrocament de les muralles valencianes el 1885.[104] No podem silenciar que circumstancialment combregà amb l'espanyolisme: en *Esprit de valencianisme* (1884) hi trobem versos com «Catalunya es un poble / digne d'imitació», o la retronxa «Valencianiste em diuen; / valencianiste soch; / ¡tot s'ho mereix Valencia! / pera Valencia es tot», però hi llegim així mateix «Valencia sobre Espanya, / y Espanya sobre'l mon».[105]

Tot el que vinc exposant contrasta amb l'actitud de Querol. President del Consistori dels Jocs Florals el 1885, elogià en el seu discurs la «gran festa anyal de la antiga y forta raça catalana, que congrega fins als més llunyadans parents á renovar los sagraments de la fé, del amor y de la patria». Persistint

anterior, puix que Llombart anunciava el 1876 que estava escrivint-lo (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per al any 1876*, p. 14). L'edició de 1878 conté, a més del discurs de Llombart, les poesies de la vetllada inaugural i el discurs de Pizcueta.

(44) Un parell de vegades Llombart diu «llengua llemosina o valenciana» i «llengua llemosino-valenciana», variacions onomàstiques que no invaliden la tesi del discurs. Són moltes més les que utilitza únicament «llemosina» o «llemosí».

(45) Llorente, Iranzo i Sanmartín i Aguirre. Josep d'Orga llegí el poema *Defensa de la nostra parla* que acavaba: «ont es la *llengua d'oc* no hi cap ninguna». Val a dir que també al seu parlament Llombart s'havia declarat «lo darrer entusiasta de la llengua d'oc» (Constantí LLOMBART, *Excellencies de la llengua llemosina*, València, 1878, pp. 36, 41, 49-50, 70, 67 i 8, respectivament).

(46) Ricard BLASCO, *Lo Rat-Penat: Periódich lliterari quincenal. 1884-1885*, «Estudis Romànics», vol. XVI, Barcelona, 1971-1975. Reeditat posteriorment amb el títol *Constantí Llombart i «Lo Rat Penat»*, València, diputació, 1985.

(47) Ricard BLASCO, *Revoltats i famolencs*, València, Almudín, 1980: «Els avalots de 1856 a València», pp. 13-56.

(48) Constantí LLOMBART, *Trece días de sitio, o los sucesos de Valencia*, València, 1873; hi ha una reedició sota el títol *Crònica de la revolució cantonal*, València, Tres i Quatre, 1973. TUBINO, loc. cit., p. 419, creia que «fue necesario el sacudimiento federal de 1868 a 1873, para que en Valencia se notasen tendencias un tanto

en tal convicció unitària expressava gratitud als «pares del renaixement llemosí» mercès als quals «la gran familia catalana tindrà veu clara y forta en lo congrés de les nacions llatines per defensar son dret al honrós estament que li pertoca». I fins s'arriscà a fer declaracions político-estètiques: «No plorém un passat que no pot renàixer, pero guardém lo tresor sagrat de les virtuts antigues, com la llavor fecunda y sempre sana de la nostra vitalitat [...] la tasca gloriosa, pero dificil, que'ns está comanada, oh trovadors de Catalunya, es la de deixondir l'esperit endormiscat y llort en los braços del sensualisme de la materia.»[106]

Sota aquests vaivens del sentiment de pàtria i la denominació de llengua —sovint confusament barrejats, com hem vist— s'hi amaga un procés dialèctic que va més enllà dels objectius literaris o lingüístics de la Renaixença. És un conflicte que enfronta els interessos de les classes dominants locals, vinculades a les oligarquies estatals, i les aspiracions de les classes populars i de certs sectors polítics desplaçats del poder arran de la Restauració alfonsina. Aquelles tingueren en el periodista Llorente un valuós defensor, mentre que el segon bàndol mai no comptà en les instàncies de la Renaixença amb un *maître à penser* de la talla i la influència de l'autor del *Llibret de versos.* Aquesta pugna i la responsabilitat de Llorente en la neutralització política de la Renaixença —*mistralització*, en diuen alguns— han apuntat ja al llarg del present treball i altres autors els han analitzat a bastament, ço que m'estalvia d'insistir-hi.[106a] En precisaré tan sols certs aspectes.

Un grup de personatges dels estaments dominants volgué traure profit de la força sentimental desfermada per la Renaixença la nit inaugural de *Lo Rat-Penat* per estructurar un moviment polític de signe «regionalista». Un primer intent fou la reunió celebrada al Paranimf de la Universitat de València l'1 d'abril de 1879, amb el concurs dels ratpenatistes Antoni Rodríguez de Cepeda, Eduard Pérez Pujol, Joan Reig Garcia, Ciril Amorós, Joan Navarro Reverter i Llorente. La maniobra no tingué continuïtat.[107] Més avant Navarro Reverter, en una crònica sobre els Jocs Florals de València el 1887, expressà el moderantisme del grup condemnant «cierto regionalismo exagerado, que intenta traspasar el límite de la literatura y meter su guadaña en el campo de la organizacion politica, para destruir la costosa e inmortal obra de los Reyes Católicos».[108]

Però qui perfilà definitivament la idea i li donà impuls momentani fou Francisco Silvela —de qui era vicari a València Llorente— des de la mateixa trona el 1897. Alhora que declarava ser l'únic «regionalista» entre els polítics de Madrid, qualificà de «funesto error», fill del jacobinisme, pensar «que todo lo que es uniformidad es unidad, y es seguridad para el orden y desenvolvimiento nacional». Incitava els ratpenatistes a vetlar «los tesoros y la vida de esa lengua lemosina [...] que no debe morir ni pasar al museo yerto de

parecidas a las del catalanismo político, aunque nunca en la misma dirección a que éste solía ladearse».

(49) Inclòs a les pp. 85-87 d'*Excel·lencies de la llengua Llemosina*: «Vullch previndrer als esperits recelosos respecte á les nostres mires é intencions; vullch no deixar ducte ningú respecte als propósits que nos animen. Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obedixca quant manco á alguna mira de exclusivisme provincial y quant més á alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes companys, tinch que declarar así, que ans que tot som fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glories del antich Realme valenciá, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la oscuritat del temps».

(50) Això es desprèn del que digué al discurs inaugural dels Jocs l'any següent (*Lo Rat-Penat. Jochs Florals de 1879*, p. 22): «Quant se doná principi en alegre festa á la societat que presidixch, tinguí l'honra de declarar que ni en molt ni en poch s'oposava á la magnificencia de la unitat nacional; que nostres propósits se reduien unicament á buscar en la historia que pasá les glories d'aquesta patria valenciana en les lletres, en la ciencia y en les arts. Llavors les meues declaracions foren mirades ab prevenció per esperits recelosos, y jusgades no de bon modo per inteligentes que no distinguixen lo brillant claror del sol de la veritat, amagada entre les tenebroses boires de l'error, de la mentira». Encara que afegia a continuació «Se nos ha fet justicia, y desde aquell temps tot quant así sap, val y pot alguna cosa, está al nostre costat», tal

los idiomas que fueron». Corol·lari: la perfecció era «la unidad dentro de la variedad», aquesta hi fecundava «el verdadero espíritu nacional»; protegint llengua i literatura els ratpenatistes feien «obra de nacionalidad», no cal dir que l'espanyola.[109] En un altre discurs immediat Silvela es referí al poema *Pro Pàtria* de Llorente, aplaudint-lo per «ensalzar [...] España en su total unidad» i reblà les idees del parlament anterior.[110] No gaire més tard Joan Alcover, mantenidor dels Jocs valencians el 1900, defensà el bilingüisme valencià i definí la missió dels valencians i els mallorquins en el moviment renaixentista: fer de mitjancers entre el centralisme de l'Estat i l'«exclusivisme» català.[111]

L'actitud de Llorente havia estat severament criticada mentrestant a Barcelona per Jaume Brossa el 1893: «Tot aquest regionalisme cimentat sobre el *reialme espanyol* no va enlloc: és un divertiment.»[112] Per contra, Mistral l'aprovaria en 1903: «Cette question très delicate des idiomes provinciaux, vous la traitez avec un tact, une modération, une sagesse, que n'imitent pas toujours nos chers amis de Catalogne.»[113] Llorente refusà en 1907, tot al·legant farisaicament un apoliticisme ben polític, la presidència honorària de l'Assemblea Regionalista Valenciana —promoguda per *València Nova*, societat que propugnava un valencianisme polític marcadament distant del ratpenatisme— encara i que cabia pensar que l'Assemblea tenia el seu precedent en la reunió del Paranimf de 1879.[114]

A desgrat del seu aparent apoliticisme, Llorente féu l'any següent a Elx un discurs en forma de paràbola exposant una alternativa al programa sorgit de l'Assemblea. Respectuós amb el sistema establert per la Restauració, postulava una moderada descentralització administrativa per a la «Región valenciana», representada al Parlament per patricis identificats amb els interessos comunitaris; és a dir, pels cacics vinculats a la terra i no pels «cuneros» o «encasillados». El «regionalismo bien entendido» no aspirava a recobrar cap «símbolo de soberanía» que pogués col·lidir amb «la noble, la ilustre, la querida nación española». Ensems, el patriarca de la Renaixença advertia que el conreu «de nuestra lengua regional» en cap manera podia significar «hostilidad ni desvío hacia el glorioso idioma nacional, por nosotros igualmente querido, ni mucho menos restringir su uso, cada día más indispensable».[115]

I com que novament ens hem trobat amb la qüestió de la llengua, ara anomenada «regional» pel director de *Las Provincias*, bo serà prendre esment de les successives advertències que tocant al nom correcte de la llengua havia rebut Llorente al llarg dels darrers anys. Arran de publicar el *Llibret de versos* Menéndez Pelayo li escriví una lletra el 8 de febrer de 1886. L'erudit, rectificant un antic error, manifestava: «la lengua gloriosa en que V. ha cantado y que yo no quiero llamar "lemosín", por parecerme esto de "lemosín" cosa del otro lado del Pirineo, enteramente ajena a España y sobre todo a Valen-

afirmació no sembla correspondre a la realitat. *Lo Rat-Penat* mai no aglutinà el bo i millor de la *intelligentsia* valenciana i a més no li van mancar detractors implacables. (Cf. la monografia citada en la nota 46 i Alfons CUCÓ, *El valencianisme polític. 1874-1936*, València, Garbí, 1971; capítols 1 i 2).

(51) LLOMBART, *Los fills...*, pp. 510-511: «Per qué, obligats per la móda y un *quis vel qui* de inosent petulansia mirem cheneralment així com á fruta ya pasá la nostra llengua nativa? [...] ¡Parlar valensiá! *¡Uff que cosa de tan mal tono!* [...] La llengua própia es una de les sagraes herénsies d'un poble [...] ¿per qué eixe lechuguino que per casualitat á depres a dir: —*vous etez la femme la plus jolie du mond*, no té vergoña de parlar en eixa *gerga*, sent español, y la te tal vólta de parlar valensiá y entre els valensians? *Por que no es de buen tono.* ¡Oh tono, tono, cuant próp estás de que ficante una *t* entre les dos últimes lletres te donen el teu vertader nóm!». Amb tot i això, es mostrava favorable al bilingüisme i era en aquest punt en el que discrepava de Catalunya.

(52) LABAILA, *Ecos...*, p. 153. El fragment complet l'he transcrit a la nota 16.

(53) Citat per BALAGUER, *Esperansas...*, pp. 53-54 i J. M. MIQUEL I VERGÉS, *La premsa catalana del Vuitcents*, Barcelona, 1937; I, pp. 137-138. Hi ha notables diferències entre els dos. On Balaguer transcriu «aspiración», Miquel i Vergés reporta «conspiración». No he pogut trobar *El Museo Literario* de 1865 per aclarir-ho.

(54) Hi regraciava *El Museo Literario* «que publicá de nostre *Calendari* de l'any passat,

cia...».[116] Dos anys més tard Menéndez Pelayo, en el discurs dels Jocs Florals de Barcelona, fet en català, censurava, com ha recordat Germà Colon, la inexactitud «d'aquelles peregrines denominacions de *llemosina* y *provensal*»[117] i encara devers 1889 s'indignava davant del sintagma «*trovas lemosinas*, como todavía llaman algunos majaderos de Castilla y de fuera de ella a los versos compuestos en lengua catalana».[118] En el conegut *Preámbulo* redactat per a l'edició de les poesies llorentines de 1909 l'erudit santanderí tornà a cridar l'atenció: «el habla materna (torpemente llamada *lemosina*)...», i reivindicà l'«estricta propiedad filológica, opuesta al vulgar error que entrañaba la palabra *lemosina*» amb què Querol n'havia titulat «catalanes» les seues rimes.[119]

Pel mateix temps un crític de la solvència de Valera feia manifestacions semblants. En 1890 demanava: «no haya más que un solo idioma literario en Mallorca, en Catalunya y en Valencia».[120] Sis anys després insistí en la necessitat d'unificar literàriament el català[121] i en 1904 incloïa entre els poetes catalans Llorente i Costa i Llobera, afirmant: «en Cataluña hay otra única lengua literaria, a la que deben someterse las otras».[122]

Llorente, que en 1868 havia contribuït de ferm a posar en circulació l'onomàstic «llemosí», sembla haver acceptat a contracor aquestes admonicions. Això es pot deduir del comentari escrit quan edità les *Rimes* de Querol en 1891. Referint-se a les «catalanes» diu: «esta calificación ha parecido mal á los que repugnan dar el dictado genérico de lengua catalana á la que comprende, como tronco común, las tres ramas: catalana propiamente dicha, valenciana y mallorquina. Cuestión de nombre está á la que no doy ninguna importancia».[123] Nogensmenys, continuà autoritzant l'ús de «llemosí» o «valencià» als turiferaris de *Las Provincias* i als seus acòlits de *Lo Rat-Penat*. Ell, però, procurà contenir-se i se serví de perífrasis com ara «idioma peculiar»,[124] «lengua del país»[125] o, com hem vist, «nuestra lengua regional», quan no tot simplement «valenciano», per bé que encara al·ludís alguna vegada al «renacimiento lemosín».[126]

No es coneix cap escrit públic de Llorente on anomene «català» la llengua dels valencians. Caldrà remarcar que aquells tacte, moderació i seny, tan lloats per Mistral, encobrien una maniobra política? Potenciar «llemosí» o «valencià» era, aleshores com ara, fomentar una secessió nacional en pro del «regionalismo bien entendido». Això no obstant, Llorente acceptà en 1906 una de les presidències honorífiques del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana i hi assistí.[127] I en 1908 reconeixia *en privat* a Eduard López Chavarri: «Yo he sido siempre contrario á los que han querido hacer del valenciano un coto redondo, bien cerrado, exagerando las diferencias que "hoy" separan nuestra lengua de la catalana. "Literariamente" no había más que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender á restablecer esa unidad.»[128]

un brillant estudi fet pèl conegut poéta catalá En Teodor Llorente: sa veu fou un dòls eco del Turia que resoná carinyosament en las penyas del aspre Monserrat» (*Bons records*, dins *Calendari Catalá per a 1866*, p. 21). Briz gestionà la reproducció de l'article llorentí a *El Telégrafo* de Barcelona, ignore si complet o mutilat, car tampoc no he vist aquest periòdic (*Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 946 de Llorente a Briz, del 10-III-1865, pp. 946-947. Totes les lletres de Llorente a Briz que s'hi recullen són en castellà).

(55) *Calendari Catalá per a 1866*, pp. 33-37. V. nota següent.

(56) Llorente recollí el poema en el *Llibret de versos* amb aquest comentari: «Esta composició [...] començà a marcar la diferència de criteri entre los trobadors valencians, que al lloar les glòries de nostre antic Reine, no aspiren a restablirlo, en dany de la unitat espanyola, i els trobadors catalans —molts d'ells, si no tots— que treballen per l'autonomia de Catalunya» (LLORENTE, PVC, pp. 500-501).

(57) Balaguer reprovà Llorente: «no ha tingut molt acert ab la cita d'En Mistral [...] Precisament lo poeta provenzal es entusiasta partidari de lo que'l poeta valenciá combat» i recordava que dues esparses més avall de l'adduïda per Llorente el pensament de Mistral es traslluïa amb tota claredat (BALAGUER, *Esperansas...*, pp. 54-55). Avui sabem que, tocant als ideals mistralians, Balaguer s'enganyava i es fa palès que també ell citava Mistral *pro domo sua*. No obstant això, queda en peu que Llorente havia agafat del poema de l'autor de *Nerto* tan sols allò que li convenia.

(58) La poesia de Llorente *Al*

Com explicar-se aquestes contradiccions? Llorente, diguem-ho clar i net, fou en la qüestió de la llengua un Janus. Tantost presentava un rostre davant la crítica madrilenya o l'àgora barcelonina com un altre si es lluïa als salons de *Lo Rat-Penat* o s'adreçava a la parròquia de *Las Provincias*. En 1908, data de l'esmentada lletra a López Chavarri, s'havien suscitat dues polèmiques literàrio-lingüístiques que concernien les lletres valencianes, una a *El Poble Català*[129] i una altra a *El Cuento del Dumenche*. Llorente intervingué en la segona. No m'és possible d'allargar-me ara explicant-la. Serà prou de dir que aquesta polèmica posà de manifest, punyentment, el fracàs de la Renaixença, del qual és responsable principal Llorente.[130] El fracàs era reconegut indirectament, el mateix any, en el pròleg a l'antologia *Poetes valencians contemporanis*: en trenta o més anys els renaixentistes guiats pel patriarca no havien assolit l'hegemonia literària i la literatura popular havia rebutjat el seu guiatge.[131]

Quan es coronà Llorente el 1909 la situació lingüística del País Valencià, com tots sabem, no era gaire diferent de l'existent en 1859. La llengua dels valencians seguia confinada en un *ghetto* mal dissimulat pel jocfloralisme impenitent de *Lo Rat-Penat*. És més, s'havia consagrat, amb la benedicció llorentina, un *statu-quo*: la famosa *diglòssia*. Això ho observà amb molta lucidesa el mallorquí Costa i Llobera, invitat als actes de la coronació. «Basta dir-te —escrivia al seu amic Joan Rosselló— que els mateixos valencians qui, per convicció floralesca, ens parlaven en valencià, quant xerraven entre ells ho feyen en castellà (!!!). Crec que l'ànima catalanesca emigrà de Valencia ja per sempre. Lo que allà resta es un provincianisme espanyol entusiasta de les millores locals...»[132]

No hi cap descripció més exacta.

RICARD BLASCO

poeta Adolf Blanch, segons Lluís Guarner (LLORENTE, PVC, pp. 494-495) duia «una anotació del poeta en què presentava aquesta composició com una resposta a la idea històrica [de Blanch, qui] trobava la pàtria en la visió de les ruïnes monumentals, que recordaven *amors i proeses, malvestats insòlites, altes fets i vileses* de la nostra història col·lectiva. Llorente hi oposava una altra visió, ben distinta, fins al punt que qualificava el seu poema com a *protesta*» (sóc jo qui subratlle). El P. Francisco BLANCO GARCÍA (*La literatura española en el siglo XIX*, Madrid, 1896, III: «Las literaturas regionales y la hispanoamericana», p. 86) opinava que en els versos llorentins d'aquesta etapa hi havia un «sentido humanitario, de aspiración al progreso futuro y de cariño platónico hacia lo que pasó para no volver»; paradigma d'aquest sentit hi eren *València i Barcelona, Als poetes de Catalunya* —on el poeta exposava «el hecho de vivir hoy unidas las razas adversas antes, y la profecía de que quizá *en breve ha de ser toda la tierra inmensa patria de todos los pueblos*, y el mundo se ha de convertir en *dominio comunal del hombre*»; idènticament, combat «la idea autonomista como antigualla utópica y estéril reacción y protesta más tarde contra Adolfo Blanch, que simbolizó en el castillo feudal la verdadera patria catalana».

(59) LLORENTE, PVC, p. 59.

(60) LLORENTE, PVC, pp. 231-233: *Al poeta Adolf Blanch*. Com indica Lluís Guarner (pp. 494-495) fou «publicada en la primera edició i suprimida des de la segona». Cf. la nota 25. Tals supressions en vida de l'autor són dignes d'estudiar.

(61) *A En Francesch Pelai Briz*, publicada en el *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 40-42, i reproduïda després en *Flors del Turia*, Barcelona, 1868, pp. 19-22 i en *Flors del meu hort*, València, 1882, pp. 54-61; és en aquesta edició que apareix datada i comentada: «Hui ya no canten tots los poetes catalans á un compás; hui ya dos escoles; una exclusivista y altra que no hu es: yo soy [sic] de la segona; ésta poesía la escriguí el any 1866. La segon escola es la dels que treballém ab fé per lo renaiximent llemosí dins de la unitat de la pátria Espanyola y no fem política, sols fem lliteratura; la *Roma nova* que llabors (1866) yo desijaba era la Barcelona poética com á centro de Valencia y de les Mallorques, com á capital de la Renaixensa, com ha aplegat á sero hui».

(62) *Les tres germanes (Fragments)* dins *Calendari Catalá per a 1866*, pp. 46-50; reproduïda íntegra en *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al any 1876*, pp. 123-129; datada per l'autor el 1865. Hi ha variants entre les dues. Cite per la segona; en la primera llegim: «No me deixeu, mes germanes, / y no s'allunteu de mí: / que jo avans de ser de estranys / vull en vosaltres perir.» La intenció unificadora s'hi rebla en la segona estrofa: «Tres branques de un sol arbre, tres formes de una idea, / tres cants de un sol poema que ja s'apella historia, / tres filles d'una mare, les que alletá la gloria / tres ninfes que se banyen en la mateixa mar.»

(63) *La crehuada dels poetes*, dins *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 76-77 i també en *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per a 1875*, pp. 113-114. També en aquest cas hi ha variants entre les dues, però cite per la primera. En la versió de *Lo Rat-Penat* el quart vers de la primera cita diu: «y barateu la llança per lo llaut suau» i l'altra cita es llig: «U sòls, de molts realmes, va fer la monarquia... / ¡No destroceu lo ceptre que os feu tóts uns avans! / No vullgau fer estelles les taules de la Història.» El més significatiu dels canvis és a l'estrofa inicial: «Poëtes de Mallòrca, Valencia y Catalunya, / ¿per qué dels vostres abis lo cant resucitéu? / ¿Per qué avui lo recòrt d'aquella etat tan lunya? / ¿Per qué com un sòl hòme s'alséu tots á una veu?» *(Calendari Catalá)* = «Poetes llemosins que al crit de la crehuada / lo cant de vòstres avis, per fi resuciteu: / ¿A qué ve huy 'l recòrt d'aquella etat pasada? / ¿Per qué, com un sòl home, s'alseu tots á una veu?» *(Lo Rat-Penat)*. Ferrer i Bigné havia mostrat la seua visió enyoradissa i lírica de la pàtria en *A Ausias March*, poesia primerenca (data de 1861) publicada tardanament (Anuari Catalá 1875 pp. 87-90).

(64) *A Catalunya. Un recort y una esperansa*, dins *Calendari Catalá per a 1869*, pp. 73-75. TUBINO, loc. cit., p. 419 diu que «su actitud no se presenta del todo definida»; al meu parer s'equivocava: Peiró i Dauder parlava clar.

(65) Ja Balaguer havia seguit aquest camí lloancer: «lo valenciá es una llengua dolssísima, una font de mel y amor, una sinfonía embadalidora de notas armónicas, de continuadas melodías» (LABAILA, *Flors del Turia*, 1868: *Prólech*, pp. IX-XII). Un dels més hiperbòlics fou Llombart: «Puix quant vá pendre un ángel forma humana, / "¿Quina llengua ha d'usar?" al preguntarli, / "La del cél, digué Deu, la valenciana"» (*Llengua de mel..., Lo Rat-Penat. Calendari llemosí per a 1879*, p. 182). Semblant to ditiràmbic troben en Maria Agnés Rausell: «Es de totes les llengües / la llemosina, / sol, que, dempres de pondres, / encara brilla, / y d'ell llum prenen / mil ingenis que donen / gloria á les lletres» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any de 1884*, pp. 165-166). Les variants són incomptables. A tall d'exemple, tenim Llombart («dolcísima llengua llemosina», 1872; «la dolça llengua dels avis», 1875), Iranzo i Simon («una llengua noble y més que l'arrop dolça», 1880; «esta llengua més dolça que la mel», 1885; «si alguns obliden ta dolça crida / y que renaixques els ve a repel / es que no volen la tehua vida, / es que no volen lo pa del cel», 1889); Josep Rodríguez Guzmán («Ta dolça parla / siga de hui en avant la que als meus llavis / porten mes cobles», 1881); Feliu Pizcueta («Jo sempre parlaré la dolça llengua / en que á parlar ma mare m'ensenyá», 1882); Querol («los cants dolcíssims del matern llenguatge», 1885); Puig i Torralva («la parla més divina», 1893; «llenguage / més dolç que n'és la mel y l'ambrosía», 1889); J. E. Serrano Morales («dolsa llengua valensiana», 1902), etc. És una cascada d'autoencomis, un esmerç infèrtil d'energia que amaga l'esterilitat creativa dels autors i llur incapacitat per superar la fase pueril de la Renaixença. Els efectes de tan alegre fanatisme lingüístic —combinat amb l'exaltació de les superficialitats folklòriques són encara visibles avui. El narcisisme i l'ensonyament s'han apoderat d'una gran massa de valencians que, per afirmar la personalitat col·lectiva, no van més enllà de proclamar la dolçor de la llengua, tot i que ben sovint renuncien a emprar-la davant la llengua aliena.

(66) Comentant l'antologia *Poetes valencians contemporanis*, Barcelona, L'Avenç, 1908, Montoliu assenyalava com «Els benemèrits conreadors de la poesía valenciana no s'han deslliurat encara de l'influencia de llur venerable patriarca, en Teodor Llorente [...] Pertany dita poesía al període inicial del despertar d'un poble, en el qual domina el costat pintoresc i's conreua i's posa de relleu tot l'element típic heretat de l'avior, i en el qual se fa de la poesía l'instrument més poderós d'*atavilatría*, l'altar del culte a tot el passat de la raça i l'hostia de l'adoració a tot els elements que depenen de la fatalitat de la terra, del medi

i de la herencia» (Manuel de MONTOLIU, *Estudis de Literatura Catalana*, 1.ª sèrie, Barcelona, 1912, pp. 99-109: «Teodor Llorente»; la cita a la p. 103. Es tracta d'un text aparegut primerament dins *El Poble Català* en 1906 i retocat més tard. La primera versió es reproduí, traduïda al castellà, dins ALP 1907, pp. 275-278).

(67) QUEROL, *Rimes catalanes*, 1980, pp. 59-60: «Montserrat.» Lluís Guarner la data erròniament el 1869.

(68) *Ibid.*, pp. 63-66. Es publicà per primera vegada al *Calendari Català per a 1869*, pp. 71-73, on apareix datada a València el 10-IX-1868. Remarquem-hi la darrera estrofa: «Germans, lo foll oratge dels malavirats segles / pot barrejar los pobles, dictant-los noves regles, / i esclafant de dues races lo natural confí: / mes tu, materna pàtria, sempre a tos fills alletes, / i els durs pits de la terra donen sempre, oh poetes, / a l'olivera antiga per saba l'oli fi.» Querol féu un discurs versificat per als Jocs Florals de Barcelona on referia: «D'un plec d'eixes muntanyes, d'un dels casals que els roures / volten en les garrigues dels Pirineus veïns, / sis segles fa, els meus avis, durs fills de l'aspra serra, / sortiren quan en Jaume alçà el penó de guerra, / esglai dels sarraïns» (*ibid.*, pp. 67-69; publicada primerament al *Calendari Català per a 1873*, pp. 85-88)

(69) *Ibid.*, pp. 3, 71-75. Romangué inèdita. Publicada pòstumament amb prou de retard dins *Capolls de rosa*, València, 1898, vol. IV de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 183-186. No deixa de ser curiosa tan tardana publicació. Aleshores ja s'havia consumat la «valencianització» de la Renaixença i el poema venia, a despit del seu aparent cant *supranacional* i precisament per la utopia de la *supranacionalitat* a recolzar la *mistralització* de la Renaixença escomesa per Llorente: al capdavall, hom podia deduir, des de la perspectiva final del segle, que la missió del *poeta=profeta* no era altra que recrear-se en les glòries del passat sense incitar a cap rebel·lia.

(70) Vicent W. QUEROL, *Poesías*, edició, introducció i notes de Lluís Guarner, Madrid, Espasa Calpe, 1964 («Clásicos Castellanos», núm. 160), pp. 62-67 («A la Patria, con motivo de la guerra civil») i 68-76 («A la Patria, con motivo de la terminación de la guerra civil»). Lluís GUARNER, *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, València, 1976, p. 67.

(71) Teodor LLORENTE, *De la literatura catalana. Discurso de recepción de don Víctor Balaguer en la Academia de la Historia*, dins *Las Provincias*, València, 27-X-1875. Hi deia també: «Está recibida, pues, sin hostilidad ni recelo la literatura catalana por las doctas Academias de Madrid; lo que en ellas queda todavía, es alguna duda sobre su vitalidad y porvenir. Dejemos al tiempo sus secretos.» Balaguer (*Esperansas y recorts*, pp. 64-65) s'havia defensat en 1868 del «rencoroso acento» que Ferrer i Bigné atribuïa a «Los cuatre pals de sanch: «no es un crit de rencor contra Castella: es sols un crit de dolor contra la opresió, contra lo monopoli centralizador, contra la tirania, contra la negació de las glorias catalanas, contra lo espirit abssorvent de la metropoli». Tanmateix, Llorente tornava a al·ludir-ne a la famosa retronxa quan deia: «los hombres pensadores preguntan cuáles son las aspiraciones y esperanzas de ese renacimiento, y otros [...] lo miran como un peligro. El Sr. Balaguer dice que no puede explicarse lo que recelan estos últimos, olvidando quizás que en el ardor del combate él mismo arrojó al viento gritos, como el que antes hemos recordado [la retronxa], que debían suscitar alguna alarma á los amantes de la gran patria española».

(72) Un primer esment de Llorente a la «pàtria valenciana» el trobem en l'*Endreça* a l'Aguiló de 1885 (PVC, p. 516): els seus versos, deia, «estan inspirats per la mateixa idea d'enaltir la Pàtria valenciana, recordant ses glòries i restablint el conreu de sa pròpia llengua». Fou Pizcueta, com es diu més tard en el text, qui en 1884 parlà de «la pátria giqueta». Exemples posteriors palesen l'arrelament del sintagma. Josep Ruiz de Lihory, baró d'Alcahalí i Sant Joan de Mosquera, president de *Lo Rat-Penat* en 1903, digué: «Si nostra aspiració es engrandir la nacionalitat y fer patria, y conste, senyors, que, com vaig dir en altra ocasió, jo no soch dels que acepten los mots de *patria gran* y *patria gica*, perque crech que patria no'n tenim més que una, com no tenim més que una honra y una mare» (*Sis florades*, València, 1908, vol. II de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*; pp. 201-204; és ell qui subratlla). Sembla obvi que la pàtria única al·ludida per aquest distingit polític de la Restauració —a més de prosista en la nostra llengua i erudit investigador— era l'espanyola. En la mateixa avinentesa dels Jocs Florals de 1903 —vint-i-cinquè aniversari de la fundació del *Rat*— el mantenidor, Emili Borso di Carminati —d'una família valenciana que havia evolucionat del liberalisme del Trienni al moderantisme d'O'Donnell i al conservadorisme canoví—, digué al seu torn: «La llamada patria chica y la patria propiamente dicha, lejos de excluirse, se complementan y armonizan de tal modo, que el florecimiento de la primera está en relación íntima y directa con el de la segunda» (*ibid.*, pp. 241-245). Però amb aquestes cites ens hi avancem al discurs del text.

(73) Cf. Robert LAFONT i Christian ANATOLE, *Història de la literatura occitana*, Barcelona, 1973, vol. II, pp. 207-209. Els autors valoren la promoció de la «idea llatina» com «un projecte (polític i cultural a la vegada) d'unió de pobles llatins» concebut per Mistral. Discrepe de l'abast polític, atès el contingut

de la lletra mistraliana que hi esmente. Els autors exposen fil per randa les dissensions que es produïren al si del moviment occità ran d'aquestes festes.

(74) LLORENTE I FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari...*, pp. 97-98.

(75) Valentí ALMIRALL, *Articles literaris*, Barcelona, L'Avenç, 1904: «En Lluís Roumieux», pp. 12-19. L'article es publicà en la revista *L'Avenç* en 1884.

(76) Teodor LLORENTE, *La sociedad del Rat-Penat*, dins *Las Provincias*, núm. 4.360, 13-VII-1878. L'article s'inscriu en la polèmica sostinguda entre Vicent Blasco Ibáñez i Llorente, analitzada per Alfons CUCÓ: *Sobre la ideologia del blasquisme*, València, Tres i Quatre, 1979. Nou anys més tard, Llorente hi reblaria el seu punt de vista: «Esta nueva poesía [la de la Renaixença] vuelve los ojos a las pesadas grandezas, reconstituyendo el particularismo valenciano; pero no lo opone a la unidad española; lo armoniza y concierta con ella. Valencia [...] no guarda rencor a Castilla; hay a veces tonos elegíacos en sus recuerdos de antaño; nunca anatemas ni maldiciones. No piensa en restablecer instituciones que no responden ya al estado presente» (Teodor LLORENTE, *Valencia, sus monumentos su arte, su historia*, Barcelona, 1887, vol. I, pp. 191-192).

(77) LLOMBART, *Excel·lencies...*, p. 9.

(78) El poema de Cester *¡Desperta Valencia hermosa!* acabava: «Aixís, companys, mal que á Castella hi pese, / en lo poetich realme de Valencia, / si bé sots mar de glasa indiferencia / ¡encara d'amor patri ardix lo foch! / ¡Catalans! ¡Mallorquins! ¡siau per a nosaltres / germans, sempre germans fins dá la tomba, / y aquí hont lo terra-trémol ja retomba, / aviats voreu surtirne l'illa d'Oc!.» En *¡Avant!* Sanmartín i Aguirre glossava el lema de Briz: «*Qui té llengua va á Roma.* / Tenint la llengua vóstra, / ¿perqué en un altra llengua / templeu els vostres llants?» i precisava: «Sigam espanyols sempre: / pero que no se diga / perque es la córt Castella / que som ja castellans; / la llengua castellana / nóstra germana siga / mes no deixém que siga / reyna nóstra jamay», desenvolupant una idea ja expressada per Balaguer en 1868 en el pròleg a *Flors del Turia* de Labaila; hi anava, però, més lluny: «Puix si un dia Castella, / segons conta la Historia, / ab nostra independencia / nos vá esquinçar los Furs, / jamay podrá apagarnos / de nostra antiga gloria / qu'en tot lo mon llampetja / la sempre encesa llum.» TUBINO, loc. cit., p. 477, diu que l'al·lusió a la pèrdua dels Furs la féu Sanmartin «quizás con sorpresa de su auditorio». De tot açò en parle llarg a la monografia citada a la nota 46. Antoni IGUAL ÚBEDA, *Història de «Lo Rat-Penat»*, València, 1959, pp. 49-52, descriu la vetlada inaugural. Llorente hi llegí *Lo Rat-Penat* (PVC, pp. 318-323) on reprenia platònicament la idea de la «pàtria llemosina»: «¡Sant amor a la Pàtria llemosina, / inspira tu la història peregrina / que brota als llavis ja! [...] ¡Amics, germans: la Pàtria llemosina / renaix pertot! Rebrota l'englantina / del nostre Saber Gai: / juntem-se a l'host, de llors ja coronada, / formant, oh valencians, una mainada, / que no es desfaça mai», però Josep d'Orga fou més explícitament unitari: «De lo regne d'En Jaume som tres bránques / Catalans, Mallorquins é Valencians: / No'en toques pas lo tronch, no'n pas arránques / petita fulla ó brot d'aquets germans». Les poesies de Cester, Sanmartín i Orga, dins LLOMBART, *Excel·lencies...* pp. 59-61, 69-72 i 67, respectivament. Cite per l'edició de 1878.

(79) V. les notes 49 i 50.

(80) Manuel LLUCH SOLER, *Constantino Llombart. Apuntes biográficos*, València, 1879, pp. 8-9: «Los que sospechan que semejante movimiento intelectual puede fomentar en el terreno político tendencias separatistas, sospechan sin fundamento. [...] Ha costado mucha sangre esa unidad y no somos nosotros los que abrigamos la necia pretensión de disolverla; tamaño proceder, semejante locura, no cabe en los discretos, honrados hijos del Guadalaviar.»

(81) *Discurs d'apertura de la Societat del Rat-Penat, en l'any 1879* (no publicat, v. nota 41a.)

(82) Jacint LABAILA, *Discurs llegit en la Societat «Lo Rat-Penat» en la apertura del curs de 1880 á 1881*, dins *Flors del meu hort*, pp. 282-301. Deia també: «com Víctor Balaguer, al cridar ¡viva Valencia! cridem sempre ¡viva Espanya!» i «No puch comprendre com després de les protestes clares y franques que han fet en los seus discursos los dos dignisims presidents (que m'han precedit) y que les feren en nom y representació de la Societat; puguen alguns ya ductar de que nosaltres fem literatura y no política, de que nosaltres desijem autonomia única y no autonomíes raquítiques y trosejades, de que volem s'enllaçen totes les literatures, no per conseguir lo domini de ninguna de elles, sino per lograr la fraternitat de totes, puix no nos espeny lo foll designi de ser senyors, sinó la aspiració justa y carinyosa de ser germans».

(83) *Discurs llegit per lo president [de «Lo Rat-Penat»] al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881, pp. 5-8: «Eixe llinatge [el llemosí] sancionat per los sigles i consagrat per la glòria, ha segut modernament posat en tela de juí per alguns respectables escritors, principalment catalans, que aidats sense dubte per l'amor a la pàtria, germana de la nostra, pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de catalá [...]. Precís és pendre acta per a donar la veu d'*alerta*, i oposar, en son cas, a la força de la imposició

lo dret de la protesta» [...]. «Qualsevullga que fóra la Mancomunitat de Catalunya i València en determinades èpoques, huí són notòries les diferències, no sols de llenguatge sinó d'escola poètica i literària [...]. No es deixem contagiar per tendències ecsotèriques ni odis a Castella, que ha cumplit sa missió històrica com les demés províncies espanyoles.» Citat per CUCÓ, *Valencianisme polític*, p. 17, qui acota: «L'actitud de Ferrer i Bigné era, en realitat una defensa de l'*establishment* de la Restauració.»

(84) *Discurs llegit en la Societat de Amadors de les glories Valencianes «Lo Rat-Penat» per son President don Vicent Pueyo Ariño al inaugurar els trevalls del any 1882 á 1883*, dins *La Ilustració Catalana*, 1882, t. III, pp. 331 i 334. Hi afirmava també que la societat «té un objecte y mires elevades pera la nació espanyola» encara i que acabava el seu parlament assegurant «que'ls que nos reunim baix les ales de "Lo Rat-Penat", procurarém sempre per la honra y los interesos de Valencia, com á bons fills amadors de les glories de sa mare pátria».

(85) *Discurs llegit per lo president En Félix Pizcueta Gallel. croniste de Valencia*, dins *Lo Rat-Penat. Periódich lliterari quincenal*, València, núm. 2, gener 1885. Es defensava del dictat d'*oscurantistes*, aplicat als ratpenatistes per oposar-hi «á un cosmopolitisme, massa indeterminat per lo extens», l'amor a la família, «lo poble, la regió [...] la *giqueta pátria*» sens menyscapte d'amar «á la pátria comú [...] á la humanitat», i així mateix de la «falsa acusació» de creure'ls enemics de la «unitat nacional», argumentant «la unitat nacional en lo qu'al Estat se referix, es de tot punt indiscutible pera nosaltres», i després d'exposar-hi que voler la unitat no significava voler «eixa uniformitat abrumadora del convent ó del quartel» resumia la seua tesi: «volém algo més que la descentraliçació administrativa, pero que no ha de aplegar enjamay al fraccionament destruidor de la gran pátria comú; volem, en fí [...] la gran unitat que resulta de una poderosa y armónica varietat». Els subratllats són d'ell.

(86) Lluís TRAMOYERES, *La literatura llemosina dins lo progrés provincial*, en LLOMBART, *Los fills de la Morta-Viva*, pp. IX-XX. Tramoyeres estava en desacord amb el cognom «llemosí»: «La denominació de lliteratura llemosina usada per lo cartell [dels Jocs Florals de 1879, que premiaren el treball], nos ha posat en lo cas d'admetre una clasificació ab la que no estém del tot conformes. Enténgase, puix, que tant en lo text com en les notes, al emplear la paraula *llemosina*, nos referim sempre á la lliteratura valenciana y sols per rahó historica pot emplearse aquella.» El tema proposat al cartell dels Jocs era: «Estudi sobre la profitosa influencia que la restauració de la lliteratura llemosina puga tindre en lo progrés provincial, sens perjuhí del nacional.» Tramoyeres hi posà en la plica el lema «Todo al fin y al cabo es español». El gentilici «provincial» no fou exclusiu dels valencians; també l'utilitzaren els mallorquins (MIQUEL I VERGÉS, *Parallelisme...*, en dóna alguns exemples).

(87) IRANZO, *Poesías*, pp. 110-114: «Germandat»; PUIG I TORRALVA, *Lliris y Carts*, València, 1899, p. 41: «Germanó»; Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *A la germandat de Barcelona y Valencia*, dins *La Ilustració Catalana*, t. III, núm. 68, 15-VIII-1882, p. 238.

(88) IRANZO, *Poesies*, pp. 158-61: «La unitat nacional.»

(89) Teodor LLORENTE, *Las letras en Valencia durante el año 1889*, article aparegut primerament en *La España Moderna*, núm. de febrer de 1889 i reproduït després per l'ALP 1891, pp. 65-79; la cita en la p. 73.

(90) LLORENTE, PVC, pp. 231-233; v. la nota 60.

(91) LLORENTE, PVC, pp. 318-323; v. la nota 78.

(92) LLORENTE, PVC, pp. 371-376. Els valencians —tothom ho sap— no som fills de Viriat.

(93) R. y F. [¿Ferran REIG I FLORES?], *Fires y Jochs Florals de Valencia*, «La Ilustració Catalana», t. IV, núm. 92, 15-VIII-1883, pp. 238-239: «Lo major triunfo de aquests Jochs estava reservat al poeta Llorente, per son *Cant á la Patria*, assunto propost per la Diputació Provincial de Alacant. [...] Pensant que vindria el rey á les festes de Valencia, volgueren els que fan cap del Rat-Penat que en los Jochs Florals se donara, á presencia de Sa Majestat, una contestació eloquent als que atribuixen tendencies separatistes als Trobadors de la Renaisensa, y pregaren al senyor Llorente que fera eixa protesta. Per açó, sens dupte, ha compost son valent y patriótich cant, que es un crit coral de amor á la mare Espanya en nom de la hermosa Valencia. Interpretava tant be esta poesia el sentiment públich, que quiscuna de les seues estrofes era interrompuda per les aprobacions generals, y quan va finir la lectura, els vítors y els picaments de mans atronaven lo teatre.» L'acte es celebrà al Teatre Principal, «centre de la societat elegant y aristocrática de Valencia», escollit pera «desvaneixer que aqueixa societat no era simpática al conreu de llengua valenciana». Aquesta apreciació del cronista es contradiu amb el comentari de Teodor LLORENTE FALCÓ (*De mi Valencia de otros tiempos. Memorias de un setentón*, València, 1944, vol. III, p. 152): «Las muchachitas de entonces no entendían aquella jerga lemosina, que ni siquiera se parecía al lenguaje valenciana que ellas hablaban en sus casas de campo y escuchaban en la calle.» Es refereix a l'habitual *llemosí*, «len-

guaje arcaico que sólo servía para optar a los premios de los Juegos Florales, hasta que Teodoro Llorente les demostró que el valenciano corriente era también un lenguaje poético».

(94) Francesc Fayos, de Barcelona estant, dedica *¡Morir d'amor! Balada* «a mon bon amic lo entusiasta catalanista y llorejat poeta valencià En Josep M. Puig [Torralva]» (*Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1881*, p. 31).

(95) J. M. PUIG I TORRALVA, *Lliris y Carts*, pp. 150-152; aparegut per primera vegada a l'ALP 1883. El sonet *Á la Exposició Universal de Barcelona*, p. 15, remata amb el vers «y d'Espanya inmortal, los llaus pregona». L'*Homenage á la Reyna de la Festa dels Jochs Florals de Barcelona de 1888, S.M. la Reyna María Cristina*, pp. 297-300, presenta la mare d'Alfons XIII com a «Reyna de la terra llemosina» i la canta: «La Patria benehida viu en ella; / y quant tremola al aire'l gonfanó, / amostren sa unitat, que no s'estella, / los lleons y les torres de Castella, / les barres sanguinoses d'Aragó». El 1904, Puig i Torralva guanyà als Jocs Florals de València el premi del Capità General amb la poesia *Á la bandera* (*Sis florades*, pp. 295-297) on hi llegim: «Del escut ningú te prenga / ni la més giqueta llenga / pera abátrela á sos peus, / y el sol d'unitat s'estenga / de Cadis als Pirineus». En l'haver del poeta cal apuntar, però, *Los quatre vents* (*Lliris y Carts*, pp. 128-129); heus ací les tres estrofes finals: «Vent ponent dona Castella, / vent ponent; / los fruyts y plantes arguella / corsecantles crudelment.../ Vent de foch que tot ho arrasa, / vent de foch; / tot ho crema per ahon passa / no deixant lliure cap lloch. / Vent com teu, Castella insigne, / vent com teu, / pestilent, traydor, maligne, / ¡malayt siga de Deu!». És datada el 1899. Caldria, doncs, destriar en l'obra de Puig i Torralva, les poesies de circumstàncies o filles d'obligacions socials, de les creades per inspiració espontània, car no manquen les composicions patriòtiques valencianes (p.e., *Justicia y Llibertat*, pp. 36-40; *Maulets y botiflers*, pp. 46-49; *Lo carrer de Gracia*, pp. 107-110; *Vinatea*, pp. 163-169; *Romancer del rey En Jaume*, pp. 193-234). Hi exposà el seu pensament polític, idealista, entusiasta, pairal i una mica tòpic, però sense concessions, en *Regionalisme*, pp. 188-190.

(96) PUIG I TORRALVA, *op. cit.*, pp. 74-75; acaba: «Invicta Catalunya, argiu d'eterna fama, / mare de mils de pobles als moros recobrats, / la germanó, Valencia, en alta veu proclama, / jamay trenquém los llaços que amor ha ben lligats.» Aquesta poesia es llegí al Teatre Russafa el 18 de juny de 1886, on hi actuava una companyia barcelonina, en resposta a una altra d'Antoni Ferrer i Codina titulada *Valencia* (*op. cit.*, p. 238).

(97) Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *Á ma Patria*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1881*, pp. 63-66; hi parla d'«els jardins de Edeta».

(98) Joan RODRÍGUEZ GUZMÁN, *A la germandat de Barcelona y Valencia*, «La Ilustració Catalana», t. III, núm. 68, 15-VIII-1882. Reproduïda dins *Brots de Llorer*, València, 1896, vol. II de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 91-95.

(99) Antoni ROIG CIVERA, *Espanya. Valencia. Gandia*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1880*, p. 100: «Ma patria es Espanya, Valencia ma llum.»

(99a) Lluís CEBRIÀN MEZQUITA, *Lo toch del caragol*, dins ALP 1887, pp. 45-47: «si sols la patria es una, que aixina ho volgué Deu, / si tal los mars la volen y ho vol lo Pirineu, / germans y germanastres dels fills de Espanya han fet».

(100) Pere BONET ALCANTARILLA, *La meua patria*, dins *Capolls de rosa*, vol. IV de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, València 1898, p. 57: «dues mars venen á besar sos peus». Els països catalans els banya només la Mediterrània.

(101) Ramon ANDRÉS CABRELLES, *Glories d'Espanya*, dins *Cants de la terra*, València, 1899, vol. V de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 43-45. Encara es podria ampliar la nòmina amb Joan d'Ayalte: *¡Regionalisme!*, dins *Cants de la terra*, pp. 117-120: «¡Oh veu de Castella, / de la patria veu! / Unix nostres ánimes / ab ton grat acent»; en té també d'altra poesia semblant al mateix volum: *¡Regeneració!*, pp. 103-106. O Joan B. Pastor i Aicart, autor de *A la Patria*, premiada als Jocs Florals de Torrent, publicada a l'*ALP 1902*, pp. 413-415: «honorém tots ab nostra fe més pura / una Patria només...; ¡la gran...! ¡Espanya!».

(102) Com exemples d'inconcreció transferible tindríem *Llunt de la Patria*, de Leopold Trénor i Palavicino (*ALP 1891*, p. 105) i *Á la Patria*, de Francesc Barber i Bas (*ALP* 1896, p. 245). Si esmentàvem poesies planyívoles-irades-historicistes, ens hi mancaria espai: fóra prou resseguir les premiades als Jocs Florals.

(103) Monografia citada en la nota 46.

(104) Constantí LLOMBART, *Murs de la Patria. Recorts històrichs*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1882*, pp. 20-26.

(105) Constantí LLOMBART, *Esprit de valencianisme. Romanç de cego*, dins *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí pera 1884*, pp. 128-133.

(106) Vicent W. QUEROL, *Discurs llegit en los Jochs Florals de Barcelona lo dia 3 de Maig de 1885, com President del Consistori*, dins *ALP 1886*, pp. 82-87. El to del parlament, tot i ser abrandat, traspuava moderació: «Maynaders coratjosos d'una nova crehuada, en lloc del ferest *desperta ferro* dels nostres almugavers, anéu cridant per mitx de nostres pobles: *¡desperta, ánima, desperta!*».

(106a) Em remet, a més de les obres de Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner esmentades a la nota 1, als estudis de Maria Carmen GUALBERTO DANZA, *Teodoro Llorente y los problemas de su tiempo*, «Saitabi», València, XVIII, 1968; i d'Alfons CUCÓ, J. A. MARTÍNEZ SERRANO i Vicent SOLER, *Classe dominant i actituds nacionals al País Valencià (1875-1930). Aportacions per a un debat*, «Estudis d'història contemporània del País Valencià», València, Fac. de Geografia i Història, núm. 1, 1979. Per a la primera etapa periodística de Llorente, cal consultar la tesi de llicenciatura de Just SERNA ALONSO, *Prensa e ideología agrarista en el País Valenciano: a propósito de «La Opinion» (1860-1866)*, llegida el 28 de setembre de 1981 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València. Potser qui parlà primer de *mistralització* de la Renaixença valenciana fou Miquel dels Sants Oliver en la necrològica que dedicà a l'autor del *Llibret de versos*, però no en el sentit polític sinó en el literari: «En Llorente ha *mistralisat* la seva patria, si podem expressarnos així, y ha donat apariencies de realitat y de vida a lo que tal vegada no era més que un bell ensomni séu» (M.S.O, *Don Teodor Llorente*, dins l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, any IV, 1913, pp. 715-716).

(107) Vicent GENOVÉS AMORÓS: *El epistolario de Navarro Reverter con Cirilo Amorós*, València 1982, p. 22. S'hi redactà un manifest, encapçalat per les signatures d'Ángel de Villatobas, president de la Lliga de Propietaris; Antoni Rodríguez de Cepeda, president de la Real Societat Econòmica d'Amics del País; i Vicent Oliag, president de la Societat Valenciana d'Agricultura; seguien, entre altres, les signatures de les persones esmentades al text. Tan sols Villatobas no pertanyia a *Lo Rat-Penat*. Els signants postulaven la confecció de «candidaturas que, sobreponiéndose a los intereses particulares de los partidos políticos, se atendiese a los supremos de Valencia, enviando a las Cortes "candidatos de diversas parcialidades que por sus antecedentes personales lleven a los distintos poderes del Estado la aspiración de los intereses valencianos"». En opinió de Genovés era un intent de «solidaridad valenciana» comparable a la sorgida en Barcelona en 1901. S'hi expressaven «ideas favorables al renacimiento de los gremios y la organización corporativa, temas característicos de Pérez Pujol y Cirilo Amorós». (Per al neogremialisme, cf. Eduardo PÉREZ PUJOL, *La cuestión social en Valencia*, València, 1872; Alfons CUCÓ, *El Congreso Sociológico valenciano de 1883*, «Saitabi», València, XVII, 1967).

(108) «NADIE» (Juan NAVARRO REVERTER), *Los Juegos Florales de este año. Carta publicada en «El Mundo», periódico de Madrid*, dins *ALP 1888*; la lletra és datada a València el 28-VII-1887.

(109) Francisco SILVELA: *Rahonament del mantenedor*, dins *Capolls de rosa*, pp. 11-24. Cf. amb les paraules de Pizcueta citades a la n. 85.

(110) *Rahonament del Exim. Sr. D. Francés Silvela en lo dinar que li donaren los socis de «Lo Rat-Penat»*, dins *Capolls de rosa*, pp. 25-34. ¿Pot relacionar-se amb els postulats silvelins la poesia *Regionalisme*, de Francesc Badenes Dalmau (*Cants de la terra*, pp. 71-74, guardonada als Jocs Florals de 1898) un regionalisme que «vol la Iberia unida y un sol que l'allumene; / un sol no més que bese son pur y noble front; / que de la hermosa Cádiz fins a l'altíu Pirene, / Espanya sols se diga y Espanya s'anomene / lo poble que hui humilla terrible é injust afront»? Pareu esment en l'al·lusió de la desfeta colonial a Cuba com a condicionant conjuntural de la poesia. Un senyal també de la pressió ambiental.

(111) Joan ALCOVER, *Extracte del discurs del Mantenedor...*, dins *Sis florades*, València, 1908, vol. VII de la biblioteca editada per *Lo Rat-Penat*, pp. 13-17.

(112) Jaume BROSSA, *Revista General. El regionalisme d'en Mañé*, aparegut anònim a «L'Avenç», núm. 5, 15-31 juliol 1893; reproduït dins el volum *Els modernistes i el nacionalisme cultural (1881-1906)*, Barcelona, 1984, p. 135: «El regionalisme d'en Mañé és d'igual tessitura que el regionalisme del respectable Sr. Llorente, que el del soporífer Sr. Campion i que el de l'antiquat Sr. Brañas.»

(113) *Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 383, datada el 12-X-1903, p. 54.

(114) CUCÓ, *Valencianisme polític*, pp. 65-75, tracta de l'Assemblea; la renúncia de Llorente a la p. 67.

(115) *Discurso del Sr. Llorente en el banquete de Elche*, dins *Las Provincias*, núm. 15.402, 18-XI-1908; reproduït per CUCÓ, *Valencianisme...*, pp. 312-315. José Mª NAVARRO Y PARRA, *D. Teodoro Llorente y Olivares en Alicante y Elche*, «Galatea», Alacant, núm. 2, agost 1954, pp. 101-103. Vid. també a l'*Epistolari Llorente*, II, lletra núm. 623 de Rafael Altamira, datada a Oviedo el 25-XI-1908, pp. 248-249: «El discurso o brindis de Elche, admirable. También yo sueño así, y cómo V. igualmente veo el problema "regionalista", que los catalanes han falseado y envenenado con sus odios. Si yo hubiese ido á Alicante, así hubiese hablado, para destruir, si los había, proyectos de imitación solidaria»; i la lletra núm. 648

de Benvingut Oliver, datada a Madrid l'11-II-1909, pp. 269-270: «El movimiento regionalista de nuestra Corona de Aragón que va sintiéndose en esa ciudad, según me dices, ¿será salvador o apresurará la disolución?»

(116) «La Estafeta Literaria», Madrid, nota 17, 1-XII-1944, p. 3: *Cartas de Menéndez Pelayo a Teodoro Llorente*.

(117) COLON, *loc. cit.*, p. 40, nota 7.

(118) *Ibid.*, pp. 40-41, nota 7.

(119) Reproduït en PVC, pp. 521-532.

(120) Juan VALERA, «*El renacimiento clásico de la literatura catalana» por Antonio Rubió y Lluch*, dins *Obras completas*, II, pp. 812-814.

(121) Juan VALERA, *La literatura española en el siglo XX*, crítica al llibre del P. Blanco García citat a la n. 58, dins *Obras completas*, II, pp. 897-908.

(122) Juan VALERA, *Al través de la España literaria*, dins *Obras completas*, II, pp. 1.159-1.167.

(123) Vicent W. QUEROL, *Rimas*, Madrid, 1891, pp. IX-XLIV; la cita a la p. XXXIII. A la p. XXXI Llorente assevera que la Renaixença «es en España, y en este terreno de las letras, el suceso más importante de nuestro siglo».

(124) LLORENTE, *Valencia...*, p. 192.

(125) LLORENTE, *El movimiento literario en Valencia en 1888*, p. 69.

(126) LLORENTE, *Las letras en Valencia durante el año 1889*, p. 71; hi diu simultàniament «versos en valenciano» i «renacimiento lemosín».

(127) Llorente, senil i incapacitat per la sordesa —ja al·ludida per ell al discurs d'Elx—, delegà en el catedràtic Vicent Mancho, que hi pronuncià un breu parlament de salutació al Congrés. Escriví, tanmateix, una poesia per a la cloenda: *Versos llegits per son autor el poeta valencià D. Teodor Llorente* (Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Barcelona, 1908, p. 674), reproduïda dins PVC, p. 279. Mossèn Costa i Llobera anotà al seu dietari, amb data 18-X-1906: «Llorente commou vell (!!!)», com reporta Bartomeu TORRES GOST, *Miguel Costa y Llobera. 1854-1922. Itinerario espiritual de un poeta*, Barcelona, 1971, p. 350. La senilitat, sense dubte, degué marginar-lo una mica. O potser el marginaren? Rubió i Lluch li escrivia, de Barcelona estant, el 2-XI-1906: «Jo no estich satisfet de lo que's va fer per V. durant la seva curta estada entre nosaltres. L'excés dels extrangers, va fer que a valencians y mallorquins se'ls tractés com de casa. Vosté mereixia molt mes per lo que val, y perque es ja un dels pochs Patriarques de la Renaixença» (T. LLORENTE FALCÓ, *De un viejo epistolario. Antonio Rubió y Lluch*, dins *ALP 1927*, pp. 389-390. L'any de la carta apareix, per errada, 1902).

(128) *Epistolari Llorente*, III, lletra núm. 1.175, p. 257. Vid. José CALVERAS, S.J., *Teodoro Llorente y la unidad de la lengua literaria*, dins *Las Provincias*, València, 11-VIII-1929.

(129) Suscitada per la crítica de Gabriel Alomar als *Cuentos líricos* d'Eduard López Chavarri. Alomar demanava a l'escriptor valencià, després de lloar el seu llibre, «primer en prosa sèria escrit en valencià», que alçàs un crit contra la «grandíssima impropietat» de qualificar absurdament «llengua llemosina» al català de València, prevenint-lo que fóra invàlid substituir l'apel·latiu pel de «llengua valenciana», car la substitució —a l'igual que s'esdevenia a Mallorca amb el «mallorquí»— responia a «un afany mal dissimulat [dels dialectes] de no voler dirse, lèxicament, catalans». Intervingué Miquel Duran Tortajada, identificant-se amb Alomar. En la «llengua llemosina [deia] solament creuen alguns senyors doctes que fan versos per sport y que han portat així el rezel a l'ignorancia del poble ciutadà, qui creu que'l refinament y depuració de la llengua són antigalles llemosines, en les quals no hi vol pendre la part que li correspon, admetent ab un erroni criteri d'avens, aquesta fatal castellanisació que patim a ciutat». López Chavarri respongué que els seus *Cuentos* no estaven escrits en català «per això mateix: perquè són valencians», defensant el dret a un particularisme tot i negant «que no vullguen ésser catalans»; era una defensa ambigua i subjectiva, on utilitzava arguments d'aquesta mena: «No podrem dir que en Valencia sigam oposats a la part del Nord. Y a pesar de això, aquí no figuren el flaviol ni el tamboret entre les danses y cansons populars. Però tenim dos instruments ben nostres (ara per ara): el tabalet y la donsaina... moros a no pot ser més». És a dir, adduïa com a raó suprema trets pintorescs i folklòrics, per bé que al·legava que la diferència entre el «català» i el «valencià» venia de lluny: «Els escrits valencians dels sigles XV y XVI ja tenen una "fisonomia" especial, y són més semblants al valencià "d'ara" que el català d'ara». Per ell, que blasmava per igual la «coentor» castellanitzant de l'urbs —«la vitalitat valenciana està en la montanya, en l'horta, en la marina...»— com el «llemosinisme» —«això no ho diuen ja més que'ls poetes anuals que surten a l'estiu [època dels Jocs Florals], els poetes de versos encomanats y recomanats—, per ell, dic, tot es reduïa a «una qüestió de 'vida' que no pot referse artificialment» i s'hi oposava a tota imposició acadè-

mica —«crec de poca eficacia el "manar" al llenguatge»— convençut que «si les flors y els fruits de les nostres hortes tenen quelcom de típic, no veig perquè no ha de ser lo mateix la parla». Postulava, doncs, un dialectalisme diguem-ne culte, però al capdavall dialectal. El curt debat ocupà les planes d'*El Poble Català* els dies 30 d'agost, 5 i 19 de setembre i la lletra de Llorente a Chavarri és de setembre. Jacint Maria Mustieles envià l'article de Duran Tortajada —qui denunciava ser «excomunicat dels "regionalistes" de aquí [València] per la meva tasca catalanitzant i nacionalista»— a Llorente (*Epistolari Llorente*, II, lletra 598, del 20-IX-1908, pp. 228-229).

Després d'escriure el meu text, hi ha hagut una interessant anàlisi d'aquesta polèmica que vull assenyalar: Vicent SALVADOR, *Una polèmica sobre la llengua literària*, dins *Caplletra*, núm. 1, 1986; reproduïda al llibre del mateix autor *La frontera literària*, Barcelona, PPU, 1988.

(130) Aquesta controvèrsia versà sobre el «valencià» vulgar i el literari. La desfermà la publicació de *Mal ensomni* per Llorente (PVC, pp. 123-126). El poeta, que ja es preguntava el 1884 si el seu *Llibret de versos* seria «l'últim ressò buit i desfet» del «matern parlar» o bé espurna que li donàs «foc de vida» (PVC, pp. 95-99), ara pressentia l'extinció de l'idioma i hi adoptava un to melangiós i fatalista: «Res queda ja d'una llengua / que augusta i gloriosa fón. / Els aires de la montanya / s'han endut los darrers mots». Lluís Bernat i Maximilià Thous van comentar des de les planes d'*El Cuento del Dumenche* i *El Correo de Valencia*, amb més fe en el futur de la llengua que Llorente, que la consumpció tenia per causa l'exagerat elitisme llemosinista, que havia eixamplat el trenc entre la literatura popular i la culta. Llorente s'hi defensà des de *Les Provincias* i no li van mancar valedors. Al capdavall, tot acabà amb un sopar d'homenatge ofert al «patriarca» pels d'*El Cuento*. (Algun rastre de la qüestió en *Epistolari Llorente*, II, lletra núm. 593 de Bernat Morales Sanmartín, datada el 21-VIII-1908, pp. 224-226; i al vol. III, lletra 1117 de Teodor Llorente a Federico García Sanchiz, datada el 3-X-1908, p. 223. És avinent de remarcar l'actitud anticatalanista en el debat de Josep Nebot. Pot llegir-se també LLORENTE FALCÓ, *Los primeros pasos de un escritor. Federico García Sanchiz en sus principios literarios*, dins *ALP 1947*, pp. 129-147.)

(131) «Cal advertir únicament als llegidors que, al costat d'aqueixa poesia [la recollida en l'antologia], filla del renaixement, i que procura depurar literariament el valencià, afeblit i corromput per manca de conreu, subsisteix a Valencia altra mena de poesia, completament vulgar, estimada del poble, anterior al renaixement, i en la qual aquest no ha influit» (*Poetes valencians contemporanis*, Barcelona, L'Avenç, 1908).

(132) TORRES GOST, *op. cit.*, p. 415. Això ve confirmat per múltiples al·lusions del fill de Llorente, segons el qual «La mayoría de los primeros y principales poetas renacentistas hablaban familiarmente en castellano» però van fer un notable esforç per adaptar-se a l'exigència fundacional de *Lo Rat-Penat* i que «dentro de la casa social la única lengua fuera la valenciana, y ello creaba no pocas dificultades en algunos socios, por falta de costumbre de hablarlo [sic]; y cuando había que buscar un orador para un acto destacado, costaba Dios y ayuda el hallarlo» (LLORENTE FALCÓ, *De mi Valencia de otros tiempos*, III, 1944, p. 152; IV, 1948, pp. 61-62).

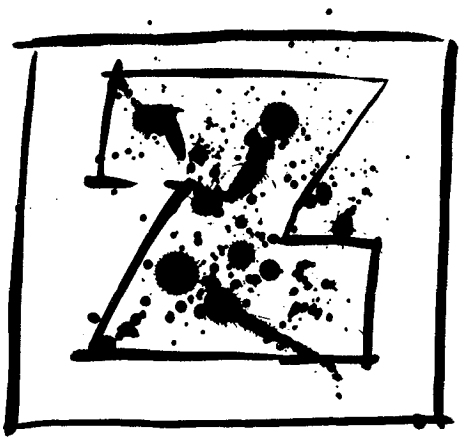

ENRIC BALAGUER

UNA REVISTA POPULAR VALENCIANA: EL MÒLE (1837 I 1840-41) (1)

L'u de febrer de 1837 eixia a València el primer número d'*El Mòle*, revista de vida atzarosa, quasi clandestina en algunes etapes, que es publicà en diverses èpoques espaiades al llarg d'un temps que abraça bona part del segle passat.(2)

La revista comptà amb una periodicitat irregular ja que no tenia dia fix de sortida així com tampoc no assegurava el nombre d'unitats que s'editarien al cap del mes. Quantitat que oscil·la entre els vuit i els nou números. La causa d'aquest funcionament era deguda, si ens atenem al que diu la redacció, a la mateixa existència de notícies i el bon tractament d'aquestes, ja que «nos peseu qu'el Mòle es com els altres periòdics que tot ho copien dels de Madrid ó Cucosanta [...] i en fer un articulet curt o llarc, ya estan desocupats els redactors».(3)

Durant la primera època (1837), el periòdic s'estructura en una sèrie de seccions fixes com són: «Política», «Correu», «El Mòle», «Coses de fora» i «Colorins». No així en la segona (1840-41), que presentarà un contingut més monolític i centrat en la disertació política. També en aquesta segona època desapareix bona part del contingut informatiu que trobem en la primera, per bé que sempre es barrejava amb un afany de divulgació cultural i d'adoctrinament cívic o polític.

El redactor principal del periòdic fou Josep Maria Bonilla i comptava amb la col·laboració de Pasqual Pérez i de Josep Bernat i Baldoví. En *El Mòle* no sempre apareixen signats els articles; quan ho són però, és sota els pseudònims següents: «Nap-y-Col» Josep Maria Bonilla, «Patata Grosa» i «Peres Tendres» Pasqual Pérez i Rodríguez i «Garruefa» Josep Bernat i Baldoví.

De Josep Maria Bonilla no posseïm cap biografia(4) i sabem, doncs, coses

(1) Emprem la denominació de periòdic o revista indistintament.

(2) Tingué sis èpoques: 1837, 1840-41 (en aquesta per defugir els impostos estatals es publicà cada número del periòdic amb un nom diferent: *El Rosiñol*, *El Piulo*, etc.), el 1855-56, 1863-64, 1864-65 i el 1870. El nostre treball se cenyeix a les dues primeres èpoques.

(3) *El Mòle*, núm. 17, 5 d'abril de 1837, p. 262.

(4) *Vid.* Ricard BLASCO, «Bonilla i Martínez, Josep Maria» a *Gran enciclopèdia catalana*, Vol. III, Barcelona, 1971, p. 707. També *Poesia política valenciana 1802-1938*, ed. 3 i 4, València 1979, pp. 89, 94, 95 i 97.

fragmentades tant al voltant de la seua vida com de la seua obra. Nasqué el 1808 a València on més tard cursarà dret, estudis que acabà el 1833. Fou un home polifacètic ja que entre les seues ocupacions cal comptar la d'autor dramàtic i poeta en castellà, pintor i gravador, col·laborador prolífic de la premsa valenciana, barcelonina i, en alguna avinentesa, de la madrilenya; i a tota aquesta tasca cal afegir un intens activisme polític. Fou amic de Pasqual Pérez i de Vicent Boix, escriptors romàntics d'un tarannà *engagés*, el qual durà aquest darrer a trobar la mort en el camp de batalla.

El Mòle és fruit del Romanticisme, d'un Romanticisme liberal de caire exaltat, els postulats del qual predica amb deler. I gràcies als principis d'aquest moviment ens expliquem bona part del tarannà ideològic del periòdic: importància del món interior, recerca de l'autenticitat tant social com individual, així com l'amarat moralisme que transpiren les seues pàgines. No obstant açò, el seu afany per la divulgació cultural i per l'adoctrinament cívic l'atansen als motles ideològics de la Il·lustració.

El seu caràcter és semblant a allò que hui és la premsa de partit, és a dir, amb un clar predomini de l'opinió, el comentari subjectiu i l'adoctrinament polític per damunt de la informació sobre els fets esdevinguts o la visió plural i documentada d'aquests. Els redactors definien, des del primer moment, quin seria el seu paper:

> «... Mosatros denunsiem els abusos y escándalos y no atra cosa, y direm com diuen tots, que tanta empastrá es lo can fet els can nomenat avans, com lo que ha fet Navaes ó Favaes, o com siga».[5]

L'aparició del periòdic coincideix, per altra banda, amb l'esclat de premsa —la majoria de caire polític— que aparegué al voltant de 1836, i que es realitzà sota la nova llei d'impremta, apareguda el mateix any, la qual imposava un tipus de censura i obligava a posseir un dipòsit de quaranta mil rals a tota publicació.[6] Malgrat aquesta circumstància, el nostre periòdic aconsegueix una difusió enorme, que s'avalua durant la segona època (1840-41) entre quatre i cinc mil lectors.[7] Xifra, però, que hauríem de multiplicar atès que llavors eren habituals les pràctiques de lectura col·lectiva, com ho testimonia el mateix periòdic.[8]

I

Quant a la qüestió política, en la primera època del periòdic 1837, el centre de preocupació més destacat són les guerres carlines. *El Mòle* dóna compte, en cada número, de la situació bèl·lica i dels diversos esdeveniments polítics que

(5) *El Mòle*, núm. 4, 15 de febrer de 1837, p. 59.
(6) *Vid.* Iris María ZAVALA, *Románticos y Socialistas*, ed. Siglo XXI, Madrid, 1972, p. 46.
(7) Vicent SIMBOR, *Els orígens de la Renaixença*, Institut de Filologia valenciana, València 1979, p. 161, dóna la xifra de 4.000, mentre que David CERVERA BAÑULS, *La prensa valenciana en su aportación a la Renaixença*, Ajuntament de València, València 1967, pp. 14-15, parla de 4.000 a 5.000 lectors.
(8) «... si vosté sabera lo que mos divertim y riem les vespraes des dumenches canem doche ó catorse llauradors á la barraca del tio Quelo de la Verdolaga y allí mos llich el coloqui de Chirabolics...» (*El Mòle*, núm. 8, 28 de febrer de 1837, p. 115).

ocorren al voltant de la guerra. Centra un bon nombre de les seues crítiques contra la mala organització governamental que fa, fins i tot, que els soldats de l'exèrcit isabelí deserten i s'inscriguen en les forces de Cabrera. Mentrestant llança sàtires poc iròniques, agressives i insultants als carlins i el seu capitost Ramon Cabrera:

> «... el siudadano Muixú Cabrera, amigacho de Lluis Felip, y defensor de Quirlos Cuarto, el roder, empeltat de llop, de tiburó y d'aserp de cascabell».[9]

Un altre centre de crítica són els personatges que anomena «lliberals fulls» o «crancs», i que són aquells adscrits a la causa liberal no per convicció, sinó per oportunisme, puix que veritablement eren anticonstitucionals i partidaris de l'orde de l'Antic Règim. J. Maria Bonilla davant d'aquesta situació de confusionisme, defineix la militància liberal assentada en la defensa de la llibertat i de l'orde constitucional, i alhora fa una defensa de l'apartidisme:

> «Ser lliberal es estimar la llibertat y la constitusió sinse interesos, sinse partits, el partit denota dependència».[10]

En un altre orde de coses, adreça les seues crítiques contra Mendizàbal, a qui acusa d'ésser un financer sense voluntat precisa de resoldre la qüestió carlina. Abans, però, ha adreçat crítiques força agressives als caps de govern anteriors: Insturiz i Toreno.

Al·ludeix al perill d'ingerència estrangera (sobretot representat per França) prou fonament, puix que des del començament del segle l'estat espanyol havia estat un camp d'intervenció de les potències europees. El catalitzador d'aquestes crítiques és la figura del rei francès Lluís Felip, el qual és satiritzat, tot ironitzant, sovint, sobre l'apel·latiu de «rei ciutadà», car així es feia anomenar:

> Te diuen rei SIUDADANO
> Tenint els nasos reals
> Y en Madrid als lliberals
> no has deixat ballar nano.[11]

En la segona època (1840-41), la regència d'Espartero li mereix respecte, per bé que promte iniciarà les seues crítiques contra la mala gestió governamental. La política econòmica desfavorable a les classes populars i la mala gestió administrativa —«desorde» per al periòdic—, són els punts que més li retrau. Tanmateix les crítiques no van quasi mai adreçades a la figura del regent sinó a la capelleta que l'envolta.

(9) *La Sambomba*, núm. 12, 24 de novembre de 1840, p. 190.
(10) *El Mòle*, núm. 1, 1 de febrer de 1837, p. 4.
(11) *El Rosiñol*, núm. 29, 7 de novembre de 1840, p. 29.

En aquesta segona època, també, defensa el proteccionisme econòmic fent-se ressò de les queixes dels llauradors valencians, els quals protestaven per les importacions de cànem, que abaratien els preus vigents. En els darrers números (maig, juny de 1841), critica la composició del senat format per membres de la noblesa i es mofa de la gent que troba realitzada o estar en bon punt la revolució política.

El Mòle té, com a objectiu essencial, consolidar la Revolució Burgesa. Açò és, assentar el principi dels drets dels ciutadans i fer real la sobirania popular tot accentuant el paper actiu del poble en el govern públic. En aquest sentit, és remarcable l'interès adoctrinador que presenta el periòdic i que va adreçat, fonamentalment, als llauradors:

> «Nosatros volem que la clase agricultura á la que perteneixeu, ocupe el lloc que li correspon en la estimació pública, y que no sigau mirats com á esclaus y com á bésties [...] Alguns articles dedicarem a vosaltres; ya procurant ilustrarvos en vostres obligacions com á hómens, com agricultors, com a *siutadans*».[12]

No és gens circumstancial que aparega l'expressió «siutadans», puix que és de les més repetides al llarg de les pàgines del periòdic. Un còmput de la seua freqüència ens indica clarament que forma part de les obsessions centrals dels autors. «Siutadans vol dir —aclareix més endavant— que viu en la ciutat, pero esta paraula pren per tot aquell que pot usar els drets que li concedeix la lley.»[13]

Per altre costat cal tenir present que el 1837 és un moment si no de canvis profunds en la societat valenciana, sí d'una certa mobilitat social com a conseqüència de la Llei de Senyorius (1836). I encara que l'estructura piramidal de la societat quedàs intacta, cal assenyalar un cert enfortiment de les classes de petits i mitjans propietaris agrícoles, segons Manuel Ardit.[14]

Si reconstruïm el conjunt de classes socials que hi havia a València, en trobaríem tres de força definides: per un costat els grans propietaris rurals i financers de la ciutat, bona part n'eren procedents de la noblesa que s'enfortiren amb la desamortització. En segon lloc trobaríem les classes mitjanes: menestrals a la ciutat i al camp —o a les ciutats— propietaris agrícoles. I una tercera formada per petits propietaris, els quals necessitaven el jornal per sustentar-se i per assalariats (amb o sense cavalleria) i a les ciutats assalariats de la petita indústria i del comerç. El nostre periòdic, per allò que explicita, anava adreçat a la tercera classe i amb especial preferència pels llauradors:

> «Llauradors: la chunta del Mòle no vos abandona ni vos abandonarà may y sempre vos defendrà contra totes les autoritats y els goberns que nos vos fachen chustisia».[15]

(12) *El Mòle*, núm. 2, 9 de febrer de 1837, p. 32.
(13) *El Mòle*, núm. 15, 28 de març de 1837, p. 229.
(14) *Vid.* Manuel ARDIT LUCAS, *Història dels Països Catalans*, Vol. II, ed. Edhasa, Barcelona, 1981, p. 290.
(15) *El Margalló*, núm. 15, 20 de gener de 1841, p. 251.

L'interés per fer arribar la condició de ciutadans als llauradors —acostumats a la dominació servil— és degut no solament al pes específic que ocupava aquest sector en la societat valenciana, sinó també possiblement al fet que els llauradors havien estat una força progressista des de finals del segle XVIII.[16] Així, segons Manuel Ardit, la guerra del francès havia estat el tap d'una veritable lluita dels llauradors contra l'Antic Règim.[17] Amb el sorgiment del carlisme el 1830, la situació es va capgirar i el país restà dividit en dos sectors antagònics: per un costat hi havia les classes mitjanes urbanes i els llauradors benestants definitivament liberals, i per un altre, els sectors de llauradors més pobres i desvalguts, els quals nodriren les files del carlisme esdevingut un imprecís receptacle sense una ideologia ben perfilada.

La necessitat, doncs, de fer proselitisme entre els llauradors petits propietaris i jornalers era el 1837 apressant des de l'interés liberal, car existia el perill que passaren a engrossir les files de l'exèrcit carlí. I a banda d'aquest fet, el periòdic en la segona etapa (1840-41) deixa de mantenir aquest interès proselitista quan el perill carlí s'havia esvaït, encara que temporalment. El resultat d'aquest procés fou el trencament de l'aliança dels llauradors —petits propietaris i jornalers— amb les forces de la Revolució Liberal que al llarg del segle passat intentaren produir un canvi d'estructures socials.[18]

Per un altre costat, el nostre periòdic és un valuós exponent per copsar l'entrellat que vorejà la Revolució Burgesa, la qual passava, necessàriament, per la construcció de l'estat modern. En aquest sentit, les reformes que es proposaven, demanaven una descentralització administrativa, que donàs rapidesa i eficàcia a la gestió pública, així com en la lluita per assolir honradesa en els funcionaris i aspirants que acabàs amb la carrera desenfrenada per aconseguir *empleos*. El nou estat havia de comptar amb el reconeixement de la llibertat de culte i d'imprenta, aquesta darrera exercida com a element necessari per al funcionament democràtic.

El periòdic dóna testimoni del mal estat en què viuen els llauradors, els quals amb les guerres carlines s'havien empobrit encara més. Entre altres coses, denuncia les desigualtats socials i l'opressió de classe així com també la manca d'atencions a l'intel·lectual i el precari funcionament de la cultura:

> «Al poeta el tenen así per un loco; al filosof per un necio; el bon pintor ó escultor es un mort de fam; el que es dedica al estudi se li riuen; al que s'adelanta un poc al pas que porten els demes li trenquen les cames».[19]

Un altre centre de lluita és l'anticlerical. El periòdic sofreix, fins i tot, el segrest d'un número per orde eclesiàstica (*El Papafigo*, 2 de maig de 1841). Les acusacions que llança són contra la corrupció i l'abús del seu poder sense

(16) *Vid.* Manuel ARDIT LUCAS, *Revolución Liberal y revueltas campesinas*, ed. Ariel, Barcelona, 1978, pp. 120-305.
(17) *Ibidem*, p. 130.
(18) *Ibidem*, p. 305.
(19) *El Mòle*, núm. 7, 29 de maig de 1837, p. 105.

atacar, això no obstant, els seus fonaments doctrinals o institucionals. Els articles denuncien, entre altres coses, els crims comesos per la Inquisició i el suport que l'església donà a l'Antic Règim.

> «... des de el segle 11 y 12, ara huitsens añs enrere els frares s'habien apoderat de tota España, y entre els convents y els señorios se repartiren totes les riqueses y empleos, y honors y dignitat, vivint y folgant com a ganduls».[20]

Des del punt de vista ideològic el periòdic se'ns presenta clarament espanyolista encara que critica força l'estat centralista i es declara partidari de la seua descentralització. *El Mòle* enuncia les diferències nacionals que hi ha a l'estat i es declara partidari del foralisme com a solució política. Per bé que aquesta solució d'autogovern no el fa reivindicar les institucions històriques valencianes, com tampoc no ho planteja com a plataforma de recuperació de la identitat valenciana.

Per altre costat, hi ha un desig per donar a conèixer el passat històric del país, des d'un interès cívic i cultural i on prescindeix de qualsevol referència a la catalanitat. La conquesta de les terres valencianes sembla una empresa de concurrència castellana, més que no pas catalano-aragonesa:

> Cuant el rey don Jaume conquistà á Valencia
> dels moros, li donarà un atre amollament,
> en que entraben á formar part de este reine
> alguns pobles de Aragó y Castella.[21]

A banda d'aquest tret, la seua història prescindeix també de qualsevol referència mitològica o èpica que nodriria —com s'esdevingué en altres cultures europees mitjantçant el Romanticisme— la tradició nacional. Com diu Joan Fuster, el seu era un patriotisme massa «modern», com que era de confecció burgesa i de data relativament recent, açò se li esmunyia.[22]

En un altre ordre de coses, la història de l'estat espanyol que presenta és força ideologitzada. Hi destaca l'interès per extraure arguments favorables als postulats polítics que manté el periòdic en aquell moment. Ens trobem, per tant, amb una història ahistòrica i on es presenten els tòpics com l'unionisme dels Reis Catòlics, el patriotisme i la independència nacional com a valors perennes. I, a més a més, amb un fort deix de sentiments xenòfobs.

(20) *El Mòle*, núm. 1, 3 de novembre de 1840, p. 14.
(21) *El Mòle*, núm. 7, 29 de març de 1837, p. 99.
(22) *Vid.* Joan FUSTER, *Nosaltres els valencians*, ed. 62, Barcelona, 1962, p. 132.

II

El Mòle, en un altre orde de coses, dedicà poca atenció a la literatura, per bé que els seus redactors: Josep Maria Bonilla i Pasqual Pérez, foren escriptors marcadament romàntics, la producció dels quals els defineix com els capdavanters del moviment a València.[22 bis]

A partir d'allò que trobem al llarg de les pàgines del periòdic, sembla que ni Josep Maria Bonilla, ni cap altre dels redactors tingués present l'obra dels clàssics valencians. Així ho delaten les poques al·lusions que hi trobem, malgrat que calga tenir en compte que el públic al qual anava destinat no tenia aspiracions d'aquest caire. Entre les poques referències que hi trobem, figuren *Les Rimes* de mossén Jordi, obra que tracta dels llinatges que intervenen en la conquista de València, i que encara que passava per ser una obra del segle XIII data, en realitat, del XVII, l'autor de la qual fou Onofre Esquerdo.[23] Hem d'acceptar, no obstant això, que malgrat ser un error compartit pels sectors intel·lectuals valencians de l'època, la cosa no deixa d'indicar l'escàs contacte que mantenien en relació a la producció culta.[24]

En canvi, la coneixença de la literatura popular —obres festives, col·loquis, sobretot— sembla força gran. Així ho reconegué Constantí Llombart, qui en *Los fills de la morta-viva*, diu: «sense Carles Ros ¿Que serien Nap y Col y Patata Grosa en el Mòle?».[25] L'autor esmentat per Llombart escrigué obres festives i populars, però, en realitat, al llarg del setcents, la producció d'aquest tipus de literatura havia anat en augment.[26]

En aquest sentit *El Mòle*, dóna mostres de conèixer la comèdia *La infanta Tellina i el rei Matarot*, peça escrita al set-cents que paròdia la dramatúrgia del Barroc.[27] Sobre el seu pretès autor, el Pare Mulet, el periòdic fa unes referències jocoses i l'acusa d'exercir la doble vida que popularment li atribuïen.

On més, però, es copsa la coneixença i el seguiment d'aquest tipus de literatura és en la utilització que fa, en la secció d'«Il·lustració popular», dels col·loquis,[28] amb personatges extrets d'obres famoses d'aquest gènere com són: Sento Formal i Lluc.[29] Aquest apartat iniciat a partir del número quatre (15 de febrer de 1837) presenta la conversa entre un home culte i un llaurador illetrat, que gira al voltant de temes polítics o històrics. Sento Formal es servirà, sovint, de paràboles per explicar conceptes com ara constitució, monarquia absoluta i constitucional, etc. Serà també en aquesta secció on es presentarà la història del País Valencià i d'Espanya.

El Mòle fa referència, per una altra banda, a la producció teatral del moment i satiritza el corrent de caire històric, d'arguments inversemblants i plens d'elements d'intriga, açò és els excessos romàntics.[29 bis] La crítica s'esmerça també contra el tipus de públic assistent al teatre, analfabet i de mal gust. Per a Josep Maria Bonilla, les obres de teatre, segons es desprén

(22 bis) Sobre la producció literària de J. M. Bonilla, *vid.* E. A. PEERS, *Historia del movimiento romàntico español*, 2 vols., Ed. Gredos, Madrid, 1973, pp. 261, 262 i 263 del vol. I, i 143-144, 361, 365, 369, 379, 296-399 del vol. II, i Ricard BLASCO, «Romanticismo», a *Gran enciclopedia de la Región Valenciana*, Vol. IX, València, 1973, pp. 90-96.

(23) *Vid.* Manuel SANCHIS GUARNER, *Els valencians i la llengua autòctona, durant els segles XVI, XVII i XVIII*, Instituto Alfonso el Magnánimo, València, 1962, p. 72.

(24) Cf. Joan FUSTER, *La Decadència al País Valencià*, ed. Curial, Barcelona, 1978, pp. 148-149.

(25) Ed. facsímil, València 1979, p. 30.

(26) *Vid.* Joan FUSTER, *ibidem*.

(27) Inicialment l'obra s'atribuïa al Pare Mulet i es datava al set-cents. Això ho veu Manuel SANCHIS GUARNER, *Inicis del teatre valencià 1845-1874*, Institut de Filologia valenciana, València, 1980. Joan Fuster, en canvi, creu que la peça fou escrita a finals del XVIII, *vid. La Decadència...*, p. 24.

(28) Per a una caracterització d'aquest gènere *vid.* Joan FUSTER, *La Decadència...*, p. 104, i Josep ROMEU I FIGUERAS, *Poesia catalana de Llorenç Matheu i Sans, autor valencià del segle XVII*, «Els Marges», núm. 14, Barcelona 1978, pp. 97-111.

(29 bis) *Vid.* Ricard BLASCO, a *Gran Enciclopèdia de la Regió Valenciana*, Vol. IX, València, 1973, p. 95.

(29) *Vid.* Vicent SIMBOR, *Els orígens...*, p. 42.

(29 bis) *Vid.* Ricard BLASCO, «Romanticismo», a *Gran enciclopedia de la Región Valenciana*, Vol. IX, València, 1973, p. 95.

dels seus comentaris, havien de ser realistes amb pretensions moralitzants. Idea en consonància amb els principis culturals de la Il·lustració.

En el periòdic trobem alguns textos costumistes —els primers de la literatura catalana—, gairebé sempre amb pretensions d'adoctrinament polític o cívic. Aquests articles llancen crítiques contra la manca de patriotisme, els costums i les modes de les classes dominants, la manca d'autenticitat social o individual, etc. Un dels textos més destacat que hi trobem és *El Home invisible*. D'aquest és remarcable el procediment emprat per l'autor: un home es fa invisible fet que li permet penetrar en una casa d'ambient burgès i descriure tot el que hi veu. Aquest procediment, per un altre costat, és típic del gènere costumista, ja que produeix un efecte perspectiu, açò és, permet presentar una realitat ja coneguda a través d'un prisma nou i revelador. En la literatura costumista castellana sol ser, generalment, un estranger o bé un home de províncies que va a Madrid i que descriu allò que hi veu. El personatge invisible penetra en la casa d'uns burgesos i troba: esnobisme, manca de virtuts i, d'entre aquestes, la de patriotisme, desig d'ostentació social, etc.

Els elements costumistes del periòdic es relacionen —també— amb la presència dels col·loquis. Aquests havien pres una gran volada durant el període napoleònic i durant el trienni liberal, i eren una eina de proselitisme polític bé a favor del liberalisme o bé dels seus contraris, segons diu Manuel Sanchis Guarner.[30] El fil unitiu ve donat, en alguns textos que fan una descripció del marc físic i presenten uns personatges que després passen a mantenir un diàleg, generalment de tema polític.

Un dels temes més criticats a través dels textos costumistes és la forta dependència de la moda. A més a més amb predomini pels gustos estrangers com ho satiritzen aquests versos:

> Mas vale algo que nada
> y, pues viene de París
> ya c'han de menchar pastís
> a lo mens fora empanada.[31]

Quant al plantejament lingüístic s'ha de dir que l'ús del català en *el Mòle*, fou eminentment pragmàtic ja que era un interès de proselitisme polític el que els portava a emprar-lo:

> «Pera instruir al poble se li ha de parlar lo llenguache o en la llengua que li siga mes comprensible, o que millor la entenga. Si els valencians entengesen millor el grec que el valencià en grec debiem publicar el periòdic».[32]

(30) *Vid.* Manuel SANCHIS GUARNER, *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, I. F.V. València, 1980, p. 23.
(31) *El Mòle*, núm. 13, 18 de març de 1837, p. 201.
(32) *El Mòle*, núm. 5, 23 de maig de 1837, p. 79.

El periòdic comença emprant el valencià «tal i com es parla», però promet que en el futur hi haurà articles escrits amb la grafia corresponent. Propòsit que realizà a mitges a partir del segon volum de la primera època (abril 1837). Després, però, tal intent restarà com un intent aïllat sense continuïtat. No obstant açò, deixarà petjades, sobretot en l'àmbit ortogràfic (subtitució de «s» per «c», grafia «ny», etc.). La característica més remarcable del tipus de llengua emprada és l'alternança ortogràfica i la seua adscripció al subdialecte apitxat. En conseqüència, el tret més característic és la reducció de les sibilants [ž] [š] a [š] amb el resultat ortogràfic de «ch».

El plantejament lingüístic, en general, del nostre periòdic no fou de despreocupació envers els esforços renaixentistes ni molt menys d'hostilitat. Si deixà d'emprar o, millor, no arriba a usar una ortografia coherent fou perquè el públic al qual anava adreçat prescindia d'aquest interès i els autors, allò que buscaven era facilitar al màxim la lectura. A més a més, comptava amb una realitat favorable a tal fet: l'adscripció tant dels autors com del públic al dialecte apitxat.

Sobre l'exposició de tipus històric de la llengua, allò que s'explica en el periòdic a més de caure en el tòpic del llemosinisme —com afirma Vicent Simbor—[33] s'inventa un origen de la llengua fruit de la barreja del català i del francès. I per bé que, en alguns textos, reconeix la unitat de l'idioma, en altres enuncia les diferències entre el català i el valencià tot emprant metàfores biològiques com són la «degeneració» i «aclimatació». I en general, en relació a la llengua, fa ús dels tòpics neoplatònics, els quals, de la Decadència ençà, havien pres vigència, i que convenen a considerar la llengua no com una convenció sinó com una creació natural.

Ara bé, no obstant açò, el periòdic presenta una abrandada defensa de la llengua i del seu ús, la qual cosa a València el 1837, era —com opinen Joan Fuster, Vicent Simbor,[34] etc.— força lloable.

III

Per acabar volem plantejar-nos la relació d'*El Mòle* amb la Renaixença. Amb tot allò que hem anat exposant, hom, veu clarament que el nostre periòdic, quant a marc de referències ideològiques, resta allunyat dels pressupòsits renaixentistes, puix que ni reivindica el passat històric, ni defensa l'ús culte de la llengua.

Ara bé, tot i amb això, si tenim en compte la definició de Renaixença que ofereix Oriol Pi de Cabanyes com a «moviment que reelabora i enforteix la consciència diferencial dels membres d'aquesta comunitat al llarg del segle dinou, d'una manera progressivament dinàmica» entenent, però, «que aquesta

(33) Vicent SIMBOR, *Els orígens...*, p. 200.
(34) Vicent SIMBOR, *op. cit.*, p. 161: «tampoc no es podia exigir massa coneixement en el 1837». Joan FUSTER, *La Decadència...*, «a València i el 1837, aquests propòsits eren ben estimables», p. 146.

no solament afecta la llengua i la literatura, sinó tots els fenòmens culturals que es produeixen i s'interrelacionen al si d'aquest procés»,[35] no podem deixar de banda el paper que hi jugà *El Mòle*. I açò, potser fins i tot, *malgré lui*.

El fet cert és que amb *El Mòle*, hom va fer llegir aquells que sempre estaven acostumats a escoltar en la nostra llengua. La seua tasca, amb la vulgaritat que hom li atribueix, deixà, si més no, el testimoni de la nostra llengua escrita. Així com el seu anticentralisme, o la reivindicació de l'estudi de la història, potser fou llavor que adobà o ajudà a adobar el clima renaixentista.

Ara bé, tot açò no ens ha de fer perdre la vista al que fou el nostre periòdic, dintre de la línia de la premsa de forta acceptació popular. Ni oblidar el seu tarannà inconformista, contestatari, capficat en la tasca de transformar els llauradors en ciutadans. I allò que fou la seua gran batalla a favor d'un canvi social i humà, car *El Mòle* estava i no debades:

> «... per achustar cares, y mans y peus, y llengues y tot el que estiga tort ó mal fet».[36]

ENRIC BALAGUER

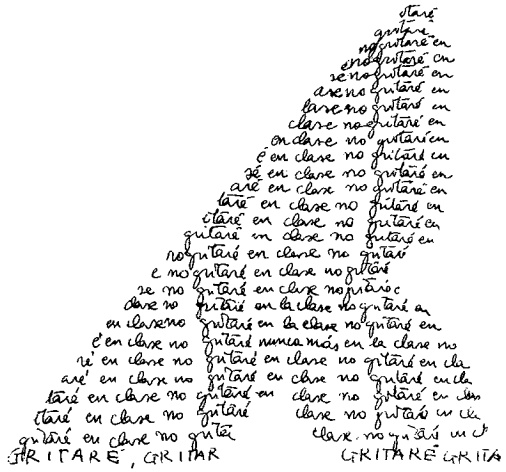

(35) Oriol PI DE CABANYES, *La Renaixença*, ed. Dopesa, Barcelona, 1979, p. 7.
(36) *El Mòle*, núm. 9, 4 de març de 1837, p. 139.

EDUARD J. VERGER

LA POESIA VALENCIANA DE LA RESTAURACIÓ (1874-1902)

El propòsit que m'ha dut a redactar aquest treball no és altre que el d'atraure l'interès dels estudiosos sobre un període de la poesia valenciana l'examen del qual ha estat fins ara generalment desatès, i que ha rebut en tot cas un tractament superficial, llastat per imprecisions i prejudicis que és urgent superar com a pas previ per a una aproximació esclaridora.(1)

S'ha vingut mantenint durant anys, en efecte, l'opinió que en tot el darrer quart del segle XIX la poesia valenciana no va fer més que prolongar el pairalisme idíl·lic i l'historicisme enyoradís a la manera de Llorente, i encara que degradats per la inèpcia general de tots els seus epígons, entre els quals hom sol comptar també Constantí Llombart i tots els altres escriptors republicans, que, malgrat les diferències socials i ideològiques que els separaven del gran patriarca, no haurien sabut esquivar-ne el magisteri estètic.(2) Així, en explicar la Renaixença literària valenciana, Teodor Llorente no sols n'ha estat considerat com la figura més rellevant, tant pels seus assoliments poètics com per la seua enorme influència en tota l'extensió del moviment, sinó que s'ha arribat també a fer consistir aquest, o poc menys, en la trajectòria literària i ideològica de l'autor del *Llibret de versos*.(3) Fins i tot en estudis expressament limitats a l'època de la Restauració trobem que a penes s'hi fa referència al panorama poètic del moment, almenys en la seua vessant culta, més enllà de l'obra d'aquest autor,(4) i en alguns apareix el terme «Restauració», tàcitament, com a sinònim o aproximadament correlatiu a Renaixença senyorejada per Llorente, sense més distincions.(5) Aquest «monopoli llorentí, desafiador del pas del temps i de la mutació dels gustos»,(6) abastaria, doncs, la desmesurada vigència d'aproximadament cinquanta anys, els quals es caracteritzarien així per una total absència d'evolució cap als nous plantejaments que, quan es manifestaran a primeries del nou segle, serà d'una manera sob-

(1) Aquest treball reprodueix, amb algunes esmenes, la part referent a la Restauració de la «Nota sobre la poesia valenciana del segle XIX» amb què va encapçalada la meua *Antologia dels poetes valencians*, II (El segle XIX), Institució Alfons el Magnànim (Biblioteca d'Autors Valencians, 10), València, 1984, pp. 7-30.

(2) Joan FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, Ed. Selecta, Barcelona, 1956. Ací utilitze la 2a. ed. (Eliseu Climent), València, 1980, pp. 34 i ss. de la Introducció: «... la major part de la poesia valenciana vuitcentista és poesia de jocs florals, en el pitjor sentit de la paraula. Salvant les excepcions que caldria salvar, les quals no són de molt de pes, pot afirmar-se que els escriptors valencians de la

tada i, una volta més, per una espècie d'abrupte mimetisme davant allò que s'anava esdevenint al Principat.

Per sorprenent que puga parèixer, tractant-se d'una època excepcionalment prolífica i relativament pròxima a nosaltres, la causa d'aquesta apreciació tan rigorosament negativa de la poesia valenciana d'aquells anys no és altra que la pobresa i les limitacions de les fonts en què ha estat recolzada. Un lleuger repàs de la bibliografia emprada en les obres més recents sobre el tema ens revela que el bagatge textual directament examinat per llurs autors no va molt més enllà del següent: l'escassa mostra antològica que inclou Francisco María Tubino en la seua *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*;[7] els poemes oferts per Constantí Llombart en *Los Fills de la Morta-Viva*[8] com a exemples de la producció de cadascun dels nombrosos autors que ens hi presenta; alguns dels cinc volums de la «Biblioteca Lo Rat Penat»[9] on van ser recollides composicions de les que havien participat als Jocs Florals; la diminuta antologia *Poetes valencians contemporanis*, publicada per l'Avenç en 1908...[10] I poca cosa més.

En esguard dels materials proporcionats per aquestes fonts, la valoració global de la poesia valenciana de les darreres dècades del segle XIX no podia ser altra que la que fins ara s'ha fet; però una pacient inspecció de les principals publicacions de l'època, i sobretot una lectura atenta dels llibres de tots aquells poetes que arribaren a editar-ne algun, ens fa veure de seguida que aquells materials tan sols representen una part, potser la més abundant, però no la millor, de la realitat que ens volen transmetre. Tubino, pel que sembla, dels valencians coneixia només les poesies que havien anat apareixent al *Calendari Català* de Pelai Briz; en l'obra de Llombart trobem una nòmina pràcticament completa dels escriptors valencians del moment, però també la mancança de qualsevol criteri en la tria dels textos, i l'acceptació indiscriminada dels tòpics triomfants en els certàmens floralescos; quant a la petita antologia de L'Avenç, tot i haver estat feta en uns anys en què ja era possible certa perspectiva per a detectar l'evolució que significaven, com veurem després, les millors aportacions dels poetes més joves, tanmateix no encerta a seleccionarne cap de les que n'haurien pogut donar indici.

Totes les referències suara esmentades (incloent-hi la de Llombart, que en principi podria semblar la menys sospitosa) no reflecteixen en realitat sinó el corrent «oficialment» vigent, mantingut com a tal per l'enorme autoritat de Llorente i els altres poetes del seu cercle, autoritat que els venia de llur posició social prepotent (la major part d'ells eren cacics, burgesos terratinents, grans comerciants o de professió liberal), no pròpiament de llur activitat literària (excepte en el cas del mateix Llorente), i es veia reforçada pel fet que dominaven les més influents plataformes de difusió i de promoció, com ara el diari *Las Provincias* i els certàmens de Lo Rat-Penat, al si mateix

Renaixença es limiten a cantar la Pàtria, la Fe i l'Amor, simbolitzades en figures del nostre passat històric —infal·liblement: Jaume I, sant Vicent Ferrer i Ausiàs March—, o bé s'ajusten a una altra modalitat llorentina: el motiu rural — l'horta, la barraca, la llauradora. [...] Durant cinquanta anys, Teodor Llorente marcà la pauta que, dòcilment, havia de seguir la producció poètica dels renaixentistes valencians». Vegeu també l'opinió equivalent de Manuel SANCHIS GUARNER, *Renaixença al País Valencià*, Ed. Eliseu Climent, València, 1968. Ací cite per la 2a. ed., 1982; pp. 51 i següent: «Tots els poetes valencians del darrer quart del segle XIX concorrien assíduament als Jocs Florals ratpenatistes, sense trencar-ne mai la superficialitat ni la reiteració.» Ricard Blasco encara veu més llarga aqueixa situació *(Sobre Llorente, el llorentinisme i la seua projecció paracrònica)*, «L'Espill», núm. 19 (1983), p. 142: «El model estètic de Llorente es mantingué vigent no pas sols els cinquanta-quatre anys que van des de les primeres poesies de *El Conciliador* (1857) fins la seua mort (1911), sinó que, perpetuant-se pòstumament, resistí encara, si més no, uns altres cinquanta anys.» Tots aquests i altres autors situen, però, l'esgotament de Lo Rat-Penat cap a la darrera dècada del segle XIX, i atribueixen la primera«contestació» del llorentinisme a la generació modernista de 1909.

(3) Lluís GUARNER, «Pròleg» a Teodor LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, Ed. Eliseu Climent, València, 1983, pp. 30 s.: «... la figura del nostre poeta va tenir ací, per una sèrie de raons, unes dimensions que quasi l'identifiquen amb el conjunt de la Renaixença, amb

la seua aparició i amb el seu final.»

(4) Vegeu, p. ex., Ricard Blasco, *El llaurador i la literatura valenciana de la Restauració*, «Serra d'Or», núm. 171 (desembre de 1973); inclòs posteriorment en el llibret del mateix autor *Revoltats i famolencs*, Ed. Almudín, València, 1980, pp. 73-86.

(5) Ricard Blasco, *Sobre Llorente...*, cit., p. 144.

(6) *Ibidem*.

(7) Francisco María Tubino, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Imp. M. Tello, Madrid, 1880.

(8) Constantí Llombart, *Los Fills de la Morta-Viva*, Imp. d'Emili Pasqual, editor, València, 1883 (ed. facsímil de León Roca, València, 1973).

(9) *Llibre d'Or dels Jocs Florals*, *Brots de llorer*, *Flors d'enguany*, *Capolls de rosa* i *Cants de la terra*, Estampa de Frederic Doménech, editor, València, 1895, 1896, 1897, 1898 i 1899, respectivament.

(10) Encara que no s'hi fa constar expressament, sembla que el responsable de la selecció fou Teodor Llorente.

del qual no gaudien d'excessiva consideració ni de gaire poder els membres republicans, autodidactes i d'origen humil, i fora del qual no hi havia més que les tenebres exteriors, és a dir, la premsa populista, vulgar i sense cap pretensió estètica. El caciquisme, fenomen que caracteritza tota la vida social i política valenciana de la Restauració, deixa sentir així el seu pes també en l'àmbit de les relacions literàries.

En aqueixes circumstàncies, qualsevol desviació del pairalisme canònic, «apolític» i conformista, es trobava poc menys que condemnada a l'ostracisme intel·lectual, i no cal dir el tracte que hi mereixia tot conat d'heretgia nacionalista.[11] Tal situació devia parèixer de tal manera inamovible a ulls de tothom que no hi ha un sol poeta valencià de l'època que no contribuís a consolidar-la amb les seues aportacions als Jocs Florals, a canvi d'un poc de prestigi i anomenada, i aquí rau la part de raó que hi ha en els judicis sumaris més amunt citats.

Però aqueix acatament de les estrictes convencions retòriques jocfloralesques no sempre afecta la totalitat de l'obra de cada escriptor; al marge d'elles, i ja des de l'inici mateix de la dècada dels anys vuitanta, immediatament després de la fundació de Lo Rat-Penat, va tenir lloc, en certs casos, una altra escriptura no condicionada per la necessitat d'integració a què tots, amb major o menor freqüència, van haver de cedir. I és en aquesta altra escriptura, quasi sempre practicada sense cap més finalitat que ella mateixa (així les expressions més íntimes d'Iranzo, de Bodria, etc.); a voltes (com en aquest darrer) ingènuament conscient de la seua impotència enfront de la sobrevaloració ambiental del model llorentí, però no amainant per això la seua vitalitat resignadament «subterrània»; en d'altres ocasions, en fi, pugnant per expressar una rebel·lia que ja no es deixa enlluernar per la desimboltura mundana de què fan gala els patricis (com, més tardanament, en Cebrian Mezquita o en Puig i Torralva); és en aquesta altra escriptura, al meu parer, on cal anar a cercar l'aire més fresc del paisatge poètic valencià de les dues darreres dècades del Vuit-cents. I no sols pel relatiu trencament que significa respecte a la suposadament monolítica continuïtat de l'influx llorentí, sinó, principalment, perquè la seua qualitat intrínseca la constitueix, malgrat la seua exigüitat numèrica enfront de l'allau dels versos floralescos, com la poesia d'aquell període més susceptible de ser acceptada, salvades les distàncies òbvies, per la sensibilitat del lector actual, i, doncs, la que en la nostra memòria històrica (de lectors de poesia, no de simples historiadors de la literatura) té dret a erigir-se com la més representativa del seu temps, per damunt de consideracions quantitatives que poden ser útils en estudis de caire sociològic, però no tant en els predominantment literaris. Sempre, i pertot arreu, ha abundat la mala poesia molt més que no la bona; el mal funcionament que, per les raons que siga, han tingut entre nosaltres els mecanismes de decantació que

(11) No obstant això, s'ha de dir que en l'*Almanaque de Las Provincias* va permetre Llorente la publicació, al costat de les col·laboracions més reaccionàries, de poemes on s'expressa un abrandat nacionalisme. Vegeu, p. ex., infra nota 49.

haurien d'haver fet recordar aquesta i oblidar aquella, i no a l'inrevés, és el que ha impedit fins ara una valoració més justa (és a dir, segons llurs millors assoliments, i no segons la mediocritat general) dels nostres poetes de l'època de la Restauració.[12]

En ocupar-se dels autors a què he al·ludit, la historiografia literària més recent es limita a reportar-nos-en la relació dels noms, sota l'etiqueta general de l'autodidactisme, el popularisme i el pairalisme mimètic en contrast amb el posat cultista i el paternalisme populista dels patricis isabelins (la cèlebre distinció entre els poetes «d'espardenya» i els «de guant»), i fonamenta la desqualificació dels primers en mostres molt fragmentàries i sovint poc representatives de llur obra total, com he dit abans. A aquesta desconeixença ha contribuït la dificultat de què es lamentava recentment Josep Iborra referint-se no solament a aquesta època sinó fins i tot a altres de posteriors: «El lector interessat, o l'investigador, hauria de seguir molts i complicats itineraris —tot un "viacrucis"— per biblioteques privades i públiques per tal de poder repassar els texts que s'han fabricat al País. [...] Es tracta, generalment, de papers menors —llibrets, fulls— d'una consistència material molt rudimentària, publicats, sovint, per la iniciativa personal dels mateixos escriptors, amb uns tiratges insignificants. I una clientela molt limitada i circumstancial, no sempre interessada a conservar el volum que comprava o li regalaven. I que potser ni tan sols llegia. Tots aquests factors han contribuït, en gran part, a la desaparició física dels pocs exemplars que es posaven en circulació.»[13] Tot això ha contribuït també a fer que la posteritat d'un Josep Bodria, d'un Víctor Iranzo, d'un Cebrian Mezquita o d'un Puig i Torralva haja estat com més va més penosa, fins al punt que l'oblit o la boirosa memòria que actualment se'n té empitjora encara llur situació de submissió al dirigisme dels capitostos de Lo Rat-Penat, mai no tan abassegador que no permetés algun discerniment crític mínimament equànime, bé en forma de ressenya periodística, bé en forma de pròleg al llibre de què es tractàs. De fet, tots els poetes més destacables del moment figuren sempre entre la llista de noms que encara se sol fer servir —encara que només per a desqualificar-los en massa, com ja he dit—, i aquesta llista prové d'aqueix garbellament crític coetani.

Així, per exemple, entre la producció de Josep Bodria no deixa d'haver-hi, comptat i debatut, algunes composicions breus davant les quals difícilment pot hom deixar de sentir-se corprès per l'autenticitat i la puresa dels sentiments que, malgrat llur retòrica sovint elemental i precària, aconsegueixen d'expressar, i aquestes composicions són precisament, pam dalt pam baix, les que assenyala Jeroni Forteza en el pròleg a un dels llibres on foren incloses.[14] La sentència de Forteza en valorar la poesia de Bodria ens pot semblar encara avui del tot encertada: «Ah! Si en Bodria sabés explicar tot lo que sent! [...] Fins trobaríeu originalitat i grandesa, allí on no hi veis més

(12) Una exposició més plausible del problema fóra també, probablement, massa llarga per al propòsit d'aquest treball. Hom pot trobar la informació teòrica escaient a aplicar-hi en, p. ex., René WELLEK i Austin WARREN, *Teoría literaria*, Ed. Gredos, Madrid, 1969, especialment el cap. IV: «Teoría, crítica e historia literarias», pp. 47-56.

(13) Josep IBORRA, «Presentació» de *Taula de Lletres Valencianes (Selecció de textos)*, Institució Alfons el Magnànim», València, 1982, p. 11. Iborra, per cert, insisteix aquí en una desqualificació ja tòpica (pp. 11 s.): «En aquestes condicions resulta molt difícil de tenir una idea tangible i detallada de tot el que ha donat de si en vernacle aquest país. Tot plegat, sabem que té molt poca viabilitat literària.» Pel que fa als «tiratges insignificants», en tenim un indici, p. ex., en el colofó de *Roselles*, de Bodria (vegeu núm. següent), segons el qual se'n van fer 200 exemplars.

(14) Jeroni FORTEZA, «Pròleg» a Josep BODRIA, *Roselles*, Estampa de M. Manaut, València 1895, pp. XI-XIII.

que modesta galanura [...] Perquè a l'autor de *Roselles* no li falta intuïció poètica. Sa fantasia sospita la bellesa...»[15] Amb tot, aqueixa «modesta galanura» i aquesta «sospita» ja situen Bodria molt per damunt dels poetes exclusivament jocfloralescos com, posem per cas, un Joan Baptista Pastor i Aicart,[16] sens dubte un dels poetes més premiats en tota mena de certàmens d'aquell temps arreu dels Països Catalans. I des de *Las Provincias* és saludada més tard la publicació d'un altre llibre de Bodria, *Fulles seques*,[17] amb frases com: «No es un escritor profesional; para eso no tuvo preparación literaria: es un poeta espontáneo, ingenuo y sencillo. Tampoco es un maestro del idioma valenciano; no lo ha estudiado bastante para esto. Su lenguaje tiene poco de arcaico y bastante de convencional [...] No vuelan muy alto estas poesías, pero no se arrastran por el suelo. Son populares, pero no vulgares ni chabacanas.» I finalment: «Resultado de todo ello es que las composiciones de Bodría, de asunto que parece tan pobre y pequeño, se lean con mucho gusto, porque hay en ellas verdadera poesía.»[18] Prescindint de l'opinió que ens puguen merèixer les curioses objeccions que conté, és evident que aquest judici, almenys en la seua conclusió, va prou més enllà que no l'expeditiu, i fet a les palpentes, de la crítica més recent.

Ara: si els versos més reeixits de Bodria, un poc maldestres i tot, no mereixen ser despatxats amb la lleugeresa acostumada, dels de Víctor Iranzo, que comencen de ser publicats pels mateixos anys,[19] es pot dir que reclamen un lloc honorífic entre els millors de tot el panorama del XIX valencià. Fins i tot l'estil floralesc que, inevitablement, com en Bodria i com en tots els altres, apareix en gran part de la seua obra, ja fuig del recurs massa fàcil als oripells més rebregats de la retòrica a l'ús, i això, en un ambient tan irrespirable com aquell, no deixa de tenir algun mèrit. Però, a més a més, la influència becqueriana,[20] tan notable en les seues peces més breus i millor acabades, l'aparta totalment de la visió pairalista del paisatge encara impartida i administrada per la generació anterior, la dels poetes patricis (com els anomena Sanchis Guarner), és a dir, rendistes i cacics. Els d'Iranzo són paisatges reduïts a molt poques pinzellades essencials, on la naturalesa s'ha convertit en transsumpte de sentiments indefinibles, de recòndits moviments de l'ànima, i on hi ha profunditats i clarobscurs no vists per cap altre poeta valencià d'aqueix temps ni de molts altres. I es tracta d'una influència becqueriana que dista molt de ser purament superficial, ans pareix respondre a unes afinitats íntimament sentides, i així assoleix Iranzo en les seues «íntimes» (on adopta una forma similar a la de bona part de les «rimes» de Bécquer),[21] alguns moments d'una finor o d'un condensat dramatisme, d'una voluptuositat refrenada o d'una delicada tendresa a penes inferiors als del seu model.

Un accent més personal ateny Iranzo en l'elegia titulada «Plany», on demos-

(15) *Ibidem*, p. 12.
(16) Sobre les idees estètiques d'aquest, vegeu Enric FERRER, *Contribució a l'estudi de la ideologia de la Renaixença valenciana, Joan Baptista Pastor i Aicart i el debat sobre el naturalisme*, «Cairell», núm. 7 (febrer de 1981), pp. 43-52.
(17) Josep BODRIA, *Fulles seques*, Estampa de M. Alufre, València, 1900.
(18) Citat per José RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, tom V, Ministerio de Cultura, Madrid, 1984, p. 197.
(19) Bodria havia publicat la seua primera poesia «llemosina» en 1872, segons Constantí LLOMBART, *op. cit.*, supra nota 8, p. 646. Iranzo col·laborà esporàdicament en *Lo Rat Penat* abans del 1878 (*Ibidem*, pp. 620 i següent).
(20) També present en l'obra de Bodria, i assenyalada per Jeroni FORTEZA, *loc. cit.*, p. XII.
(21) Encara sembla que un tronat prejudici antibecquerià pesa sobre la valoració d'aquestes poesies, Cf. Ricard BLASCO, *Sobre Llorente...* cit., p. 145.

tra una fluïdesa en l'ús del vers i un domini tècnic de la composició no gens comuns entre els poetes valencians d'aleshores. Aquest poema consisteix en una sèrie de setanta-nou decasíl·labs estramps, i això ja significa quasi una novetat enfront de la moda dominant, atenta a les demostracions de destresa que exigeixen combinacions estròfiques un poc més complicades quan es tracta, com en aquest cas, de composicions de to greu o pretesament elevat.[22] Aquí, en canvi, no hi ha més recurs formal que la perfecta adequació de les diferents cadències del ritme decasil·làbic a cada flux del pensament, des de les contínues i variades anàfores, les síncopes i la concatenació d'encavalcaments ara suaus, ara bruscos, que imposa la violència emotiva, a la solemne serenor dels darrers versos, passant per seqüències en què la dicció s'alenteix fins tocar el silenci, o d'una breument sostinguda placidesa sàfica que se succeeix com una fuga; i tot formant un conjunt ben estructurat en quatre parts variadament compassades, a la manera dels quatre moviments d'una sonata. En fi, no crec exagerar si afirme que aquesta és, per la seua eficàcia expressiva d'una emotivitat exuberant, una de les peces mestres de tot el romanticisme valencià, al costat, si més no, de les més sentides de Teodor Llorente.

Menys interés, des del punt de vista estètic, tenen els altres poetes nascuts en la dècada 1840-1850, incloent-hi Constantí Llombart, la importància del qual es xifra, en canvi, en el mèrit indiscutible que sense el seu voluntariós proselitisme la Renaixença valenciana no hauria adquirit les proporcions que tingué, ni hauria eixit mai dels reduïts cercles acadèmics, ni hauria passat de ser més que un simple adorn cultural de les solemnitats en què es lluïa l'alta burgesia de la ciutat de València. És precisament ell qui dóna el primer senyal del trencament d'aqueix monopoli quan trau a llum, en 1874, un almanac amb la intenció d'aplegar-hi col·laboracions «dels més reputats escriptors de València, de Catalunya i de les Illes Balears», la capçalera del qual, *Lo Rat-Penat*, donaria nom després a la «societat d'amadors de les glòries valencianes» impulsada per ell mateix uns quatre anys més tard. Bé és cert que aquesta empresa no li va ser possible sense la col·laboració (que immediatament es transformaria en dominació) dels patricis, amb els quals veié clar que no podia deixar de comptar, en aquell moment, per a qualsevol iniciativa literària que pretengués assegurar-se el prestigi social de què freturaven tant ell com els seus amics republicans, eixits de la petita burgesia, botiguers com Iranzo i com Puig i Torralva, menestrals com Bodria, Cester i ell mateix.

En Lo Rat-Penat conviurien, doncs, tres generacions de poetes, provinents de diferents classes socials i amb ideologies oposades, i això no va poder menys que suscitar-hi tensions i conflictes, no sols en la sessió fundacional de la nit del 31 de juliol del 1878, com ha estat recordat en alguna ocasió sense quasi donar a l'incident més transcendència que la purament episòdica

(22) El mateix Llorente, en el ponderat pròleg a Víctor IRANZO, *Poesies*, Imp. de M. Alufre, València s.a. (1900), li ho retrau. Manuel GARCÍA SILVESTRE, en la seua *Història sumària de la Literatura Catalana*, Ed. Balmes, Barcelona, 1932, pp. 349 s., encara esmenta Iranzo com «un poeta fecund i inspirat», però «un xic primitiu de forma».

d'un conat aïllat i promptament extingit,[23] sinó també al llarg de tots els anys següents, com es pot veure en l'estudi de Ricard Blasco sobre l'efímer periòdic literari quinzenal també anomenat *Lo Rat-Penat*, així mateix fundat i dirigit per Llombart, i que fou l'òrgan de la societat homònima entre desembre de 1884 i abril de 1885.[24] Tal conflictivitat, però, no serà atiada tant pels poetes sorgits durant el regnat d'Alfons XII (Bodria, Iranzo, Llombart, Sanmartín, i altres més: Antoni Palanca, Pastor i Aicart...) com per alguns dels més joves que ells, nascuts més tard del 1850 i l'activitat dels quals té el seu apogeu en l'etapa política següent, és a dir, durant la regència de Maria Cristina d'Àustria.

La incorporació a l'escena poètica valenciana dels poetes més qualificats de la generació «alfonsina» significa, respecte a la generació dels poetes «isabelins» amb els quals han de conviure, un cert canvi en aspectes ja al·ludits (incorporació a la Renaixença cultista d'una altra classe social, una certa obertura a influències literàries diferents, etc.) i alhora una passiva continuïtat en bastants d'altres. Més que de noves idees, d'un nou programa estètic o cultural més o menys coherent i conscientment dut a la pràctica, caldria parlar ací, donada la indigència de la formació intel·lectual de la major part d'ells, d'actituds més aviat primàries, sovint confuses i a voltes contradictòries. Iranzo, sens dubte el més dotat del grup, manifesta un pensament social d'un reformisme potser impensable entre el patriciat més immobilista, però que no va, ni de bon tros, més enllà del d'un Pizcueta o el d'un Pascual i Genís.[25] I Llombart, el més combatiu de tots, no s'acaba d'aclarir moltes coses: per posar un exemple, la qüestió de quina havia de ser la denominació de la llengua dels valencians; ço que li provoca algun moment de perplexitat davant l'ambigüitat molt menys innocent dels patricis, que poden passar, si volen, de la denominació de «llemosí» a la de «valencià» o a la de «català» amb la major naturalitat (excepte algun llemosinista contumaç com Ferrer i Bigné), sense fer-se per això cap embolic.[26] Tant ell com els seus companys de generació són bilingües incorregibles. Llur valencianisme no arriba a sobrepassar tampoc el sostre d'un regionalisme visceralment anticentralista, en ocasions retòricament anticastellà,[27] però sempre compatible amb el sentiment i la voluntat d'ésser nacionalment espanyols, i en el fons no molt allunyats del que defensen els mateixos renaixentistes conservadors en la brega política,[28] malgrat les posicions més recalcitrants d'alguns com Francesc Vives Liern, manifestament contrari al «movimiento progresivo de la literatura provincial»[29] tot i ser també ratpenatista. Llombart, la trajectòria vital i política del qual ofereix significatius paral·lelismes amb la de Valentí Almirall,[30] per les seues limitacions personals no va poder exercir ací la influència intel·lectual renovadora que aquell tingué al Principat; no va poder oposar a l'immobilisme o l'ambigüitat inexpugnables dels isabelins cap bagatge d'idees clares,

(23) Manuel SANCHIS GUARNER, *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, Facultat de Filologia, Universitat de València, 1978, pp. 56-58.

(24) Ricard BLASCO, *Lo Rat Penat: Periódich lliterari quincenal 1884-1885*, «Estudis Romànics», vol. XVI (1971-1975), pp. 185-232.

(25) Cf. el poema titulat «Epístola a un obrero», Víctor IRANZO, *op. cit.*, pp. 345-349

(26) Sobre tot açò vegeu Alfons CUCÓ, *El valencianisme polític*, Col. Garbí 2, València, 1971, pp. 20 s.

(27) Ricard BLASCO, *Lo Rat Penat: Periódich...*, cit., p. 198.

(28) Sobre el regionalisme sucursalista dels renaixentistes moderats, vegeu Alícia YANINI, *El Caciquisme*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1984, especialment pp. 31-54.

(29) Ricard BLASCO, *Lo Rat Penat: Periódich...*, cit., p. 198.

(30) Ricard BLASCO (*«Lo Rat Penat: Periódich...»* cit., p. 230) aventura la hipòtesi d'«una relació directa entre el grup de Llombart i un sector del Centre Català, comunicació que [...] si la pogués sim documentar amb més extensió potser faria evident que la part més activa del valencianisme ja rebia aleshores la influència del naixent nacionalisme català i del positivisme d'Almirall». Això es refereix a l'any 1885, i ve a reforçar el que diré a continuació.

sinó tan sols una bona voluntat sense límits, oberta sempre a les iniciatives de signe progressista dels seus col·laboradors més joves, alguns dels quals arribarien ben aviat a plantejaments molt més definits que els d'ell. La seua és, per això, una generació cronològicament «comprimida» entre la intransigència de la isabelina i l'empenta jovenívola de la Regència.

L'any 1885 pot ser pres com un altre punt d'inflexió en la trajectòria de la poesia valenciana. És l'any de la primera edició del *Llibret de versos*. En l'endreça proemial, Llorente observa que, en contrast amb el temps en què ell iniciava la seua vocació literària («teníem, ací en València, una llengua viva i una literatura morta»), ara «València té un valent estol de poetes cultivadors de son restaurat idioma, té en Lo Rat-Penat un centre entusiaste d'eixe moviment patriòtic, i als seus ja famosos i lluïdíssims Jocs Florals la prova de que la nova poesia encontra grat ressò en lo públic sentiment».[31] En reportar aquestes paraules, Ricard Blasco no els troba millor explicació que atribuir-les a una «al·lucinació» produïda per un entusiasme que la realitat no justifica,[32] i com a prova d'això remet als retrets punyents que Manuel Torres i Orive adreça contra Lo Rat-Penat des de *La Moma*, precisament aqueix mateix any.[33] Certament, l'observació de Llorente, amb la seua referència a paradigmes que han vist créixer amb el temps, com mereixien, la solidesa de llur desprestigi, no té avui altra virtut, contra el seu propòsit, que afermar la suspicàcia covada per tota l'erudició actual davant qualsevol valoració positiva de la poesia valenciana d'aleshores, ja que tota ella era, així ho dóna tothom per suposat, «ratpenatista» i «jocfloralesca» —quan no jocosa, barroera i vulgar. Tanmateix, l'opció que suposen les manifestacions assenyadament crítiques de Torres i Orive pareix indicar prou clarament que en 1885 ja no devia ser ben bé així —excepte si hom les acumula, erròniament, als redolins sarcàstics que amb freqüència llançaven els vulgaristes també contra la docta entitat.

Aquesta, sota la direcció del liberal Fèlix Pizcueta des del juliol de l'any anterior —desplaçats Llorente, Ferrer i Bigné i Labaila dels llocs directius—, veu augmentar aleshores els atacs dels qui hi denuncien el separatisme (o «exclusivisme») i acusen el nacionalisme no sempre latent d'una part dels socis, la qual cosa obliga el nou president a expressar-se en termes que volen ser conciliadors entre postures polítiques cada volta més radicalment encontrades;[34] amb tot, la situació és tan tensa que hom ja hi veu símptomes d'un cisma larvat, l'abril d'aqueix any, en el primer intent de Llombart de constituir una nova agrupació amb el nom de L'Oronella (amb aqueix nom crearia finalment, el 1888, una nova secció excursionista al si de Lo Rat-Penat, si més no), en el qual estarien implicats «alguns entusiastes joves valencianistes», i entre ells Josep Maria Puig i Torralva de manera destacada.[35] Doncs bé: tota aqueixa dissidència no podia deixar de fer-se visible, d'un mode o

(31) Teodor LLORENTE, *Llibret de versos*, Imp. Doménech, València, 1885, pp. 10-11.

(32) Ricard BLASCO, «*Lo Rat Penat: Periódich...*» cit., p. 195, «És que la situació havia canviat gaire?», es pregunta, i a continuació es respon ell mateix: «Tampoc no havia canviat en data tan tardana com el 1898, com ho patentitzen els versos d'una obreta de Maximilià Thous i Vicent Fe, satiritzant els Jocs Florals...»

(33) *Ibidem*. Es tracta de la resposta, una mica irònica, a una «carta al director» de Rafael Maria Liern, ambdós textos recollits per CUCÓ, *op. cit.*, pp. 280-283. Copie les línies citades per Blasco:

«... [Lo Rat Penat] no tendeix, com vosté suposa, a ressuscitar el llemosí; és una societat d'honestíssim recreo.

Són gent honrada, són gent tranquil·la, que es dedica a fer versos en un llenguatge convencional, com podien fer randa, o comèdies d'aficionats, o xarades representades, o jugar a jocs de penyores, o al canonet...

Són los *Rats-Penats* amadors de les glòries de València i bones proves tenen donades; diga'ls vosté que anem a llevar les festes de carrer, i li peguen; parle contra la Degolla, i l'arrapen; toque'ls els "nanos", i vorà quines carasses li fan.» *La Moma*, núm. 10 (6 juny 1885), pp. 83-84.

(34) Ricard BLASCO, «*Lo Rat Penat: Periódich...*» cit., pp. 199-200. Cf. el discurs de Pizcueta, en *Lo Rat Penat*, núm. 2 (1 gener 1885), pp. 11-14.

(35) Ricard BLASCO, «*Lo Rat Penat: Periódich...*» cit., pp. 209-210.

altre, en la producció poètica de la jove generació que, durant el període finisecular que segueix, que és el de la seua maduresa literària, veurà morir la major part dels més significats representants de les dues generacions anteriors, la isabelina (Querol en 1889, Pizcueta en 1890, Ferrer i Bigné en 1892, Labaila en 1895) i l'alfonsina (Iranzo en 1890, Llombart en 1893, Sanmartín en 1901), però haurà de conviure de per vida amb el més important d'aquells, elevat a símbol vivent de la Renaixença, reverenciat per la burgesia local i acatat per tothom com a figura de proporcions quasi mítiques, el longeu Llorente (mort en 1911, el mateix any que Puig i Torralva).

I, en efecte, cap al 1885 comença de manifestar-se en la poesia valenciana, com a mínim, un canvi de matís en el tractament dels temes tòpics: un signe emblemàtic d'aquest canvi el podem veure en un sonet de Cebrian Mezquita, «A Jaume I»,[36] on la lloança hiperbòlica a l'ús és contrastada amb l'exaltació de virtuts menys fulgurants i més humanes d'aqueixa figura històrica, mitjançant una evocació del símbol de «l'oroneta» que sembla una al·lusió indirecta a les tensions del moment. I a partir d'aquí, si ens atenim a les obres més dignes d'atenció que aniran publicant aquells «joves entusiastes», la nota dominant serà el decidit allunyament del pairalisme contemplatiu i narcisista que Llorente no cessa de propugnar fins als seus darrers dies, siga cap a un postromanticisme decadent i esteticista, siga cap a un regeneracionisme més crític i a voltes combatiu, siga en altres direccions.[37] La «identificació dels escriptors nats en la dècada 1850-1860 amb els de la precedent dels 1840-1850» que apuntava Sanchis Guarner, i la semblança de les idees estètiques d'aquests amb «les dels patricis moderats isabelins nascuts en el decenni 1830-1840, tot i pertànyer a una altra generació prou diferent»,[38] esperen, doncs, una revisió en profunditat. Una anàlisi poc aprofundida d'un sol poema de Puig i Torralva, «La casa pairal»,[39] ha pogut induir l'esmentat estudiós a proposar-lo com a exemple de tot el contrari, és a dir, de l'«afany d'evasió a un món caducat i el rebuig d'un segle molt innovador»,[40] apreciació encara més injusta pel fet d'haver estat generalitzada indiscriminadament a tots els poetes coetanis. «La casa pairal», de Puig i Torralva, com «La fe perduda»,[41] de Ricard Cester, com algunes altres produccions d'aquesta generació, han estat jutjades fins ara des d'aqueixa òptica deformadora i reduccionista que ha llastat tot el pensament occidental del nostre segle quant a la comprensió de les reaccions dels nostres predecessors vuitcentistes davant el xoc de la modernitat, i que ha tingut ací la seua versió local en la postura progressista típica dels anys cinquanta i seixanta. «Els nostres pensadors del segle XIX —observa, per exemple, Marshall Berman, en un llibre polèmic sobre aqueixa qüestió—[42] eren, al mateix temps, entusiastes i enemics de la vida moderna, i lluitaven incansablement contra les seues ambigüitats i contradiccions; llurs autoironies i tensions internes van ser una font

(36) Aparegué a l'*Almanaque de Las Provincias para 1886*, Imp. Doménech, València, 1885, p. 319. Vegeu nota següent.

(37) Els textos en què base aquestes afirmacions són els seleccionats per mi en l'*Antologia*... cit. supra nota 1, pp. 164-285.

(38) Manuel SANCHIS GUARNER, *Renaixença*... cit., p. 49.

(39) Premiat amb la flor natural als Jocs Florals del 1897. Inclòs posteriorment en Josep Maria PUIG I TORRALVA, *Lliris y carts*, Tip. Doménech, València, 1899, pp. 11 ss.

(40) Vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença*... cit., pp. 52 s.

(41) Vegeu supra núm. 37.

(42) Marshall BERMAN, *All that is solid melts into air*, Verso ed., Londres, 1983, p. 24: «Our nineteenth-century thinkers were simultaneously enthusiasts and enemies of modern life, wrestling inexhaustiblity with its ambiguities and contradictions; their self-ironies and inner tensions were a primary source of their creative power. Their twentieth-century successors have lurched far more towards rigid polarities and flat totalizations. Modernity is either embraced with a blind and uncritical enthusiasm, or else condemned with a neo-Olympian remoteness and contempt...»

primària de llur poder creador. Llurs successors del segle XX s'han inclinat molt més cap a rígides polaritats i toixes totalitzacions. La modernitat és abraçada amb un entusiasme cec i mancat de tota crítica, o condemnada amb un menyspreu i des d'una distància olímpics...» A la llum del debat actual es fa possible, doncs, una interpretació més matisada d'aqueixa tensió, «aqueixa dicotomia interna, aqueixa sensació de viure en dos mons» de què parla Berman i que és ben visible en poemes com els suara esmentats, tot acceptant que «la gent moderna del segle XIX pot evocar la vida com quelcom de material i d'espiritual, amb paraules que no són gens modernes».[43] En l'esmentat poema de Cester hi ha un parell de versos que, enmig d'una amarga al·legació contra el fred materialisme de l'època, contra la pèrdua de tota fe divina i humana, pretenen dissipar una imputació ja previsible:

> I no és que a ses victòries ne sia refractari,
> que, els triumfos de la ciència, també jo els he cantat.

En el de Puig i Torralva no hi falten tampoc elements que exigeixen una lectura més ambigua que no la ja citada de Sanchis Guarner, però això es fa del tot evident només amb tenir en compte la resta de la seua obra, amb poemes com «Al segle XX»,[44] on precisament canta l'esperança —bé que no la confiança— d'innovacions i progrés en el segle imminent.[45] En altres aspectes, hi ha també una dada que ens defineix el tarannà d'una peça de Puig i Torralva: el seu monolingüisme sense concessions, tan extravagant encara a finals dels setanta que no deixa de ser advertit per Llombart.[46] No debades serà ell, com és ben sabut, el principal promotor, en 1904, de la societat valencianista València Nova —consumant així l'escissió de Lo Rat-Penat que Llombart no havia pogut fer—, en la constitució de la qual intervingueren també Badenes i Dalmau, Andrés Cabrelles, etcètera, que hi conviurien, no amb excessiva comoditat, però tots uns enfront del ratpenatisme més estantís, amb elements encara més joves i més radicals: els que en 1908 integrarien la Joventut Valencianista: la primera generació del segle XX.

L'aparició de València Nova marca la data inicial del valencianisme polític;[47] tanmateix, la concepció del catalanisme nacionalista que anima aqueix moviment havia assolit ja en els anys anteriors a la fi del segle XIX, si no formulacions doctrinals o programàtiques teòricament precises, sí en canvi més d'una rotunda expressió poètica. Vegeu si no «A Catalunya» o «En lo monestir de la Murta»,[48] de Puig i Torralva, o «Lo toc del caragol»,[49] de Cebrian Mezquita. Cebrian Mezquita és, en el maneig del llenguatge i en l'actitud davant el fet de l'escriptura, el més «virtuós» i innovador: fins i tot, en un poema d'aparença intranscendent («En un àlbum»)[50] fa una reflexió de regust simbolista, quasi diria mallarmeà, totalment insòlita i inexplicable

(43) *Ibidem*, p. 17.
(44) J. M. PUIG I TORRALVA, *op. cit.*, p. 191
(45) El seu pensament social i polític es troba encara més explícit en el poema «Fruits de l'associació obrera», *Lliris y carts*, cit., p. 183
(46) Constantí LLOMBART, *op. cit.*, p. 742.
(47) Alfons CUCÓ, *op. cit.*, p. 44
(48) J. M. PUIG I TORRALVA, *op. cit.*, pp. 74 i 175. «A Catalunya» va ser llegit per l'autor en un acte públic al teatre Russafa el 1886.
(49) *Almanaque de Las Provincias para 1887*, Imp. Doménech, València, 1886, p. 45.
(50) *Almanaque de Las Provincias para 1895*, Imp. Doménech, València, 1894, p. 127

dins la tradició ratpenatista, i en «Lo toc del caragol» i «Lo romancer del poble»,[51] poemes ambdós d'un fort alè motivat per un patriotisme que, com el de Puig i Torralva, té ja molt poc a veure amb el de la generació anterior, la selecció i combinació del vocabulari en atenció als efectes fònics, tot cercant una musicalitat fortament ritmada, i, en fi, moltes de les imatges i dels recursos retòrics, poden ser qualificats ja de modernistes,[52] i fins i tot, en aquest o aquell vers, de rubendarians *avant la lettre*. La generació de la Regència (és a dir, fonamentalment, Puig i Torralva i Cebrian Mezquita) significa, doncs, la definitiva entrada en crisi de la tradició ratpenatista, s'entenga aquesta segons la doctrina de Llorente o segons la de Llombart, i la seua serà la línia estètica i ideològica que continuaran, ja en el segle XX, Miquel Duran de València i, en els seus millors moments, Josep Maria Bayarri, principals components de l'anomenada generació modernista valenciana, sobre els quals actuarà ja l'influx directe i explícit de Rubén Darío.

EDUARD J. VERGER

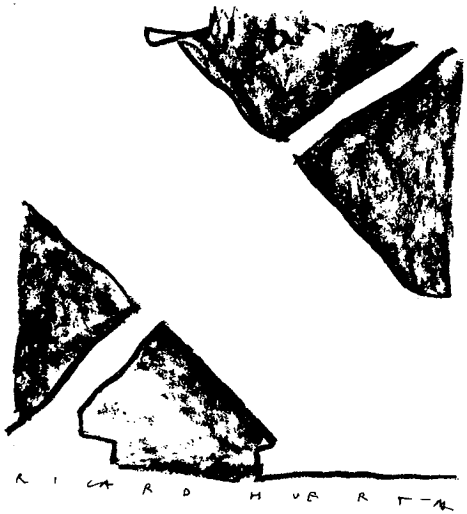

(51) *Flors d'enguany* cit. supra núm. 9, p. 191.
(52) No és gens estrany que, uns anys més tard, amb motiu de la seua mort, aquest poeta siga celebrat admirativament en algun cercle de filiació més o menys modernista: vegeu *El Vers Valencià*, núms. 2 (1 juliol 1934) i 16 (1 febrer 1935).

ANTONI FERRANDO

LLENGUA LITERÀRIA I ACTITUD POLÍTICA EN TEODOR LLORENTE. A PROPÒSIT DE *CARTES DE SOLDAT* I *PRO PATRIA*

En un article periodístic de 1865, Teodor Llorente manifestava la seua convicció que «el buen sentido que caracteriza a los catalanes no se dejará seducir por las trasnochadas fantasías de algunos soñadores».[1] S'hi referia el nostre patrici als tímids compromisos polítics d'alguns dels principals representants de la Renaixença literària al Principat. Un d'ells, Víctor Balaguer, no trigà a denunciar la fal·làcia de l'apoliticisme preconitzat per Llorente:

> «Si hi ha alguna aspiració política entre ells, com tem lo senyor Llorente, mentre sia aspiració de progrés, noble, entusiasta, generosa, patriòtica i fraternal, bona ha d'ésser per força. No condemni sa tendència ni la motegi de política amb frase desdenyosa. *Polític és també, al cap i a la fi, lo mateix señor Llorente*».[2]

No s'hi equivocava Víctor Balaguer. Tota l'obra poètica de Llorente està amerada, implícitament o explícita, d'un missatge ideològic constant en el temps,[3] coherent en els plantejaments ideològics[4] i diàfan en la forma d'expressar-lo. Efectivament,

a) en el vessant polític, Llorente, com a mentor de les classes dominants valencianes, s'oposà sempre a qualsevol vel·leïtat autonomista —«El glorioso reino [valenciano]... no ceñía, ni quería ceñir diadema real, símbolo de soberanía... No aspiraba tampoco a recobrar instituciones de gobierno»—[5] i aconseguí ofegar les ben intencionades iniciatives progressistes amb què Constantí Llombart pretenia revitalitzar una Renaixença valenciana cada vegada més allunyada del dinamisme de la catalana; per això no va tenir inconvenient a afirmar, el 1884, que els trobadors valencians «al lloar les glòries de nostre

(1) Citat per A. CUCÓ, *El valencianisme polític*, Col·lecció Garbí 2, València, 1971, p. 10.
(2) Reproduït per A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 12. El subratllat és meu.
(3) Cf. V. SIMBOR, *La Renaixença al País Valencià*, en aquesta mateixa revista.
(4) Cf. V. SALVADOR, *El pensament literari de Teodor Llorente*, *ibidem*.
(5) Citat per A. CUCÓ, *op. cit.*, pp. 22-23.

antic Reine, no aspiraven a restablir-lo, en dany de la unitat espanyola», com fan «els trobadors catalans —molts d'ells si no tots—, que treballen per l'autonomia de Catalunya»;[6]

b) en el vessant sociolingüístic, considerava que no sols s'havia de mantenir l'status diglòssic sancionat legalment per l'Estat espanyol —«tampoco nos hicimos la ilusión de que pudiera deshacerse la obra de la historia, rechazando más o menos la lengua castellana de las provincias que hablaron exclusivamente el lemosín en otros tiempos, y volviendo en los usos de la vida social y pública al antiguo idioma. Esto, ni nos parece posible, ni lo juzgamos conveniente», deia el 1878—,[7] sinó també la dicotomia *sermo rusticus*=valencià/*sermo urbanus*=castellà, consagrada per la Restauració. No d'altra manera es pot interpretar l'al·lusió a «las buenas gentes que hablan y hablarán siempre el idioma que hablaron sus padres» del seu discurs d'Elx, de 1908, en clara referència al món rural;[8]

c) en el vessant literari, el nostre escriptor blasmava el llenguatge vulgar dels col·loquiers i de les revistes satíriques —ja que «els populars autors de romansos y coloquis y els que després portaren esta llengua al teatro y al periodisme satírich y festiu, la usaren sens estudi ni poliment algú, corrompuda y rebordonida com la trovaven en los llabis de la gent indocta, y barbaramente castellanisada en la ciutat, hon no ha pogut defendres, com en los pobles més retirats, de la invasió del idioma oficial»—[9], denunciava la desorientació filològica del *Diccionari valencià-castellà* d'Escrig-Llombart i propugnava la restauració d'una llengua literària comuna.

Vista l'actitud ideològica de Llorente sobre la llengua, podem sospitar que un dels principals motius, si no el principal, que l'impulsaren a conrear-la de forma continuada fou mantenir el seu protagonisme intel·lectual sobre la Renaixença valenciana i, des d'aquesta plataforma privilegiada, evitar la transformació d'un moviment inicialment literari en un corrent políticament progressista. Les circumstàncies polítiques i econòmiques de la Restauració i la mort prematura de Constantí Llombart (1893) facilitaren l'acompliment dels seus objectius, que s'arrodoneixen a partir de la seua elecció com a cap del Partido Conservador a València (1895) i senador (1898).

Si les conviccions de Llorente sobre la unitat de l'idioma de Catalunya, València i les Balears el dugueren a cultivar sempre una llengua literària convergent, el propòsit polític d'influir sobre les més diverses capes de la societat valenciana expliquen probablement la varietat de temes i registres lingüístics que observem en les seues poesies. La instrumentalització ideològica de la llengua presenta encara un altre aspecte: identificant el valencià com a llengua de la ruralia, no sols contribuïa a mantenir el distanciament de classe entre la burgesia urbana i el camperolat sinó també a preservar en aquest la vigència dels valors tradicionals. De fet, en blasmar la llengua dels escriptors popularis-

(6) Citat per A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 13.
(7) Citat per A. CUCÓ, *Republicans i camperols revoltats*, Tres i Quatre, València, 1975, p. 196
(8) Citat per A. CUCÓ, *El valencianisme polític*, p. 23
(9) «Endressa» a Marià Aguiló de T. LLORENTE, *Llibret de Versos*, València, 1885, reproduïda per J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. IV, Madrid, 1978, p. 389.

tes, Llorente no feia sinó oposar-se a una forma d'expressió literària que qüestionava els valors ideològics dominants.

Si no fos per aquestes defenses interessades, i alhora també sinceres, del conreu culte de l'idiome —limitat en la pràctica a la poesia—, Llorente hauria pogut subscriure les declaracions que, el 1840, va realitzar a la revista *La Palma* el mallorquí Jaume Pujol:

> «Es duro y sensible tenerlo que confesar, por más que sea nuestra habla provincial la de nuestras más tiernas afecciones. Debemos renunciar a ella, porque así lo exige el interés que nos eleva a contraer afinidades, las más que sean posibles y las más estrechas con el continente vecino. De todas las provincias de la antigua corona de Aragón, donde se hablaba nuestro dialecto provincial, la que ha entendido mejor sus intereses en esta parte es sin duda Valencia, cuyas clases hasta las del vulgo hablan castellano».[10]

Si Llorente va optar pel català, no és perquè el castellà no fos més o menys comprès per un nombre considerable dels seus paisans —no tants potser com suposava Pujol—, sinó perquè era conscient que encara constituïa un dels mitjans d'expressió més efectius per arribar a la major part del poble valencià.

L'efectivitat política fou precisament la que Llorente aspirà a obtenir amb «Cartes de soldat» i «Pro Patria», els poemes guanyadors dels Jocs Florals de València de 1896 i 1897, en plena guerra de Cuba. Lo Rat Penat, «Societat de Amadors de les Glòries Valencianes», els va incloure a *Flors d'enguany* (pp. 27-31) i *Capolls de rosa* (pp. 41-48) respectivament —tots dos apareguts el 1897—, que recullen les obres premiades als susdits Jocs Florals. L'operació propagandística s'intueix ja al prefaci, anònim, del primer dels esmentats volums:

> «Tot quant poguerem dir de *Cartes* tan notabilíssimes, seria pàlit y no donaria idea del mérit que enclouen, mérit reconegut per tots quants tingueren la grata satisfacció de escoltar sa llectura, que en aquell acte estigué á cárrec del llorejat poeta señor Palanca...».[11]

I es fa ben explícita amb la publicació conjunta dels dos poemes, acompanyada de la corresponent versió castellana, en un opuscle de 40 pàgines amb «acuareles de J. J. Zapater» i «fotograbats de Catalá», que ix el mateix 1897 de les premses de Frederic Doménech.

Integren les «Cartes de soldat» tres peces de 40, 44 i 40 versos respectivament, distribuïts en quartetes, que rimen en forma de romanç, corresponents a les tres cartes que un soldat anònim, des de l'hospital, adreça a la seua

(10) Citat per J. MASSOT, *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Curial, Barcelona 1985, p. 133.
(11) *Flors d'enguany*, F. Doménech, València, 1897, pp. 7-8.

mare. En la «Carta primera», el soldat li conta les circumstàncies en què va ser ferit i s'interessa per la batuda del forment, la verema de les vinyes, la collita de les olives, la vida de les germanes, del germanet seminarista i de la cosina Vicenteta —un amor no correspost—, l'obra del nou campanar i les festes del poble. La quarteta final intensifica el to dramàtic de la carta:

No puch seguir, mare meua,
de tant que me dol el bras;
esta nit dormir confíe:
al vespre me'l tallarán.[12]

(vv. 37-40)

Si la primera carta se centrava en els records de família, la segona, que pren com a pretext les converses amb el capellà que l'atén espiritualment, serveix per a descriure'ns el poble, el terme —de secà i d'horta—, els costums i les festes que s'hi celebren. Tot i que el capellà el consola amb l'esperança del retorn, ell no s'està de lamentar:

¡Ay, bandera dels fadrins!
¡No la podré portar ja!

(vv. 43-44)

El drama torna tragèdia en la «Carta tercera»: el soldat s'acomiada de la mare i li comunica la seua darrera voluntat, amb una petició molt concreta:

A Visanteta que rese
per mí, que això no es pecat:
ja que'n vida no'm volía,
en la mort no'm pague mal,

(vv. 21-24)

i amb el desig de veure materialitzada en una inscripció funerària l'estima que sempre professà pel seu poble:

Y ja que'n terra llunyana
los meus ossos quedarán,
poséu una rajoleta
en la paret del fosar.
Y la rajoleta diga:
«Preguéu tots per un soldat
que al morir llunt de terra,
en ella estava pensant»

(vv. 31-40)

(12) Totes les citacions provenen de l'edició monogràfica de 1897, intitulada *Cartes de soldat. Pro Patria.*

Amb «Pro Patria» —títol probablement inspirat per la capçalera d'una revista que dirigia a Madrid el seu amic valencià Josep Marco Sànchez—, Llorente converteix la cerimònia del soterrar simbòlic del soldat en un al·legat patriòtic. El poema consta de cinc parts, ara a base de quintetes, que oscil·len entre les tres de la composició inicial i les dotze de la quarta. Després de descriure l'humil cementeri de Benicolet (I), el poeta ens presenta la comunitat cristiana local en processó silenciosa cap al fossar (II). Una vegada tots dins, es col·loca la rajoleta amb la inscripció desitjada pel soldat (III) i, tot seguit, el capellà adreça als assistents un breu sermó sobre l'essència de la Pàtria i els deures cristians envers ella (IV). Acabades les pregàries comunes, es fa un silenci sepulcral i (V)

> De sobte, una dona crida:
> —«¡Ay, fill de la meua vida!»
> Y cau, com cau el que's mor.
>
> (vv. 11-13)

La reacció del germanet del soldat mort no es fa esperar:

> —¡Senyor Retor!
> No m'aguarde per sa casa:
> de *musa, musae*, prou hiá.
> Pera soldat ja sé masa.
> ¡Mare, 'm vaig á sentar plasa!
> ¡Jo te vengaré, germá!
>
> (vv. 15-20)

El tema de la rajoleta serveix de nexe d'unió entre els dos poemes, però només per «Pro Patria» coneixem el nom del poble del soldat. Efectivament, Benicolet, petit municipi de l'extrem oriental de la Vall d'Albaida, aleshores de no més de 500 habitants, hi és al·ludit en dues ocasions (I 1; IV 45). Gràcies a això, la història del soldat anònim se'ns presenta arrelada a una realitat molt concreta, el món rural valencià, i no precisament el d'economia més sòlida ni el més pròxim a les concentracions urbanes. Solament per les dates de composició dels dos poemes podem deduir que l'autor es referia a la guerra de Cuba (1895-1898), una guerra impopular i condemnada al fracàs per a Espanya d'ençà de la intervenció nord-americana.

En aquest context, ens podem preguntar si l'episodi evocat per Llorente respon a un fet concret. A Benicolet, només alguns vells en tenen notícia, però no del fet sinó del tema poètic. Cap d'ells no el relaciona, tanmateix, amb el record dels tres soldats benicoletans que anaren a l'esmentada guerra:

Antoni Vicent Ferrando Climent (1876-1948), allistat el 1895, Josep Antoni Puchol Ferrando i Francesc Vicent Climent Estruch, allistats el 1896. Pepet i Vicent hi van morir, víctimes de la guerra. ¿Se'ls va recordar amb una rajoleta? Ningú no en sap donar raó avui.

Molts dels trets descriptius del poble llorentí podrien correspondre a Benicolet: el forment, el raïm i les olives hi eren els productes típics a finals del segle passat; el nou campanar fou acabat el 1899; el lloguer d'una banda de música per a les festes —il·lusió col·lectiva esperada al llarg de l'any— encara és un fet avui en dia; el cementeri vell, que estava «en peor estado que un muladar»,[13] fou una realitat fins l'any 1927; entre 1849 i 1898 regí la parròquia fra Miquel Cerdà, un dels dominicans del convent de Llutxent que hagueren d'abandonar-lo arran de les desamortitzacions de Mendizábal. En canvi, no concorda amb la realitat el pont que uneix el nucli principal de la població amb el raval situat a l'altre costat del riu. Les referències a les albades, les danses, les processons, els castells de foc, les traques, etc., tan generalitzades al País Valencià, difícilment podrien servir per a identificar un poble determinat.

Tot plegat fa la impressió que Llorente elaborà la llegenda del soldat de Benicolet, si no sobre un fet rigorosament real, sí sobre un escenari conegut més o menys directament i unes circumstàncies similars. Ens consta que el poeta féu algunes estades a la Vall d'Albaida i que fou allí que, a la tardor de 1883, va compondre «La Barraca». La vila de Llutxent, situada només a 4 km. de Benicolet, i les seues tradicions històriques són descrites amb profusió de detalls en la seua interessant monografia sobre el País Valencià.[14] El canonge Roc Chabàs, amic del nostre escriptor, sojornà diverses vegades a l'ermita de la Mare de Déu de la Consolació de Llutxent. No és impensable que Llorente i Chabàs hi haguessen coincidit i que aquest darrer li hagués parlat de Benicolet i del seu rector, que s'havia distingit per la seua sorollosa oposició a la carta constitucional de 1869. Entre la gent humil de la pagesia era freqüent recordar els familiars difunts amb rajoletes funeràries. En absència de les restes mortals, com és el cas dels soldats caiguts a ultramar, el procediment no pareix inversemblant. La rajoleta de Benicolet probablement no existí mai, però l'al·lusió llorentina a aquest petit poble no sembla gratuïta. D'altres pobles valencians, com Benimaclet, Alginet o Quart de Poblet, podrien haver satisfet les exigències versificatòries del poema, però cap d'ells no reuneix tan bé com Benicolet el conjunt de característiques descrites per Llorente. Benicolet, amb el seu allunyament geogràfic dels grans nuclis urbans, la seua adhesió instintiva a la llengua del país, la seua religiositat tradicional —encara vigent avui—, el seu capellà de «missa i olla», la seua agricultura de subsistència, els seus vells costums i el seu immobilisme social, oferia la imatge ideal del poble llorentí.

(13) P. SUCÍAS, *Notas útiles para la historia del Reino de Valencia*, vol. II, València, 1910, fol. 83.
(14) T. LLORENTE, *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, vol. II, Barcelona, 1889, pp. 791-798.

Llorente publica les «Cartes de soldat» i «Pro Patria» en un moment en què es multipliquen les campanyes republicanes contra la forma amb què la monarquia espanyola condueix la guerra de Cuba. De fet, les dues composicions són una rèplica directa a les denúncies que, des d'*El Pueblo*, el jove Blasco Ibáñez formulava insistentment. Llorente pretenia suscitar entre les masses valencianes l'adhesió a una causa «patriòtica» ben impopular. Era un propòsit difícil d'aconseguir des de la tribuna conservadora de *Las Provincias*, ja que no podia incidir molt més enllà d'uns lectors ideològicament convençuts i relativament poc nombrosos. Per això Llorente, conscient de l'èxit que li havien reportat els seus assaigs popularistes, opta per explotar al màxim les seues millors armes: la llengua del país en el registre més idoni, una versificació àgil i fàcilment memoritzable, un tema versemblant i de rabiosa actualitat, l'exaltació dels valors familiars, religiosos i populars més primaris, un marc paisagístic i humà inspirat pel món rural valencià i perfectament identificable pel públic a què s'adreçava, el recurs sistemàtic a la nota emotiva i a l'exemplificació com a tècnica d'adoctrinament ideològic i, per arrodonir-ho, una edició popular il·lustrada i bilingüe.

La llengua de les dues composicions que comentem intenta reproduir el valencià col·loquial de l'època. Entre les concessions dialectals més directament relacionades amb la fonètica podem destacar *donsayners* (C=«Cartes» II 31), *llunt* (C III 3), *eixe* (C III 4), *retor* (P=«Pro Patria» II 5), *sarpaset* (P II 6), *rogle* (P III 3), *este* (P III 11), *demprés* (P III 19), *llaugers* (P IV 50), *mereixcut* (P IV 51); amb la morfologia, *ham tengut* (C I 6), *vorem* (C I 9), *ompli* (C II 35), *patixca* (C III 27), *obri* (P I 5), *montanya* (P IV 19), *redona* (P IV 21); amb la sintaxi, *se la vaig dictant* (C I 4), *no tingáu que dirli* (C I 27), *demés* (P III 3), *qué quietut* (P III 4); amb el lèxic, *merles* (C II 19), *ringlots* (C II 30), *eixides* (C II 33), *obrer de vila* (P III 8). Els castellanismes criden l'atenció relativament, ja que la major part d'ells s'havien integrat en el vocabulari popular valencià des del segle XVII o XVIII: *atravesat* (C I 8), *desangre* (C I 9), *arrabal* (C II 14), *ahí* (C II 22), *templats* (C II 26), *sentí plasa* (C III 25), *celós* (C III 28), *lletreros* (P I 13), *hermosa* (P II 1), *tropesant* (P II 12), *enseguida* (P V 14), *aguarde* (P V 16). El recurs a diminutius com *mongeta* (C I 3), *castellet* (C II 12) o *Visanteta* (C III 21), contribueixen a marcar dialectalment els nostres versos. Ara bé, tot i aquestes concessions al parlar local, Llorente procura sempre elevar la dignitat del registre lingüístic escollit, no sols apartant-se ostensiblement de la castellanització gràfica dels escriptors popularistes, sinó també adoptant unes variants gràfiques cultes i un lèxic ric i genuí, de vegades inusual a les terres valencianes. En són exemples clars: *aquesta* (C I 1), *vui* (C I 5), *jo* (C II 8), *església* (C II 13), *vull* (C III 27), *si us plau* (C III 30), *altres* (P I 12), *puix* (P IV 5), *llunyadanes* (P IV 29), *baixells* (P IV 30), *petit* (P V 4), *daurada* (P V 3),

ausell (P V 4), els dos últims, de reminiscències jocfloralesques. La prosòdia, en canvi, acusa una notable influència castellana.

L'anàlisi de l'edició crítica de les nostres composicions, circumscrita als anys de vida de Llorente, permet comprovar que aquest s'havia format uns criteris lingüístics propis, fidels a la millor tradició dels sectors cultes de la Renaixença, que manté quasi invariablement en les dues antologies de 1897 i en les dues primeres edicions del *Nou Llibret de Versos* (1902, 1909). Les úniques alteracions dignes d'esment introduïdes el 1902 i el 1909 són la substitució de *daurada* per *dorada* i de *mitg* i *xichs* per *mitj* i *gichs*, que, ni que siga només a nivell d'indicis, revelen la sensibilitat de l'autor per la llengua popular i per la qüestió ortogràfica, respectivament, si bé, en el darrer cas, al preu de ser també víctima de la desorientació dels gramàtics i lletraferits valencians de l'època a l'hora de representar els sons palatals africats.

Per llengua, per ideologia i per temàtica, Llorente ha estat considerat com un dels representants del sector culte de la Renaixença valenciana. Sempre propugnà una llengua literària diferenciada del «valencià que ara's parla». «Hay una diferencia completa, una separación absoluta, entre los que cultivamos la poesía lemosina culta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros», comentava en una coneguda carta de 1877 a Rubió i Ors. Però, de l'examen atent de la seua obra poètica, no es pot deduir una tal conclusió, almenys en els termes expressats en la susdita carta. Com ja va observar Carles Salvador, la llengua de Llorente rep una doble inspiració: «D'un costat, Llorente té una llengua viva als llavis del poble que la parla contínuament i que és d'on ell la replega per fer-la literària. D'altra, té als poetes catalans que la conreen, la influència dels quals és manifesta.»[15] Llorente hauria cercat, per tant, un equilibri entre la llengua culta recuperada per la Renaixença principatina i la llengua popular que escoltava dels seus paisans. Ell mateix explicità el seu ideal en l'endreça a Marià Aguiló que encapçala la primera edició del *Llibret de Versos* (1885):

> «Pera ajudar á eixa obra de valencianisme, he escrit casi tots els versos de aquest llibret, y per això mateix els estampe. He procurat acostarme al modo usual de parlar tot lo que permitixen, per una banda, la propietat y puresa de la llengua, y per altra, la elevació del estil poétich. Al repassar algunes d'estes obretes para publicarles de nou, les he despullat de diccions, que no tots comprenen. Potser ho critiquéu, oh amich y mestre; mes prengáu en conte que en Valencia nostra comuna llengua no está tan viva com en Catalunya, y que, encara que no ho logre, desitje que entenguen tots aquestes pobres poesies...».[16]

(15) C. SALVADOR, *Llorente i l'idioma,* «La República de les Lletres», 7 (gener-febrer 1936), pp. 22-23.
(16) Reproduïda per J. RIBELLES, *op. cit.*, pp. 389-391.

Llorente considerava que les concessions lingüístiques de «casi tots los versos de aquest llibre» eren un tribut necessari a la popularització del «valencianisme», però no perdé mai de vista l'ideal últim d'una llengua literàriament digna. Al capdavall, la seua proposta lingüística no s'apartava gaire de la defensada llavors a Barcelona per *L'Avenç* (1881-1893). Tot i amb això, sempre és possible de distingir en el corpus llorentí dos tipus de composicions dels del punt de vista lingüístic: d'un costat, les de factura culta, amb un lèxic esquitxat d'arcaismes, però relativament depurat de castellanismes, i, d'un altre, les de llenguatge planer, que intenten reflectir el registre col·loquial i, en conseqüència, presenten dialectalismes i castellanismes molt arrelats al País Valencià. A part l'aspect gràfic, la llengua i el to d'aquest darrer grup de composicions, al qual pertanyen les que ací són objecte d'estudi, es diferencien ben poc de la dels col·loquiers i autors «indoctes». Fins i tot en alguna ocasió, com en «Arròs en fesols i naps», Llorente arribà a especificar que s'expressava en «valencià vulgar». L'absència de formació literària dels escriptors popularistes i la seua despreocupació, en general, per la dignitat de la llengua expliquen la incorporació indiscriminada en les seues obres d'un nombre de castellanismes superior al de la llengua col·loquial. I el que diem del lèxic, val també per a la sintaxi. Tot plegat posa en evidència que les discrepàncies entre aquells escriptors i el Llorente popularista tenen més a veure amb els diferents interessos de classe que no amb els fets estrictament lingüístics. Fou precisament el desig d'incidir en el mateix públic que el dels col·loquiers i sainetistes que dugué Llorente a assajar en una part considerable de la seua producció poètica un model de llengua literària inspirada en el llenguatge col·loquial. Si s'hagués dedicat a la prosa i hi hagués aplicat aquest model, Llorente, «dotat com estava d'un instint idiomàtic més fi i vital»[17] que el dels seus coetanis, podria haver contribuït decisivament a la normalització de la llengua al País Valencià.

L'indiscutible patriarca de la nostra Renaixença es limità, però, al conreu de la poesia, perquè considerava inviable i no gens «conveniente»[18] la normalització lingüística. Difícilment podria jutjar-la «conveniente» aquell que llavors era el màxim representant del sucursalisme polític conservador del País Valencià i alhora l'expressió més acabada de la cultura «satèl·lit» valenciana. Res no il·lustra millor la seua actitud que les «Cartes de soldat» i «Pro Patria», dues composicions en «idioma propi però amb esperit manllevat»,[19] que són una invitació clara a contribuir militarment a la conservació de les restes colonials de l'Imperi espanyol i a consolidar el règim centralista i espanyolista de la Restauració.

Conscient de l'absència d'un sentiment «nacional» entre els seus paisans i de la dificultat de fer aprehensible el concepte de «pàtria», Llorente parteix de les realitats més tangibles per inocular el seu missatge ideològic: la «Pàtria»

(17) J. FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, Tres i Quatre, València, 1980, p. 40
(18) Vegeu nota 7.
(19) J. FUSTER, *op. cit.*, p. 41.

és «nostra mare», «lo camp hon la vida's guanya», les «viles que a la redona mirem», la «ciutat, hon te'l palau lo bisbe», «altres mil ciutats,... montanyes i rius» i, «més enllà de la mar, altres mons, que va encontrar Espanya». Fet i fet, la «Pàtria» és «tot lo que a la terra'ns lliga»..., «per llunt ó prop que estiga», ni més ni menys «lo poble que creix y creix, Benicolet que's fa gran!» Que la llengua indiscutible de la «Pàtria» era l'espanyol ho deixa ben clar Llorente en inserir en aquesta llengua, ja a la primera «carta», les paraules d'encoratjament del capità. Per a ell, el català només podia aspirar a ser la llengua de les expressions més primàries del poble. I, en aquest sentit, cal reconèixer que el nostre poeta sabé trobar l'expressió lingüística més eficaç per a la finalitat política que perseguia.

En el propòsit de suscitar l'adhesió de tothom a la causa sagrada de la pàtria, l'actitud de Llorente diferia ben poc de la dels seus adversaris polítics, els republicans blasquistes. Fins i tot la diferència d'instrument lingüístic era més aparent que real: al bilingüisme «diglòssic» de Llorente, Blasco Ibáñez oposà un monolingüisme espanyol sense concessions o, si més no, amb les concessions mínimes per donar versemblança i color als seus relats. Conservadors i republicans contribueixen així a agreujar el sucursalisme polític i la castellanització social del País Valencià. En aquestes circumstàncies, resulta ben explicable, per exemple, la negativa rotunda del govern central a la petició d'autoritzar l'ensenyament de les llengües «regionals» a les escoles primàries presentada pel diputat valencià Manuel Polo i Peyrolon[20] pocs dies després de ser premiades les «Cartes de soldat» als Jocs Florals de 1896, qui sap si sota l'impacte que li van produir.

Ben distintes foren l'actitud del govern central i la resposta de les forces polítiques i culturals al Principat. Allí, la crida a l'allistament voluntari es fa en català i, el 1897, la Unió Catalanista desaconsella la solució bèl·lica per al conflicte. Fent-se ressò d'un sentiment àmpliament difós entre els seus paisans, el poeta Joan Maragall es pronunciava en el mateix sentit a *Els tres cants de guerra.*

Davant la qüestió cubana, els conservadors de Llorente i els republicans de Blasco difereixen, tanmateix, en el plantejament social de la resposta espanyola. Mentre aquells són partidaris del sistema de prestació personal sancionat per la Restauració, segons el qual el servei militar podia ser substituït per una contribució pecuniària, Blasco, des de *El Pueblo*, denuncia l'explotació de què són objecte les classes populars amb tal sistema i propugna l'obligatorietat del servei militar per a tots els ciutadans espanyols.

Llorente dóna a conèixer les seues «Cartes» el 28 de juliol de 1896. La reacció de Blasco, que havia iniciat la seua campanya periodística feia més d'un any, fou aquesta vegada implacable. El 19-VII-1896, publica «Carne de

(20) F. FERRER I GIRONÉS, *La persecució política de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 287.

pobres», on, amb agudesa, fa notar que el «abrumador silencio» de les mares és el millor indici de la impopularitat de la guerra:

> «Una guerra que no entusiasma ni atrae a la mujer, es una guerra perdida...
>
> No hay más que ver el abrumador silencio con que han partido las expediciones militares a Cuba. En ninguna parte ha surgido mujer alguna que, inflamada por el patriotismo, dijera a su hijo, como la madre espartana: «Vuelve vencedor, o muerto.» No se ha visto nada que recordase a las madres de la guerra de la Independencia, que, besando a sus hijos, les ponían el fusil en la mano...».[21]

Les crítiques a la desigual contribució humana al conflicte adquireixen un to més incisiu encara a «Que vayan todos: pobres y ricos» (5-XI-1896):

> «Y si todos contribuyen en la medida de sus fuerzas a los gastos de la nación; si aquí lo mismo da el dinero el pobre que el rico, ¿por qué han de haber privilegios en función tan noble como es servir a la patria? ¿Por qué únicamente los ricos han de ser españoles para gozar y los pobres para morir? ¿Por qué se ha de pregonar que vivimos en una sociedad cristiana, regida por el Evangelio, que reconoce a todos los hombres como iguales, ligados por los deberes de la fraternidad? ¿Por qué ustedes, que llevan el cirio en la procesión o desgastando losas de iglesia, creen servir al dulce ser que dijo: «No quieras para otro lo que no quieras para ti»? Quieren mucha guerra, mucho patriotismo, mucho honor nacional, pero con la condición de tener los hijos en casa por seis mil reales, y que sean los hijos de los otros, de los infelices, de los desheredados, los que vayan a romperse la cabeza».[22]

Denunciat a causa d'aquest article, Blasco hagué d'ingressar en presó i, per commutació de la pena, exiliar-se a Madrid durant quasi un any. Llorente aprofità aquest apartament temporal del líder republicà per intensificar la seua contraofensiva conservadora, que té un dels seus moments àlgids amb la presentació de «Pro Patria» als Jocs Florals el 1897 i amb les edicions dels dos poemes. És precisament a «Pro Patria» on Llorente justifica la legitimitat de les vies substitutòries del servei militar («qui a Déu prega / per ella; qui al rey entrega / imposts, llaugers ó pesats», IV 48-50), si bé, interessadament, exalça la «gloria i gratitut» que mereix aquell que dóna «sanch y vida per tribut» (IV 52-55).

Un exemple de les reaccions entusiastes que suscità entre determinats sec-

(21) F. LEON ROCA, *Blasco Ibáñez. Política i periodisme*, Tres i Quatre, València, 1970, p. 69.
(22) Reproduït per A. CUCÓ, *Sobre la ideologia blasquista*, pp. 86-87.

tors de la societat valenciana la lectura de les «Cartes» ens l'ofereix el pintor Joaquim Sorolla, que, en lletra a Llorente del 29 de juliol de 1896, manifestava:

> «He llorado mucho; si tuviera un hijo en Cuba, en vez de llorar no sé lo que haría, después de leer sus magníficas *Cartas*. Cartas que recordaré toda mi vida, por ser lo que más me gusta de lo que he leído en mi vida. Eso es arte y realidad».[23]

Amb motiu dels Jocs Florals de 1898, el mateix Blasco, en un virulent i antològic article contra la literatura ratpenatista, titulat «El murciélago alevoso o la fiesta de los maestros cantores» (28-VII-1898), reconeix implícitament l'impacte social de la llegenda del soldat de Benicolet:

> «¡Qué decepción! ¡Y yo que fui una noche al Principal únicamente por oír la tercera parte de la *racholeta!*...
>
> Esto de la *racholeta* requiere explicación.
>
> Hace tres años soltó Llorente su *Cartes de soldat*. Un asunto originalísimo y sublime: un soldado herido en Cuba que mientras le cortan un brazo se entretiene dictando versos y más versos, describiendo cómo es su pueblo, cómo su novia y una porción de cosas naturales y propias de un hombre que se está muriendo; y el agonizante acaba por pedir que le pongan una *racholeta* con su nombre en el *fosar* de su pueblo.
>
> —¡Que se la pongan! —se dijo el público—. ¡Qué soldado tan *romansero*! Pero en fin, como se ha muerto, ¡Que Dios le haya perdonado!
>
> Pero la poesía de Llorente es de tres golpes y repique. ¡En seguida iba a soltar una fuente de inspiración como la *racholeta*!
>
> El año pasado en los Juegos Florals otra vez la *racholeta* en escena. Y allá van desfilando por entre la hojarasca de un romance pésimo, todos los vecinos de Benicolet a poner la *racholeta* en el *fosar*, y el cura les espeta un sermón interminable como un ronquido (un sermón de Llorente), y de entre la masa sale entusiasmado un hermano del muerto que sienta plaza y se va a Cuba.
>
> Fin de la segunda *racholeta*.
>
> Este sistema poético es como los folletines que terminan con un (*se continuará*) dejando en suspenso el ánimo del público.
>
> ¿Qué ha sido del segundo hermano, don Teodoro? ¿Está entre los náufragos de Cervera o los rendidos de Santiago? ¡Por Dios, no abuse de nuestra curiosidad!
>
> Si este año no ha podido ser porque todos los premios consistían en bisutería barata, suéltenos ¡por su vida! el año próximo la tercera

(23) T. LLORENTE, *Epistolari Llorente. Cartes de llevantins (1861-1900)*, vol. I, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1928, p. 259.

> *racholeta* para bien de la literatura lemosina, que entonces tendrá el monumento que le faltaba; algo que pueda codearse con *Os Lusiadas* de Portugal, *La Divina Comedia* de los italianos o el *Ramayana* de los indios».[24]

A pesar dels severs judicis de Blasco, les «Cartes» continuaren mereixent l'estima de nombrosos crítics i lectors —singularment els poetes— de l'obra llorentina, sovint no tant per les seues connotacions ideològiques com pels seus valors estrictament poètics. En una carta a Llorente del dia 8 d'agost de 1900, Joan Alcover les comentava així:

> «Son poesías de las que encantan y conmueven á los doctos y á los que no lo son. Téngolas por modelo de sencillez y fuerza de expresión, y ya al leerlas por primera vez en la colección de Lo Rat Penat, pareciéronme piezas magistrales, de lo mejor seguramente que se ha escrito en nuestra lengua. Ese es el arte sumo, llegar al corazón de las multitudes no por el remedo, sino por la íntima asimilación de la forma popular que se rebela al más refinado artificio y solo merced al sentimiento delicado y profundo puede lograrse».[25]

La força emotiva d'algunes composicions de Llorente és la que indueix el bisbe valencià Joan Benlloch a interrompre la redacció castellana d'una carta enviada el 7 d'abril de 1902 al nostre poeta en el moment d'al·ludir a «aquelles altres sentides *Cartes de soldat*».[26] Abunda en la mateixa idea Menéndez y Pelayo al seu preàmbul a l'edició del *Nou Llibret de Versos* (1909), per a qui les «Cartes», «tan llanamente escritas y tan hondamente sentidas», hi mereixen un esment especial.[27] «Pro Patria», en canvi, no va gaudir ni ha gaudit mai de l'acceptació que van tenir les «Cartes», i això no tant per l'excessiva explicitació del seu missatge ideològic com per l'absència de l'emotivitat i el frescor que inspiren aquelles. És per aquesta raó que les «Cartes» han estat sempre presents en les més diverses antologies de l'obra poètica de Llorente. A Barcelona, la Biblioteca Popular de *L'Avenç* les inclou entre les *Poesies triades* de Llorente en una edició de 1906 preparada per R. D. Perés. A València, figuren junt amb «La Barraca» en el número 1 (setembre de 1913) de la revista *València. Portant-veu de la Joventut Valencianista*, dedicat precisament a Llorente. L'any següent, Josep Ribelles Comín les reprodueix a *Paisatges, costums, quadros, escenes i tipos del Regne de València*, llibre editat a Barcelona...[28]

Els poetes valencians de la generació de 1909 sempre van admirar la naturalitat expressiva i l'agilitat rítmica de les «Cartes». En presentar una nova edició del corpus poètic llorentí el 1936, Miquel Duran de València addueix

(24) Reproduït per A. CUCÓ, *El valencianisme polític*, pp. 288-293.
(25) T. LLORENTE, *Epistolari Llorente*, vol. I, pp. 299-300.
(26) T. LLORENTE, *Epistolari Llorente. Cartes de llevantins (1901-1911)*, vol. II, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1930, pp. 33-35.
(27) Reproduït per L. GUARNER a T. LLORENTE, *Poesies valencianes completes*, Tres i Quatre València, 1983, pp. 521-532.
(28) En dóna moltes referències J. RIBELLES, *op. cit.*, pp. 383-406.

la proposta lingüística de les «Cartes», «Arròs en fesols i naps» i «El Tabalet» com a models a imitar pel fet d'haver-hi agermanat «la llengua entenedora del poble amb la dignitat literària». Òbviament, es tracta d'una afirmació excessivament simplista, però comprensible en el context sòcio-polític —el triomf del Front Popular— en què es va produir. En valorar l'obra de Llorente, Duran, com altres companys de generació, sabé distingir perfectament entre el poeta que admirava i l'ideòleg que combatia. De fet, la seua evocació a «L'arribada dels vençuts» (1910) —encara en vida de Llorente— dels soldats famolencs i mutilats, víctimes dels desastres colonials espanyols, és implícitament una rèplica molt clara a la bel·ligerància ideològica de les «Cartes». Deu anys més tard, en ple franquisme, Carles Salvador, en el pròleg de la seua *Antologia poètica* de Llorente, no publicada fins al 1958, citava també les «Cartes», junt amb «Cançoneta amorosa» i «La Barraca», com a cim del geni poètic.[29] El 1983, Lluís Guarner encara feia observar que les «Cartes» i «Pro Patria», dues de les «peces poètiques de més rellevant interés literari», foren «escrites a la manera popularista que va emprar Llorente per a demostrar que la llengua del poble no ha de ser necessàriament incorrecta».[30] Tanmateix, en les darreres dècades, destacats comentaristes de l'obra llorentina, com Joan Fuster, Sanchis Guarner i Ricard Blasco, han tendit a subratllar els aspectes negatius de les «Cartes». Sanchis Guarner, per exemple, les considerava d'un «sentimentalisme bastant pedestre». Però, més recentment, Vicent Salvador, en una proposta de revisió crítica del nostre escriptor, ha insistit de nou en els «moments de gran dignitat» que s'hi poden detectar.[31]

Deixant ara de banda la qüestió de la fortuna o dignitat literària de les «Cartes», el fet evident és que Llorente, gràcies al seu domini dels recursos expressius de la llengua popular i a la seua sensibilitat poètica, hi reeixí a connectar amb el públic valencià. Però no és menys evident que el registre lingüístic de les dues composicions va ser triat no en funció d'un projecte normalitzador de la llengua pròpia del país, sinó de la seua instrumentalització al servei de l'*statu quo* polític i sociolingüístic i del seu liderat intel·lectual al si de la burgesia culta de València.

Vistes així les coses, s'ha de reconèixer que Llorente ficà la Renaixença valenciana en un atzucac i afavorí, amb la seua actitud, la deserció literària del sector més dinàmic de la cultura regional, representat per Blanco Ibàñez. Perquè, al capdavall, darrere els seus entreteniments popularistes, com les «Cartes» i «Pro Patria», hi havia un compromís polític no gens «inocente»: el manteniment de l'alienació nacional del poble valencià.

ANTONI FERRANDO

(29) T. LLORENTE, *Antologia poètica. Pròleg, selecció i notes de Carles Salvador*, Sicània, València, 1958, p. 10.
(30) L. GUARNER, edició citada, p. 66.
(31) V. SALVADOR, *Revisió crítica de Teodor Llorente*, dins *Estudis de Literatura catalana al País Valencià*, a cura de R. Alemany, Ajuntament de Benidorm-Universitat d'Alacant, Alacant, 1987, p. 108.

APÈNDIX

EDICIÓ CRÍTICA

La següent edició reprodueix la de l'opuscle monogràfic de 1897. A l'aparat es recullen les variants de *Flors d'enguany* i *Capolls de rosa* (a) i les del *Nou Llibret de Versos* de 1902 (b) i de 1909 (c). C = «Cartes de soldat». P = «Pro Patria». Les xifres romanes indiquen les parts de cada composició i les xifres aràbigues, el vers en què apareixen.

CARTES DE SOLDAT

CARTA PRIMERA

Mare meua, aquesta carta
Está escrita en l'hospital;
Me la escriu una mongeta
Segons se la vaig dictant.
Mare, vuy á la matinada
Ham tengut un foch molt gra;
Caiguí en les primeres files,
Lo bras dret atravesat.
Per poch me desangre. Al vorem
Me va dir lo capitá:
«*¡Bien muchacho! No te abrazo*
Por temor de hacerte mal.»
Mare, escrigaume, perque ara
Les cartes me arrivarán:
Digaume tot lo de casa,
Lo de casa, y del veynat.
Digaume si la batuda
Del forment doná prou gran,
Si ja veremen les vinyes,
Si están bons los olivars.
Digaume si mes germanes
Festejen, com l'any passat;
Si se aplica ó no se aplica

C I 3: *mitg* (a), *mitj* (b, c). Idèntic criteri a C II 13, C III 6, P I 8 i P III 2.

Mon germanet l'estudiant.
Digaume si Visanteta,
La cosina, 's casá ja:
No tingáu que dirli, mare,
Que per ella he preguntat.
Digaume si está acabada
La obra del nou campanar;
Si ha segut bona la plega
Pera la festa d'enguany.
Digaume quina es la música
Que los fadrins han llogat,
Y qui durá la bandera
Que á mí 'n tocava portar.
No puch seguir, mare meua,
De tant que me dol el bras;
Esta nit dormir confíe:
Al vespre me'l tallarán.

CARTA SEGONA

Mare, el capellá de casa
Es un valent, y es un sant...!
Té unes paraules tan dolces,
Que fan riure y fan plorar.
Tots los dies moltes hores
Passa'l pobre á mon costat;
Me fa parlar de la terra:
¡Jo no acabaría may!
Li explique cóm es lo poble;
Lo riu y l'horta davant;
Darrere'l secá y la lloma,
Y el castellet allá dalt.
La esglesia en mitg de la vila;
Passat lo pont l'arrabal,
Allá hon viu la Visenteta,
Si encara no s' ha casat.
Seguint son carrer, les eres;
La devesa més enllà,
Hon buscavem nius de merles
Quant els dos erem infants.
Lo bon Pare me pregunta

Per les festes que ahí se fan;
Li conte alvades, coloquis,
Procesons, castells y balls.
Els carros de la enramada,
Els donsayners, tan templats,
Els jochs de la moxiganga,
Els pasos dels tornejants.
La fadrinalla, els cofrares,
Ab los ringots y fanals;
Y entre llums y flors, darrere
La imatge del Titular;
Les eixides xiuladores,
Que'n pluja d'or se desfán;
La traca, que ompli la plasa
D'esclafits y trons y llamps!
.....
Al contarliu, casi plore,
Y ell, los ulls també eixugant,
Me diu que tornaré á casa,
Y que no hu pasaré mal.
Tindré una creu pensionada,
Me donarán un estanch...
¡Ay, bandera dels fadrins!
¡No la podré portar ja!

CARTA TERCERA

Mare, esta carta la dicte
Combregat y pernoliat.
¡Morir tan llunt de ma casa!
No més tinch eixe pesar.
Vos torne l'escapulari
Que'm donareu mitg plorant:
Mare meua, en vostra cambra
Penjeulo vora'l capsal.
La creu vos enviaria
Que tots diuen he guanyat;
Uns papers falten á vindre,
¡Deu sap quánt arrivarán!
Mes germanes, si se casen
Y me guarden voluntat,

C II 26: *donsayners* (a), *donsainers* (b, c).
C II 30: *ringots* és errada per *ringlots* (a, b, c).
C III 12: *quan* (a, b, c).

Al primer nebot que'm donen
Lo meu nom vullguen posar.
Si el germanet canta misa
¡El Senyor el fassa un sant...!
La primer misa que cante,
Que siga per son germá.
A Visanteta, que rese
Per mí, que aixó no es pecat:
Ja que'n vida no'm volía,
En la mort no 'm pague mal.
Que per ella sentí plasa,
No ho nomenéu ni ho digáu;
No vull que per mí patixca,
Si ell, que es tan celós, ho sab.
Mare, á la Verge del Carme
Encomaneume, si us plau;
Dos ciris de mitja lliura
Portéu per mí á son altar.
Y ja que'n terra llunyana
Los meus ossos quedarán,
Poséu una rajoleta
En la paret del fosar,
Y la rajoleta diga:
«Preguéu tots per un soldat
Que al morir llunt de la terra,
En ella estava pensant.»

PRO PATRIA

I

Hiá un poble, Benicolet,
Del qual ix un camí estret,
Que atravesa tota l'horta:
Ahon s'acaba'l caminet,
Lo fosar obri la porta.
Eixa porta, may tancada,
Té damunt, per signe sant,
Una creu mitg rovellada:
Dos ciprers, que hiá á la entrada,

P I 3: *travesa* (a), *atravesa* (b, c).

Dominen tot lo voltant.
Y marquen les humils foses
Altres creus de fusta dins,
Sens més lletreros ni lloses
Que floretes groguinoses,
Rebuig dels camps y els jardins.

II

Es una hermosa y tranquila
Vesprada de la tardor.
¡Quánta gent ix de la vila!
Xichs y grans, tots van en fila;
Davant, la Creu i el Retor.
Du'l Retor el sarpaset,
El libre y la capa negra.
¿Per qué, anubolat é inquiet,
Mostra'l rostre satisfet
Que son bon cor sempre alegra?
¿Per qué, mentres va resant
Y en lo llatí tropesant,
Una llágrima als ulls brolla
De aquell bondadós y sant
Capellá de misa y olla?
Tots, comares y compares,
Porten el dol en les cares,
Y fins los infants menuts,
Ben agarrats á les mares,
Van formals, pensius y muts.

III

Ja en lo cementeri están:
Se para en mitg lo Retor
Y ample rogle'ls demés fan;
Per tot, ¡qué quietut tan gran!
Allá dalt, ¡quánta claror!
No s'obri ninguna fosa
En aquell camp curt y estret.
Un obrer de vila posa
Una rajola llustrosa

P II 4: *xichs* (a), *gichs* (b, c). Idèntic criteri a P V 10 i P V 14.
P III 1: *cementari* (a), segurament per errada.

En la negrenca paret.
La rajola este dictat
Porta escrit: «Per un soldat
Preguéu, que morí en la guerra.
Pensava sempre en sa terra,
Y á sa terra no ha tornat.»
Resa'l Retor una absolta,
Que 'l poble callat escolta,
Clavant en la terra'ls peus;
Demprés tus, tus altra volta,
Y axís comensa: —«¡Fills meus!»

IV

«Á tots vos es ben notoria
La modesta y breu historia
Del difunt que honréu assí:
¡Que Deu lo tinga en sa gloria,
Puix per la Patria morí!
¿Qué es la Patria? Prou y masa
Que ho sent, mes ma ciencia escasa
No vos ho pot explicar:
La Patria es la propia casa,
Nostre bresol, nostra llar.
Nostra mare, nostra dida;
La campana que vos crida
A misa, germans devots:
Esta terra benehida,
Ahon serém soterrats tots!
Lo camp hon la vida's guanya,
Lo riu fecundant que'l banya,
Lo sol, que'l calfa y escén;
Es lo pinar, la montanya,
El pla que á lo lluny s'estén.
Les viles, que á la redona
Mirém, á quína més bona;
La ciutat, hon té'l palau
Lo Bisbe, que vé y vos dona
Bendicions d'amor y pau.
Y altres mil ciutats, ufanes
Perque son totes germanes,

P III 20: *així* (a), *axís* (b, c).
P IV 3: *honrém* (a), *honréu* (b, c).
P IV 5: *puix* (a), *puis* (b, c).
P IV 19: *el pinar* (a), *lo pinar* (b, c).

Y altres montanyes y rius,
Fins les plages llunyadanes
On los baixells fan sos nius.
Y més enllá de la mar,
Altres mons, que va encontrar
Espanya, y en sa rivera
Ensemps clavá sa bandera
Y alsá á son Deu un altar.
Tot lo que á la terra 'ns lliga
Y que en ella ho trovém bo,
Per llunt ó per prop que estiga,
Y que meu ó vostre siga,
Fills meus, la Patria es aixó,
Y tot nostre amor mereix,
Perque tot es lo mateix,
Ones que eixamplantse van,
Lo poble que creix y creix,
¡Benicolet que's fa gran!
A sa defensa obligats
Estém tots; tots som soldats
De la Patria: qui á Deu prega
Per ella; qui al rey entrega
Imposts, llaugers ó pesats
Pero ningú ha mereixcut
Tanta gloria y gratitut,
Ni ha guanyat millor corona,
Que aquell que lluytant li dona
Sanch y vida per tribut.
Així morí el germá vostre:
Paguemli be lo que feu,
Y que cadascú ho demostre
Resant ara un *Pare nostre*
Pera encomanarlo á Deu.»

V

Callá'l Retor: per la blava
Volta del cel devallava,
Com hostia daurada, 'l sol;
Un petit ausell cantava

P IV 30: *vaixells* (a), *baixells* (b, c).
P IV 56: *nostre* (a), *vostre* (b, c).
P V 3: *daurada* (a), *dorada* (b, c).

Parant en un arbre 'l vol.
Y allí, damunt de la fosa
Comuna, hon la mort reposa,
Seguint usos bons y antichs,
Resaven la oració hermosa
Vells y jovens, grans y xichs.
De sopte, una dona crida:
—«¡Ay fill de la meua vida!»—
Y cau, com cau el que's mor.
Un xicot s'alsa enseguida,
Y exclama —«¡Senyor Retor!
No m'aguarde per sa casa:
De *musae, musa*, prou hiá.
Pera soldat ja sé masa.
¡Mare, 'm vaig á sentar plasa!
¡Jo te vengaré, germá!»

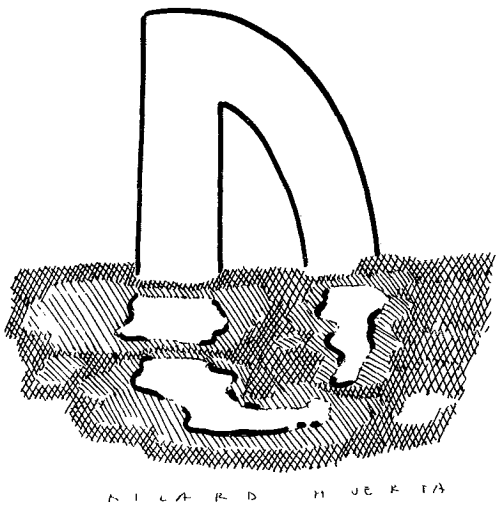

VICENT SALVADOR

EL PENSAMENT LINGÜÍSTICO-LITERARI DE TEODOR LLORENTE

L'aclaparadora influència de Teodor Llorente en la vida cultural valenciana és, com se sap, un cas molt infreqüent a la literatura europea de l'època. Aquest pes extraordinari del Mistral valencià no es justifica únicament, ni de bon tros, per la seua creació poètica: obra, per cert, que encara reclama noves aproximacions crítiques desapassionades que l'analitzen literàriament i sistemàtica, tot prescindint del llast que el fenomen del llorentinisme inacabable comportà per a la poesia valenciana. No espere, cal dir-ho, cap revaloració espectacular d'aqueixa obra, però sí, potser, una descripció exhaustiva dels seus mecanismes expressius i una justipreciació distanciada, en el marc de referència de la literatura —catalana i no catalana— del moment. A partir de la recent edició, preparada per Lluís Guarner, de la seua poesia catalana completa, l'estudi esdevé més fàcil de realitzar.[1]

Tampoc no és suficient per a l'explicació del fenomen Llorente la seua insistent tasca traductora —al castellà generalment, amb comptadíssimes excepcions— de la poesia europea. Ricard Blasco[2] ha dedicat unes pàgines, lúcides i crítiques, a aquesta tasca, que va merèixer elogis tan exagerats com el de Menéndez Pelayo quan deia que «voz unánime de lectores y de críticos es la que proclama a don Teodoro Llorente príncipe de nuestros traductores poéticos en la era moderna».

Un altre camp de l'activitat de Llorente, potser el més estudiat de tots, és el polític-ideològic, en què intervingué bé directament o bé des de la premsa i des d'institucions com Lo Rat-Penat, i en tot cas des del seu lloc de patriarca de la Renaixença valenciana. Les polèmiques amb Blasco Ibáñez o els episodis de la lluita interna pel control de la «societat d'aymadors de les glòries valencianes» en són bon exemple. En aquest sentit, la contraposició amb la figura de Constantí Llombart —amb el qual s'han de connectar Blasco Ibáñez i

(1) T. LLORENTE, *Poesia valenciana completa* (a cura de Lluís Guarner), València, 1983, amb referències bibliogràfiques força completes. Després de la redacció del present paper, he publicat una breu *Revisió crítica de Teodor Llorente* dins el recull *Estudis de literatura catalana al País Valencià* (a cura de R. Alemany), Alacant, 1987, pp. 99-109.

(2) *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*, València, 1984.

Lluís Bernat— és una de les claus explicatives de la confrontació amb el sector progressista de la Renaixença. Que Llombart perdé la batalla pel control de Lo Rat-Penat és cosa ben coneguda. Més complexes semblen les raons per què no arribà a quallar L'Oronella, que ell hi proposava com a alternativa. De qualsevol manera, no seria estrany que certs sectors del valencianisme progressista no trobassen la suficient distància de plantejament entre Llombart i Llorente. Això sembla, si més no, en llegir un dels «ballets» de *La Moma* (núm. 1, 4 d'abril de 1885), on, posats a triar entre animals més o menys voladors, el poeta satíric diu preferir la productivitat concreta de la gallina:

> Llombart, el fundador del *Rat-Penat*,
> Vòl fundar ara un atra sosietat,
> Per l'estil d'aquélla,
> En el dolsisim nom de *L'oronella*.
> En ésta, serán dos
> Les sosietats del ab i del flairós.
> Pera que siguen tres,
> LA MOMA fundará *Lo gall inglés*;
> Posarém cuatre galls y vint gallines,
> De bòna cuixa y fines,
> Y en esta sosietat sí que *traurém*
> *Per lo fil lo capdell*, perque tindrém
> Una ventacha, y no de les roíns,
> Que es menchar ous fresquets tots els matíns.

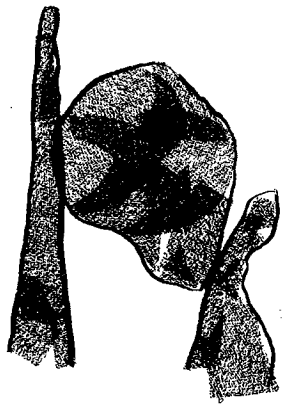

Però és una quarta faceta de Llorente la que ací ens ha de prendre més temps i més espai. Em referesc a allò que anomenaríem, si no fos pretensiós i inexacte, la seua *teoria literària*. Farem bé a dir, simplement, el seu *pensament lingüístico-literari*: un pensament dotat de continuïtat i coherència i que podem inferir de molts dels seus escrits, bé siguen cartes, articles periodístics, pròlegs o discursos oficials.

Així, per exemple, hom ha ben establert quins eren per a Llorente l'origen i l'abast de la Renaixença valenciana. Com ell mateix s'encarregà de deixar sempre ben clar, tant en vers com en prosa, la seua idea de la Renaixença no tenia res a veure amb la càrrega política d'un moviment nacionalista, i en això la contraposició amb l'abast del fenomen al Principat era indefugible. No cal insistir sobre aquest punt. Pel que fa a l'origen del renaixencisme valencià com a moviment lingüístico-literari i cultural, Llorente fou bastant explícit. Reconegué sempre la influència decisiva que Aguiló, en els seus anys de bibliotecari a la Universitat de València, va exercir sobre el jove Querol

i sobre ell mateix (com explica, per exemple, en el pròleg al *Llibret de versos*, el 1885). La famosa resposta epistolar a les qüestions de Rubió i Ors explicita la seua postura: la Renaixença valenciana s'iniciava pràcticament amb ell —Villarroya n'era un primer intent— i en relació molt estreta amb la literatura catalana i l'occitana, no pas com a moviment local autònom. És indubtable que aquest plantejament respon a una voluntat clara de presentar-ho així, i justament les omissions i els menyspreus (Escorigüela, Bernat i Baldoví, Bonilla, etc.) que Vicent Simbor hi ha assenyalat[3] serien prova d'aqueixa voluntat. El 1910, en el «Preámbulo» que escriví per al *Tratado de ortografía valenciana clásica* de Josep Nebot, diu que «nuestro renacimiento valencianista» ha estat «una secuela del renacimiento catalán, y siguiendo aun de lejos su marcha triunfal, ha tomado mucho de él». És clar que, rere la visió i la voluntat de Llorente, hi havia un interès molt pragmàtic: la importància de comptar amb el públic lector barceloní. Vegeu com s'expressa en carta a Eduard López Chavarri del 6 de setembre de 1908: «Y es allá, en Barcelona, la hidalga ciudad, en donde los escritores valencianos son editados y leídos, mientras que aquí, en la propia, escribir en valenciano sin chabacanerías de moda, parece cosa pensada por algún código severísimo.»[4] No cap dubte que la consideració —tan legítima— del mercat editorial *ja fet* tenia el seu pes en l'actitud de don Teodoro, que no es calfava massa la testa en la via complementària —més interessant segurament— de l'ampliació del potencial mercat valencià.

Siga com siga, la por a les connotacions polítiques que la Renaixença assolia al Principat el va mantenir sempre en el terreny ambigu, i tan poc compromès, de la «germanor» i del «llemosinisme» ancorat al felibrisme més innocu, com es palesa en la contínua admiració per Mistral. No es pot negar, així, la coherència de l'esquema de pensament llorentià: una coherència d'interessos que es mantindrà, com veurem, en el pla lingüístic i en la valoració dels gèneres literaris.

No ens estranya, doncs, de trobar aquesta mateixa ambigüitat al terreny estrictament lingüístic, malgrat les afirmacions que feia Miquel Duran, el 1936, en el sentit que Llorente «sempre digué que la llengua que es parla al Principat de Catalunya, al País Valencià i a les Balears, la llengua gloriosa de Ramon Muntaner, d'Ausiàs March i de Ramon Llull, és una mateixa llengua».[5] Certament, Llorente, que participà al Congrés de la llengua catalana, va mantenir sempre aquest principi de la unitat idiomàtica, però amb unes matisacions restrictives que una anàlisi textual posa immediatament de manifest. Les avance: es tracta de la reducció de la *llengua* a *llengua literària*, la referència al passat històric —al *tronc comú*— i el sosteniment de la confusa terminologia llemosinista (Menéndez Pelayo al·ludeix, en el pròleg al *Nou llibret de versos*, a la llengua «torpemente llamada lemosina»), que obviava

(3) *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, 1980.
(4) *Epistolari Llorente*, III, Barcelona, 1936, p. 257.
(5) *Teodor Llorente*, Barcelona, 1936, pp. 48-49.

la denominació de «llengua catalana» i esborrava el concepte en un marc més ampli i difús. Si rellegim les frases suara citades de Duran, veurem que, a despit de la seua aparent contundència, es fan ressò d'aquestes matisacions amb què don Teodoro tan hàbilment es cobria.

Efectivament, són constants en Llorente expressions com les següents: «en Cataluña, Valencia y Mallorca no ha de haber más que una lengua literaria»; o «el lenguaje literario pudiera y debiera ser único para estos países»; o bé «*literariamente* no había más que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender a esta unidad». Caldria saber a què correspon aqueix «literariamente»: si es refereix a la totalitat dels usos cultes i/o escrits de la llengua, o tan sols a la literatura *stricto sensu* i, més en concret, a la poesia. Sembla evident, però, quina seria la resposta adient.

En l'«Endreça» a Aguiló del *Llibret de versos* (1885) diu el poeta patriarca que a València hi ha «una llengua viva i una literatura morta», expressió que palesa una concepció força empobrida del que és una «llengua viva». Per a Llorente, sens dubte, llengua viva no és sinònim de llengua normalitzada i en plenitud de funcions, sinó simplement del fenomen de pervivència quasi vegetativa d'una parla «natural» confinada, com un estigma, a les classes populars.[6] És per això que, al Discurs d'Elx del 1908, fa esment de «las buenas gentes que hablan y hablarán siempre el idioma que hablaron sus padres», amb un to d'innocència sociolingüística que no necessita cap comentari. Però, per si de cas no queda clar, afegeix encara unes paraules que vessen de càrrega ideològica descarada, més substitutiva que no merament diglòssica: «sin que este cultivo de nuestra lengua regional significase hostilidad ni desvío hacia el glorioso idioma nacional, por nosotros igualmente querido, ni mucho menos la pretensión absurda de restringir su uso, cada día más indispensable».

Si aquesta és la idea llorentiana de la llengua viva, que li permet la tranquil·litat més absoluta davant el futur de l'idioma i la conseqüent passivitat envers el seu conreu funcional, vegem en què consisteix la tasca de ressuscitar la «literatura morta». Això ens durà cap a la concepció de la llengua literària i de tota una teoria dels gèneres i de llurs valors comparatius.

Ens pot aprofitar per centrar el tema un interessant article de Josep Nebot, recollit al *Almanaque de las Provincias para 1887* i titulat «Quousque tandem?...», on aquest autor —en una fase encara dialogant de la seua trajectòria cap al secessionisme lingüístic, que culminarà amb la polèmica de *El Cuento del Dumenche*— diu així: «Si llamamos á las dos escuelas que se disputan el dominio de nuestra literatura, á la una *castellana* y á la otra *catalana* (...) podemos decir que están con la primera el género dramático y el periodismo festivo (...) y con la segunda el género lírico en sus diversas manifestaciones, y la historia representada por algunas memorias, biografías, etc., que apenas

(6) Com ha observat A. Ferrando, Llorente no s'està d'emprar un llenguatge clarament *popular* als seus poemes quan els interessos polítics —per exemple, durant la guerra de Cuba— ho demanaven: així ho fa a les conegudes «Cartes de soldat». (Vegeu el seu treball sobre el tema en aquest mateix volum.)

si logran salir de la sombra protectora con que las cobija Lo Rat-Penat.» Fixem-nos que Nebot no anomena «valenciana» l'escola no catalana, sinó «castellana», acceptant així la seua corrupció idiomàtica, raó per la qual acabará el seu article proposant una mena de pacte. Però és tot seguit quan posa el dit a la plaga: «De modo que la primera es el ropaje con que se viste la literatura para mostrarse al común de los mortales, quedando la segunda reducida a una especie de lenguaje sagrado, como el de los antiguos sacerdotes egipcios, asequible únicamente a los iniciados. Y tanto es así, que dramas premiados en los juegos florales del Rat-Penat, para llegar a la imprenta ó al teatro, han tenido que ser *traducidos* al valenciano moderno; es decir, ingresar en lo que antes hemos llamado escuela castellana.» Aquesta és la qüestió: divisió dels gèneres en dos grups, cada un dels quals s'adiu amb un tipus diferent de llenguatge; i, ensems, forja d'un llenguatge sagrat, per a iniciats... i totalment inútil en el marc de la funcionalitat social. Crec que no es pot descriure millor la teoria literària de Llorente. Ara bé, allò que traspua ironia en Nebot, en Llorente és pura racionalització d'un quadre d'interessos, més o menys inconfessables, al voltant de la llengua.

La polaritat que hi funciona és la d'aquesta oposició establerta en la carta del 1877 a Rubió: «Hay una diferencia completa, una separación absoluta, entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros.» L'oposició hi funcionarà sempre, *mutatis mutandis*, en aquests mateixos termes. Vegeu, si no, el pròleg del *Llibret de versos*: «perquè, encara que mai no s'ha deixat d'escriure en valencià, els populars autors de romanços i col·loquis i els que després portaren aquesta llengua al teatre i el periodisme satíric, la usaren sens estudi ni poliment algú, corrompuda i rebordonida com la trobaven en els llavis de la gent indocta». S'hi han afegit, com podem comprovar, romanços i col·loquis. Perquè Llorente, quan parla de poesia, entén lírica culta —o «docta», com ell diu, amb un qualificatiu que el poble valencià empra amb ironia tantes vegades.

I què dir del periodisme satíric i «callejero»? *El Saltamartí*, *El tio Nelo*, *El Sueco* o *El Mole* eren per a ell «periodiquitos». Però ni en *La Opinión* ni en *Las Provincias* tingueren mai un lloc els articles en català. Jacint Mustieles, en carta del 20 de setembre de 1908, demanava a don Teodoro una plana setmanal o quinzenal «en nostra llengua». Fa pena de llegir els mots humils de Mustieles, molt més lúcid que el prepotent director de *Las Provincias*: «Una secció aixina, de colaboració valenciana, tant pera la prosa com el vers, repetixc, ¿no podria ésser?»[7] Era més fàcil condemnar el periodisme satíric que fer, ni que fos amb una plana quinzenal, un periodisme digne en català.

Hem de tornar més tard sobre la qüestió del teatre i sobre la novel·la

(7) *Epistolari Llorente*, II, Barcelona, 1929, p. 229.

(aqueixa novel·la que ni s'esmenta, que sembla no tenir lloc en el plantejament llorentià dels gèneres literaris catalans). Però ara un pas arrere, cap a la poesia: recordem que el tàndem era «poesia lemosina» *versus* «valenciano vulgar». Perquè la poesia —la culta, s'entén—ha de ser llemosina; i els gèneres vulgars, valencians. D'on es dedueix que el rètol «llemosí» permet, no sols desdibuixar la delimitació geogràfica de la llengua i defugir el terme «català», sinó també funcionar com a marca de prestigi cultural —de llengua sagrada— en funció del seu caràcter de llenguatge antic, arcaic.

Si examinem la polèmica de *El Cuento del Dumenche* entre Llorente i Lluís Bernat, estudiada per Fuster al pròleg a *Caciquisme roig*,[8] podrem observar que l'oposició *explícita* no s'estableix entre els conceptes de català i valencià (fins que, en l'últim moment, hi intervé Nebot), ans bé entre llemosí i valencià, és a dir, entre llengua culta arcaïtzant i llengua vulgar actual (i també entre gèneres, òbviament). Per a Llorente, no es pot profanar la llengua sagrada, ni tan sols per tal de facilitar-hi l'accés del públic lector. El *coixo* Bernat li retruca: «Yo no estic conforme en uns *Jochs Florals* en *llemosí*, no en valencià. (...) En la qüestió ortográfica crec fàcil l'acórt unánim. Pero, ¡per Deu! que no se mos vullguen imposar rancietats i arcaismes tan manats retirar de la dolsa parla d'Ausias March com els *follones* y *malandrines* del rich idioma de Cervantes.»[9] Llorente, aleshores, replega veles i recondueix la discussió al tema de la llengua culta o inculta: «nunca ha podido decirse que ustedes, los que usan en sus publicaciones la jerga vulgar, escriben *en valenciano*, y que nosotros, los que aspiramos a hacer literario el idioma, escribimos *en lemosín*. Todos escribimos en valenciano: unos, en valenciano culto: otros, en valenciano inculto».[10]

El que es produeix, al capdavall, en el sistema teòrico-literari llorentià és una identificació entre poesia lírica, llenguatge culte minoritari i essències genuïnes —i, per tant, arcaiques— de la llengua. Perquè el Romanticisme havia sublimat la lírica, col·locant-la al grau més excels de la piràmide genèrica. Per a Milà i Fontanals, per exemple, aquesta era la poesia «més poètica»: «el gènere literari que en si mateix conté allò que tenen de més delicat, deliciós i ràpid els altres gèneres, és a dir, el gènere líric».[11]

Llorente s'afegeix, per pura inèrcia cultural, als partidaris d'aquesta subversió dels valors de la poètica aristotèlica. Però els temps ja anaven canviant. I el blasquisme, des de *El Pueblo*, criticava asprament tal concepció: «En veintitantos años, la musa lemosina no ha pasado de la poesía lírica, que es la infancia de las literaturas. Su esterilidad, su vida artificiosa, no le ha permitido concebir ni un drama, ni una mala novela.»[12] Bernat adopta la mateixa actitud crítica: «La poesía, en tota sa bellesa, no es el *tot*, y les demés rames del arbre literari han sigut descuidades, sino desdenyaes per *Los aymadors de les glóries valencianes*.»[13] Enfront d'aquestes acusacions, Llo-

(8) *Caciquisme roig i altres narracions*, de Lluís BERNAT (pròleg de J. FUSTER), València, 1984. Sanchis Guarner ja donava notícia d'aquesta polèmica a *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, València, 1978, p. 80. Vegeu ara el meu article *Una polèmica sobre la llengua literària*, «Caplletra», 1 (1986), pp. 61-73.
(9) *El Cuento del Dumenche*, núm. 7 (20 setembre 1908).
(10) *El Cuento del Dumenche*, núm. 9 (3 octubre 1908).
(11) *Teoria romàntica* (a cura de Manuel Jorba), Barcelona, 1977, p. 115.
(12) *El Pueblo*, núm. 620 (29 juliol 1896).
(13) *El Cuento del Dumenche*, núm. 7 (20 setembre 1908).

rente intenta defensar Lo Rat-Penat; però els arguments que troba —i en especial pel que fa a la novel·la— no resulten convincents.

Els «poetes d'espardenya», segons la gràfica expressió d'Igual Úbeda que va fer fortuna, no tenien, a bon segur, la cultura lingüística i literària d'un Llorente, i en general dels poetes «de guant». Sovint no tenien les idees clares sobre la unitat del català. Però sí tenien, en canvi, un fi olfacte per a capir on radicava l'única possibilitat de desenvolupament o fins i tot de supervivència de la llengua. Eren, com San Manuel Bueno —i si em permeteu la comparança— creients sense adonar-se'n. Sabien, per exemple, que el públic minoritari —i en certs aspectes, com ara la unitat de la llengua, no gens *selecte*— del reclòs Rat-Penat no hi garantia res. Calia guanyar-se una clientela, com diu Fuster. I aquesta clientela nova s'havia de buscar per mitjà dels gèneres menyspreats pels ratpenatistes, perquè, per a Llombart, aqueixes obretes «tenen al seu favor, per a conseguir el seu propòsit, l'avantatge de pertànyer al gènere festívol, que és el que més li agrada, i estar escrites en valencià, que de prompte tant ens importa que a llegir-lo s'acostume».[14]

Morales San Martín, en carta a Llorente del 30 d'agost de 1908, defensa la bona intenció de Bernat, i justifica així la seua actitud en la polèmica: «debía comenzarse por escribir en el valenciano corriente y vulgar; y poco a poco, sin que el pueblo que habla el sucio "patois" (como V. dice muy bien) lo notara, ir puliéndolo y limpiándolo de las chavacanerías *(sic)* y neologismos de mal gusto que impiden que nuestra lengua sea todo lo literaria y exquisita que debe ser». Tot un programa educatiu ben racional, el d'aquells homes que no s'havien plantejat encara la qüestió de l'ensenyament escolar com a eina de normalització. I afegeix ell mateix, que s'iniciava aleshores en la narrativa curta: «Yo, que en algo estoy conforme con el amigo Bernat, he comenzado por escribir *Cadireta d'or* en un valenciano lo menos arcaico posible, pero también lo menos vulgar que me ha sido factible.»[15]

Però Teodor Llorente no entenia —o no volia entendre— la qüestió. No sabé valorar la iniciativa de *El Cuento del Dumenche*, de la mateixa manera que no entrava tampoc en els seus càlculs una novel·la *en català*. Així, en el pròleg a *Bajo las palmas*, de Francisco Danvila, publicat el 1881, assenyala (després de glossar la necessitat del gènere narratiu) que la novel·la valenciana —en castellà, òbviament— és molt inferior a la de la resta de l'Estat. I acaba lloant les llegendes de Danvila perquè aquest «ha dado ese carácter de localidad á que nos referimos, á las novelitas o leyendas que ha compuesto con el título *Bajo las palmas*». Però tot el «localismo» a què pot aspirar el narrador és aquest: «No es, en concepto nuestro, que se lo haya propuesto como idea generadora de su obra, sino que, escribiéndolas en este hermoso país, como dice en la dedicatoria de su libro, bajo la influencia de su poética natu-

(14) *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí corresponent al present any 1878*, p. 12.
(15) *Epistolari Llorente*, II, p. 25.

raleza y de los recuerdos históricos que lo ennoblecen han influido estas circunstancias en su inspiración.»

Pocs anys més tard, el 1889, fa una ressenya de l'any literari valencià, amb una panoràmica on té ja un lloc el primer Blasco Ibáñez i on insisteix en la valoració negativa de la novel·la valenciana enfront d'un Pereda o d'un Narcís Oller. I fa aquesta interessant reflexió sobre les causes: «¿Es que domina en Valencia la fantasía sobre el espíritu de observación, indispensable siempre para la novela, y ahora más que nunca? ¿Es que el uso simultáneo de las dos lenguas castellana y valenciana en la vida práctica, dificulta la descripción artística de nuestros tipos y costumbres en una sola de ellas? Cataluña no ha tenido buenas novelas hasta que las ha escrito en catalán.»[16] La reflexió és ben lúcida, però l'il·lustre patriarca no en sap traure les conclusions lògiques que esperaríem. Què hi farem.

Pel que toca al teatre, Llorente no en fa massa consideracions explícites al llarg dels seus escrits, fora, és clar, dels coneguts atacs al sainet. I també en açò la confrontació amb Llombart permet d'extraure'n conclusions alliçonadores. Perquè justament Llombart es va preocupar força pel teatre, com a gènere de gran acceptació popular a la València d'aleshores. I se'n va preocupar preconitzant-ne la dignificació i l'ampliació temàtica amb la incorporació del drama històric i de la comèdia de costums.[17] Davant Escalante va adoptar, coherentment, una postura de crítica moderada, molt més suau que amb els altres sainetistes. Llorente, que a la mort del dramaturg féu un barroer poema *in memoriam* per a ser recitat davant la reina regent, en el qual demanava a la ciutat de Madrid que coronàs «al digne germà del teu Ramón de la Crus», s'havia compromès a encapçalar amb uns fulls l'edició de l'obra dramàtica completa d'Escalante que preparava Federico Doménech. L'obra aparegué amb l'anunci, en primera pàgina, d'aqueix pròleg... però sense ell. El seu fill, Llorente Falcó, ens explica, en el llibret que dedica al famós sainetista, com fou que don Teodor, «distraída la atención por infinidad de asuntos», no el pogué fer.

Les idees llorentianes sobre la traducció (i més en particular sobre la traducció poètica) mereixen també algun comentari. En el pròleg a la seua versió del *Fausto* (1882), Llorente configura la seua teoria de la traducció poètica i defensa la conveniència de versificar aquestes traduccions: «¡Extraño encanto el del ritmo y la rima! Parecen cosa pueril, y sin embargo, responde a algo tan propio de nuestro ser, que sin ellos pierde gran parte de su atractivo la poesía, aunque juzgamos que ésta consiste en cualidades más substanciales e íntimas del pensamiento. Por eso nos deja siempre fríos y descontentos cualquier obra traducida en prosa.»

La traducció poètica no sols ha de recrear el vers en la llengua receptora —per a la qual tasca es necessiten capacitats poètiques—, sinó que també

(16) *El movimiento literario en Valencia en 1888*, publicat a *La España moderna*, núm. 1 (i reproduït al *Almanaque de Las Provincias para 1890*, pp. 65-72, p. 66.

(17) Vegeu A. Cucó, *El valencianisme polític (1874-1936)*, Barcelona, 1971, p. 18; també M. Lloris, *Constantí Llombart*, València, 1982, *passim*.

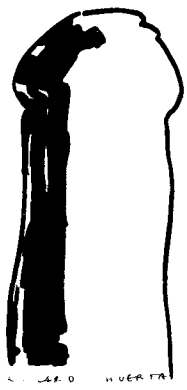

cal «acomodar la expresión a la índole peculiar de nuestra Poética; hay que darle sabor verdaderamente castellano». Val a dir que la traducció no és entesa com una pura qüestió lingüística i mecànica, sinó que hi participa la sensibilitat creativa i la translació d'elements d'una tradició cultural a una altra que compta amb la seua pròpia estructura. En el pròleg a la versió de Heine (1885) insisteix en la mateixa idea: «En mi sentir, la traducción poética exige la reproducción exacta de los pensamientos y las imágenes de la obra traducida, pero también la incubación propia de esas imágenes y esos pensamientos en el idioma del traductor. No basta poner las palabras castellanas en lugar de las alemanas, ni substituir la sintaxis de una lengua por la de otra: hay que adivinar cómo hubiera dicho en castellano el autor alemán lo que se intenta traducir, si en lugar de su idioma natal hubiera hablado el nuestro.»

Però encara hi ha un altre aspecte a comentar-hi: allò que no diu Llorente, el que va implícit en el seu discurs. I és un supòsit perfectament coherent amb el pensament lingüístico-literari que he vingut analitzant: la incapacitat del català com a receptor d'aqueixes traduccions. És un altre camp funcional en què don Teodoro condemna la seua llengua al subdesenvolupament —i el grapadet de poemes que va traduir al català no en són coartada vàlida.

Caldria, a tall d'epíleg, fer una referència al gust literari de Llorente i la seua valoració d'autors i moviments. La nòmina dels poetes traduïts ja ens permet de fer-nos-en una idea: des del Victor Hugo traduït el 1860 fins a Heine —el de los «suspirillos germánicos»— o Lamartine, o Goethe. Els gustos i la visió romàntics hi predominen d'una manera més o menys profunda. Heus-ne ací una mostra, extreta del pròleg a *Leyendas de oro* (1875), on confronta el geni de les nacions joves amb el racionalisme del Renaixement: «El renacimiento torció el curso que llevaba la poesía europea de la Edad Media, apagando el sentimiento genial de aquella literatura, nacida al calor de las tradiciones populares de las naciones modernas, aún incultas, pero jóvenes entonces, vigorosas y apasionadas.» La sensibilitat *moderna* s'identifica, així, amb l'anticlassicisme romàntic: «Como hijo del paganismo, el arte clásico tendía más a la corrección de la forma que a la profundidad del sentimiento. El alma humana, derramándose sobre el mundo exterior, es el carácter distintivo de la poesía moderna.» Res de nou, doncs, ni de mínimament original en unes idees formulades a l'entrada del darrer quart de segle.

Menys modern encara se'ns presenta el darrer Llorente quan jutja Baudelaire i el modernisme. Si la història de les seues traduccions és més aviat, com diu Ricard Blasco, la d'una ocasió perduda, no és menys decebedora la incomprensió del vell patriarca cap a la poesia última —corria ja l'any 1906— que arribà a conèixer. Bastarà com a mostra —i com a cloenda d'aquest paper— un paràgraf del «Prohemio» a *Poetas franceses del siglo XIX*: «Bus-

caban á la vez la originalidad, ya en las galas de literaturas exóticas, ya en el artificio de rebuscados conceptos, ó por más extraños derroteros, como el paradójico autor de las *Flores del mal*. Convertían en sistema estas excentricidades y estos extravíos, y los exageraban los poetas que luego se llamaron "decadentes", haciendo alarde de un neurosismo flojo y enfermizo, del cual también brotaban rasgos de conmovedora inspiración. Y venían por fin los "modernistas" á declarar arrogantes la necesidad de renovarlo todo en el orden literario, desde las reglas del metro y del ritmo hasta las leyes supremas de la estética.»

VICENT SALVADOR

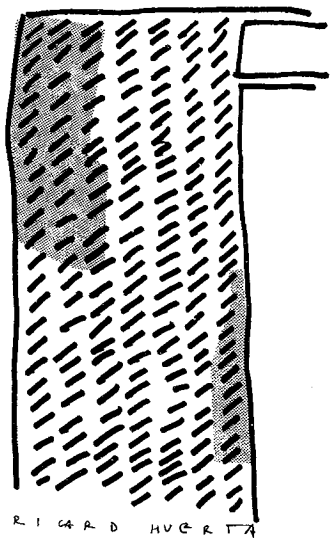

VICENT SIMBOR ROIG

LLORENTE, «LA OPINIÓN» I LA RENAIXENÇA

1. TEODOR LLORENTE, DIRECTOR DE «LA OPINIÓN»

El diari «La Opinión» naixia el 15 de juliol de 1860, fundat i dirigit per Luis de la Loma Corradi i Mariano Carreras González, els quals li marcaren una línia liberal progressista que acabaria, després de diverses dificultats governatives i econòmiques, per obligar-los a vendre'l al banquer José Campo, un dels homes forts de l'economia valenciana, que comprà el diari el febrer de 1861 per convertir-lo en plataforma propagandística de la seua ideologia i dels seus interessos materials.

Per al gir radical de la línia ideològica de «La Opinión» el seu propietari contractà el joveníssim Llorente, 25 anys, que acomplí a la perfecció la tasca de convertir el diari en el portaveu conservador, alhora que el dotava dels més recents avanços informatius, com ara l'aprofitament del servei de telègraf per a la informació quotidiana. En les mans de Llorente «La Opinión» assolí un públic lector nombrós per a les idees conservadores i alhora fou la plataforma adequada per al seguiment dels negocis del seu propietari, José Campo. Però també «La Opinión», i vet ací el nostre encuriosiment, ens resulta interessant per la personalitat del seu director, Teodor Llorente, el líder i senyor indiscutible de la Renaixença valenciana. I efectivament «La Opinión» es va mostrar sensible i va recollir una sèrie de dades i opinions sobre aquells moments inicials del moviment renaixencista. De la mà de Llorente «La Opinión» esdevé des de primeries de 1861 al 30 de gener de 1866 —al dia següent apareix amb el títol de «Las Provincias», propietat ja del mateix Llorente— el banc de dades més interessant per a la investigació del naixement, de les primeres passes de la Renaixença valenciana, que són l'objectiu del present estudi.

2. LA PRESÈNCIA POÈTICA DE LLORENTE I DE QUEROL A LES PLANES DEL DIARI

Un primer aspecte interessant a investigar és justament la previsible presència de Querol i de Llorente a les planes del diari que ell mateix dirigia. És a dir, un hom espera de trobar a «La Opinión» la plataforma difusora de les primeres poesies renaixencistes dels dos *chefs de file* valencians. Ara bé, el resultat de l'estudi del diari no és massa gratificant: durant els cinc anys de vida quotidiana només veié la llum a les seues planes un sol poema en català, obra del seu director Teodor Llorente.[1] I no és perquè el diari es mostràs poc receptiu a la poesia, perquè les seues planes hi donaren cabuda assídua, però de poesia escrita en castellà. Tant Llorente com Querol, entre d'altres, publicaren —sobretot el primer— una molt considerable mostra de la seua obra poètica en castellà, des de poesies originals fins a les traduccions, primícies que tot seguit veurien l'edició en llibre, com és el cas de la traducció de «El corsario», de Byron, treball conjunt dels dos amics.

Així, doncs, el contrast d'aparició a les planes del diari de poesia en castellà i en català és senzillament abismal. Per què? Per què una magnífica plataforma difusora com un diari en mans del cap de la Renaixença valenciana restava tan infrausada per a la causa? Només n'hi ha dues explicacions: o bé perquè els renaixencistes valencians —incloent-hi Llorente i Querol—, després de l'isolat certamen del 1859, no s'animaven a escriure en català, o bé perquè Llorente creia imprudent de cara als seus lectors de publicar massa poesia «llemosina», i per «massa» hem d'entendre, no hi ha més remei, més d'un poema durant cinc anys. La primera hipòtesi s'esvaeix de seguida tan sols amb el repàs de l'obra d'aquests dos poetes. Si bé de Vicent W. Querol no cal esperar un gran nombre de poemes redactats fins al gener de 1866, car la seua producció total és increïblement minsa (només 11 poesies en català al llarg de la seua vida), encara hom hauria pogut presentar als lectors els tres poemes de 1859 «A l'Esperansa», «Què serà?» i «A la Fe» i potser fins i tot el hui perdut «A València»[2] de 1856-57, en el benentès, és clar, que Querol no renunciàs a publicar-los per creure'ls immadurs; al contrari, almenys de Teodor Llorente ja trobem fins a la mateixa data 11 poemes: «L'amor del poeta» (1855), «Ple de sospirs el pit» (1856), «Aparició», «Mon trist caminar» i «La poesia» (1857, publicades, les dues primeres amb certesa i l'última segurament —o aquesta o «Ple de sospirs el pit»—, a les planes de «El Conciliador», que dirigia Pasqual Pérez i Rodríguez), «A mon amic el poeta don Antonio Aparici» (1858, publicada a la revista «Las Bellas Artes» el 15-VII-1858), «La nova era» i «Ensòmit» (1859, la primera és la poesia amb què Llorente guanyà un «alelí d'or» als aïllats Jocs Florals d'aquell any i la segona va ser presentada a l'Homenatge de El Liceo

(1) Cal advertir que m'ha resultat impossible de consultar una col·lecció completa de «La Opinión» i és per tant factible —encara que ho crec improbable— que aparegués alguna altra poesia en un dels exemplars no localitzats, la qual cosa a més a més tampoc no canviaria els percentatges i les valoracions conseqüents.

(2) Vegeu Lluís GUARNER, «Pròleg» a Vicent W. QUEROL, *Rimes Catalanes*, Eliseu Climent, editor, València, 1980, pp. 18-24. He copiat els títols tal com els transcriu Guarner.

a la poetessa cubana Gertrudis Gómez de Avellaneda), «¡Vint-i-cinc anys!» (1861, amb què guanyà un accèssit a la flor natural dels Jocs Florals de Barcelona de 1862), «València i Barcelona» (1864, publicat al «Diario de Barcelona») i «Als poetes de Catalunya» (1865, publicat al *Calendari Català*).[3] Però, és clar, no sols hi havia la possible oferta poètica de Llorente i de Querol, també cal tenir present la resta de companys integrants del primer nucli renaixencista valencià: Jacint Labaila, que el 1868 ja recull en el seu llibre *Flors del meu hort* la seua poesia primerenca, o Rafael Ferrer i Bigué, que ja el 1866 va publicar el poema *Les tres germanes*, etc. Sense oblidar tampoc els poetes anteriors a l'aparició del grup de Llorente, com ara Benet Altet i Ruate, Pasqual Pérez i Rodríguez, Joan Antoni Almela.[4] I encara també hauria pogut recórrer als poetes de Catalunya i les Illes si volia aprofitar «La Opinión» com a plataforma de la causa renaixencista.

Però no fou així. Com ja he advertit línies més amunt, només aparegué un sol poema en català en el quinquenni de vida del diari: «¡Ventidós anys!», aparegut en el núm. 527, de l'11 de gener de 1862, publicació que permet d'aclarir una flagrant incongruència d'un dels poemes llorentins ja citat: «¡Vint-i-cinc anys!» En l'edició de la poesia completa de Teodor Llorente a cura de Lluís Guarner, que he citat a la nota 3, apareix a la fi d'aquest poema la data del 7 de gener de 1858,[5] mentre a la nota 109 del mateix llibre el responsable de l'edició apunta que aquest poema és datat del 1861 i premiat als Jocs Florals de Barcelona de l'any següent amb un accèssit a la flor natural,[6] de manera que d'una banda hom assenyala com a data de naixença el 1858 i d'altra, el 1861. I encara més, si Llorente va nàixer el 1836, l'any 1858 era impossible que comptàs amb els vint-i-cinc anys que afirma el poema. La solució de l'aparent atzucac és ben senzilla: Llorente va escriure l'any 1858 el poema «¡Ventidós anys!», que és el publicat, amb aquest títol, a «La Opinión», mentre que el poema citat «¡Vint-i-cinc anys!» de 1861 no és més que el simple canvi de vint-i-dos per vint-i-cinc, que eren els anys que tenia Llorente el 1861, quan va decidir que presentar-lo als Jocs Florals barcelonins. És exactament el mateix poema amb el sol canvi del títol.

La deducció, òbvia al meu parer, de l'interrogant plantejat a l'inici d'aquest punt és que Llorente no veia encara un «mercat» per a la poesia renaixencista a la València immediatament posterior a la celebració del certamen poètic del 1859. Judici que corrobora la no continuació del certamen, a diferència de Barcelona, fins l'any 1879, en què fructifiquen els esforços de l'incansable Constantí Llombart. El desfasament de la Renaixença al País Valencià s'encetava; alhora que diluïa les esperances en un ferm moviment que la continuada obra dels anys anteriors feia preveure.[7]

(3) Vegeu Lluís GUARNER en Teodor LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, Eliseu Climent, editor, València 1983 les notes als poemes publicats a les pp. 299-304, 441-460 i 467-468. He copiat els títols tal com els transcriu Guarner.

(4) Els interessats a conèixer els poetes valencians anteriors a l'aparició del grup de Llorente poden consultar el meu llibre *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, Institut de Filologia Valenciana, Monografies i assaigs 3, València 1980, en especial pp. 90-152.

(5) T. LLORENTE, *op. cit.*, p. 460.

(6) T. LLORENTE, *op. cit.*, p. 508.

(7) De nou recomane la consulta del meu llibre citat a la nota 4 per als interessats a conèixer les dades en què em base per a la meua afirmació sobre les activitats prerenaixencistes.

3. «LA OPINIÓN» I LA RENAIXENÇA A CATALUNYA

Al costat de la publicació de poemes, de l'escassa publicació de poemes renaixencistes que acabem d'estudiar, també era esperable una bastant assídua presència dels esdeveniments de la Renaixença a Catalunya. Però tampoc en aquest aspecte «La Opinión» no es mostra més prolífica. Tan sols apareixen quatre notícies referents al ressorgiment català, dues d'aquestes referides a la mort de B. C. Aribau.

Al número 790, de l'1 d'octubre de 1862, a la «Sección Local: Gacetilla» podem llegir una breu nota amb la comunicació de la mort del capdavanter de la Renaixença. I dos números després, al 792, del 3 d'octubre de 1862, a la mateixa secció apareix una «Necrología», on se'ns insisteix a adjudicar-li el mèrit d'iniciador del ressorgiment literari:

> «... el erudito escritor y elegante poeta, que cuando el noble y querido idioma de nuestros padres era desdeñado en el mundo literario, dio la señal de su renacimiento, a la que ha contestado de una manera tan brillante Cataluña, y también en algún modo Mallorca y Valencia, aunque tengamos que lamentar que nuestra ciudad marche la última en esta obra de restauración literaria».[8]

I hom l'acaba amb la reproducció del celebèrrim poema d'Aribau.

Molt més llarg, i alhora el més interessant sense cap dubte, és l'article «Literatura catalana. Calendari català pel any 1865. Col·leccionat i publicat per Francesch Pelayo Briz», publicat a la secció «Variedades» del núm. 1.722, del 20 d'abril de 1865. En realitat no és un article escrit a posta per a «La Opinión» pel seu director, sinó que aquest es limita a reproduir un article seu publicat a «El Museo Literario».

Comença marcant la gran transcendència de la restauració de la literatura catalana i el paper definitiu que hi ha jugat Aribau. A continuació recorda les primeres passes del moviment:

> «El verdadero renacimiento de la literatura catalana, el movimiento popular que hoy aparece tan brillante, ha nacido con los «Juegos florales de Barcelona». Verdad es que con gran anterioridad había publicado el poeta Rubió su célebre «Gayter del Llobregat» y había comenzado el erudito Aguiló sus estudios sobre la historia literaria de Cataluña, trabajos que con los del incansable escrutador de antigüedades don Antonio Bofarull y otros distinguidos literatos, prepararon el camino. Pero desde que en 1858 [sic] se establecieron los «Juegos florales», para premio y estímulo exclusivo de la poesía lemosina, apa-

(8) En aquest i en tots els textos que cite només he regulat l'accentuació i la dièresi.

reció la pléyada de jóvenes poetas que hoy la cultivan, y el público catalán se apasionó de ella, con ese vivo amor que profesa a las glorias patrias.»

Destaca el paper de les antologies col·lectivés *Los trovadors nous* i *Los trovadors moderns*, i l'obra personal de J. Rubió i Ors, de Víctor Balaguer, de Francesc Bartrina, d'Enric Girbal i de Francesc Pelai Briz.

A continuació esbossa l'evolució cronològica del moviment: en primer lloc apareix la poesia lírica, acompanyada també de la música dels cors de Clavé. Després ha arribat la novel·la (Antoni Bofarull) i el teatre (Damas Calvet, Francesc de Salas Vidal), que malauradament compta amb un càncer anomenat Serafí Pitarra, estigmatitzat per explotar el mal gust del *vulgus* amb obres sense cap vàlua literària.

I a partir d'ara dedica les dues terceres parts restants de l'article a parlar del *Calendari català* de Francesc Pelai Briz. Llorente hi fa un repàs de la nòmina de col·laboradors —entre els quals es troba ell mateix— tot destacant un contrast ideològic que no se li escapa: Víctor Balaguer és l'únic que «inspirado en la "Musa social" de su tocayo Víctor Hugo» canta el porvenir, car la majoria dels poetes catalans son «adoradores del melancòlico ocaso de las antiguas glorias de su patria». Però en tots aquells poetes veu Llorente una unitat d'acció per la causa renaixencista i la renovació literària:

> «Vemos, pues, que variando bastante las formas y aún las tendencias de estos poetas, hay en todos ellos cierta unidad de pensamiento, que da un carácter determinado, un sello de verdadera originalidad a la Musa catalana. No la desdeñemos porque vista el traje popular, ni porque sean añejas sus inspiraciones; en ese culto a lo pasado, en ese rebuscado amor a lo sencillo, pueden hallar los ingenios superiores frescos manantiales de ingenua poesía, que regalen el gusto cansado del insípido gongorismo de los pretenciosos y rimbombantes versificadores de nuestra época.»

Poesia que contrasta amb l'artificiositat en voga al Madrid coetani, contrast que destaca Llorente en comparar un poema que Marià Aguiló escriu «con la pluma de Teócrito» mentre «torturan en Madrid el ingenio los vates de la gacetilla para deslumbrar la imaginación con los fuegos artificiales de su poesía de relumbrón».

Acaba l'extens article amb el record de la «poesía verdaderamente hermana» provençal, que amb la «llemosina» es troba en una «común reflorescencia». I, és clar, conclou amb una consideració inevitable: el desig i l'espe-

rança que els poetes catalans no polititzen la Renaixença. Però d'açò, ja en parlarem més avant en un apartat específic.

L'última referència a l'evolució del moviment renaixencista a Catalunya és una molt breu nota sobre l'aparició del llibre de Francesc Bartrina *Las roselletas*, que es publicà en el número 1.873, del 19 de setembre de 1865.

També a la fi d'aquest apartat la conclusió es presenta òbvia: «La Opinión», dirigida per Llorente —no ho oblidem—, no mostra precisament una manifesta sensibilitat pels episodis de la consolidació definitiva de la Renaixença «llemosina» a Catalunya. Només les dues notícies gairebé obligades de la mort d'Aribau, una notícia quasi intranscendent sobre la publicació d'un recull poètic menor i un sol article d'extensió i contingut interessant, però que ni tan sols havia escrit per a «La Opinión», sinó que va ser simplement aprofitat, per a reproduir-lo, un treball publicat, com ja sabem, a la revista valenciana «El Museo Literario»; és a dir, adreçat en l'origen a un altre públic que els lectors del diari per ell dirigit. S'imposa, doncs, una altra vegada la deducció que la Renaixença a València travessava un «impasse» immediat a la celebració del certamen poètic del 1859, fruit aïllat, al contrari que el paral·lel barceloní.

4. LA PROBLEMÀTICA DEL NOM DE LA LLENGUA A LES PLANES DE «LA OPINIÓN»

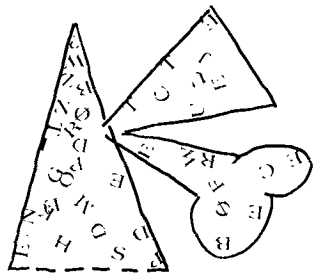

El nom de la llengua, és a dir, com calia anomenar la llengua comuna a catalans, valencians i baleàrics ha estat segurament la qüestió més delicada, gairebé un tabú al País Valencià des del segle XV ençà. Encara hui dia, cueteja amb plena vigoria.

És així ben interessant de conèixer la postura de Llorente tal com la podem descobrir a través de les planes de «La Opinión», just en els anys inicials de la Renaixença.

Potser d'antuvi caldria recordar breument l'opinió global de Llorente al llarg del temps. Ell exemplifica com a millor model el captenir dels renaixencistes valencians —i en açò coincidirien tant els cultistes com els populistes— respecte al problema onomàstic esmentat. Ell, persona culta que era, no podia deixar de saber la veritat científica, que el nom de «llemosí» era un concepte filològicament incorrecte, per a substituir l'únic nom seriosament indefugible: català. Però en aquest punt, tan de prop relacionat amb la «politització» de la Renaixença, Llorente tingué bona cura d'usar convenients circumloquis. Mai no ha dit amb la senzillesa i naturalitat que hom podria esperar que el valencià és una variant d'una única llengua: la catalana; com sí que s'hi va atrevir —l'únic— el seu amic Vicent W. Querol, que titulà *Rimes catalanes* el conjunt de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en cas-

tellà al seu llibre *Rimas*, de 1877. Però Querol vivia a Madrid i no es veia obligat a participar tan directament en la segregació d'una ideologia conservadora, finalitat irrenunciable per a Llorente i el seu grup cultista. Tampoc, és obvi, no podia negar Llorente l'evidència de la unitat lingüística, de manera que en les seues declaracions comprovem una progressiva clarificació de conceptes des de les equívoques manifestacions inicials fins a les més valentes i clares manifestacions dels darrers anys de la seua vida, tot i defugir sempre la contundència. Així en aquestes últimes declaracions resol el problema de la identitat lingüística parlant de la unitat del nivell literari entre català, valencià i balear, però evitant d'establir la relació llengua-dialecte entre tots tres. Les seues afirmacions més diàfanes en aquest sentit les hem de buscar en l'article «El movimiento literario en Valencia en 1888», en una carta de 1908 a l'aleshores jove escriptor Eduard López-Chavarri i al pròleg de 1910, un any abans de la seua mort, per al tractat *Ortografía valenciana clásica*, de Josep Nebot i Pérez.

En el primer diu textualment:

> «El autor de *Mireya* y de *Calendau* les ha dado un diccionario preciosísimo. Tendríanlo también los catalanes, si otro poeta eminente y erudito lengüista [sic], mi amigo y maestro don Mariano Aguiló, se decidiera a dar a luz el estimable caudal que para esa obra acopió con diligente celo. Este diccionario catalán sería, a la vez, diccionario valenciano; pues cree el docto Aguiló (y yo soy de su opinión) que en Catalunya, Valencia y Mallorca, no ha de haber más que una lengua literaria, a cuya unidad no afecten las variantes de sus vulgares dialectos.»[9]

En el segon cas no és més explícit, tot i tractar-se d'una afirmació feta en una carta particular:

> «Yo he sido siempre contrario a los que han querido hacer del valenciano un coto redondo, bien cerrado, exagerando las diferencias que hoy separan nuestra lengua de la catalana. Literariamente no había más que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender a restablecer esa unidad.»[10]

Com acabem de llegir, Llorente parla de «nuestra lengua» i de la «catalana». És a dir, de dues llengües a la mateixa categoria. Que com dues llengües podien tenir un idèntic nivell literari? Aquestes eren les conseqüències terminològiques inevitables a què conduïa la prudència tàctica del cap de la Renaixença valenciana.

(9) T. LLORENTE, *El movimiento literario en Valencia en 1888*, dins *La España Moderna*, de Madrid, núm. 1 i reproduït a *Almanaque de "Las Provincias" para 1890*, p. 71.
(10) *Epistolari Llorente*, III, Barcelona, 1936, p. 257.

I, per fi, l'any 1910 torna a repetir en la seua declaració definitiva idèntics conceptes: la unitat de la llengua de Catalunya, País Valencià i les Illes:

> «Por otra parte, espíritus reflexivos han pensado que siendo dialectos diferentes de un mismo idioma la lengua que se habla en Cataluña, Mallorca y Valencia, y que dentro de cada una de estas regiones aún se divide en lo que pudiéramos llamar subdialectos, el lenguaje literario pudiera y debiera ser único para estos países, como lo fue en los siglos en que más floreció.»

I, encara més, podem comprovar la tebiesa amb què ataca els disbarats de l'increïble Nebot:

> «Nebot [...] proclama nuestra independencia lingüística, y califica de tan grave herejía el *catalanizar* el valenciano, como el *castellanizarlo*.
> No he de entrar yo ahora en el examen de esta cuestión, que exigiría largo estudio, hago constar la actitud que en ella adopta el amigo Nebot, porque influye necesariamente en su concepto de la ortografía valenciana, asunto exclusivo de su nuevo trabajo gramatical.»[11]

Però uns anys abans Llorente no havia dubtat d'incorporar-se —i ardorosament— al corrent llemosinista, com els restants companys de la Renaixença valenciana que s'agafaren al famós «llemosí» en un intent cada vegada més desesperat d'evitar al preu que fos el nom de català, i, per consegüent, la realitat d'una llengua, la de Catalunya, d'on procedia el parlar valencià. La defensa d'una pretesa llengua llemosina clàssica, d'on derivaren el català, el valencià i el balear actuals, hem de reconèixer que eliminava el problema, si n'oblidàvem, és clar, l'absoluta falsedat lingüística. Però és el cas que açò no ha semblat importar gaire als nostres renaixencistes, que per pura ignorància —cas, probablement, del grup populista— o per xovinisme, pressió ambiental o més simplement per coherència ideològica —grup cultista— havien de rebutjar l'evidència científica. Així, doncs, el Llorente de la primera època no perdia oportunitat de remarcar el seu criteri onomàstic llemosinista contra l'opinió basada en la raó filològica dels renaixencistes de Catalunya, que des dels estudis de 1861 de Milà i Fontanals havien resolt el problema de la partició dialectal del català, a la branca occidental del qual pertanyia el parlar valencià.

Aquesta era la postura de Llorente l'any 1865:

> «Don Francisco Bartrina [...] ha publicado una colección de *albadas* y de *pastorellas* que titula LAS ROSELLETAS en un elegante

(11) T. LLORENTE, «Pròleg» a J. NEBOT I PÉREZ, *Ortografía valenciana clásica*, València, 1910, pp. 7-8.

volumen cuyas páginas son demasiado breves para los amantes de la renaciente literatura *lemosina*, como decimos nosotros, y *catalana*, como quieren nuestros vecinos de allende el Ebro.»[12]

Opinió que seguirà mantenint Teodor Llorente al llarg dels anys en un intent desesperat de trobar una solució de compromís impossible, com podem verificar en aquesta afirmació paradigmàtica de l'any 1868:

> «lo que aquí se llama la lengua catalana, a la que se nos permitirá a los valencianos apellidar lemosina, siguiendo nuestra antigua costumbre.»[13]

O si ho prefereixen més clar encara, dos mesos més tard, un editorial de «Las Provincias», sense dubte escrit per la ploma del seu director Teodor Llorente, tot i reconèixer, que el nom de «llemosina» no és científicament acceptable, defensa que és en canvi avalat per l'ús consuetudinari:

> «En estas materias el uso es el supremo legislador, y es algo ocasionado a aparecer pretencioso [...] el propósito de enmendar la plana al pueblo en estos puntos y forzarle a admitir novedades que le repugnan.»

I a continuació exposa amb deteniment la seua concepció lingüística:

> «Consta esta de tres ramas, cada una de las cuales tiene su nombre especial, lengua catalana, lengua valenciana y lengua mallorquina. ¿Cómo llamaremos al conjunto, a la matriz? "La Montaña" dice que le es igual que se le dé cualquiera de estos nombres, pero no usa más que uno, el de lengua catalana. ¿Admitirán este nombre los valencianos y mallorquines? No, porque además de repugnarles esa supremacía que otros se atribuyen, no pueden consentir que se confunda con el dialecto catalán el suyo, que es distinto. Hay necesidad, pues, para evitar confusión, de que exista otro nombre, que comprenda los tres dialectos de la lengua común que se habla desde los Pirineos hasta Elche, y no hemos de inventar una palabra nueva y exótica, teniendo a mano una admitida y sancionada por los principales escritores y por el uso vulgar.
>
> Permítanos, pues "La Montaña de Montserrat", que continuemos llamando al idioma de Ausias March y de Raimundo Lulio, "lengua lemosina"».[14]

(12) *Poesía catalana*, dins «La Opinión», núm. 1873, 19-IX-1865.
(13) «Las Provincias», 5-V-1868. Citat per Rosa MONLLEÓ PERIS, a *El sector moderat de la Renaixença Valenciana. Anàlisi de la seua positura ideològica a propòsit d'un debat suscitat al setembre de 1868*, treball encara inèdit, en procés de publicació a les *Actes* del *Col·loqui Internacional sobre la Renaixença* (Barcelona, 18-22 desembre 1984).
(14) «Las Provincias», 25-VIII-1868. Citat per R. MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.*

No cal ni dir que en idèntics mots s'expressaren els companys de Llorente, com ja han destacat Alfons Cucó i Rosa Monlleó.[15]

És, doncs, fàcilment deduïble que no és una mera casualitat que aquestes reticències a acceptar el nom de llengua catalana vagen al costat, com en el punt següent veurem, de la contumaç defensa de l'«apoliticisme» de la Renaixença.

5. LES PRIMERES MANIFESTACIONS EN DEFENSA DE L'APOLITICISME DE LA RENAIXENÇA

Ja hi som. Vet ací la qüestió bàsica per a entendre i explicar la neulida trajectòria de la Renaixença al País Valencià: la defensa de l'apoliticisme del moviment.

En efecte, Llorente i el seu grup cultista-conservador es dedicaren a una lluita acarnissada contra qualsevol intent, per tímid i «poètic» que fos, de polititzar la Renaixença. O millor dit, de dotar la Renaixença d'una ideologia nacionalista reivindicativa, com s'esdevenia Sénia amunt, perquè el grup llorentí no deixava de polititzar la Renaixença, però en una línia antinacionalista seguidora de les directrius del partit conservador espanyol al qual pertanyien i per les llistes dels quals eixien diputats «muts» a Madrid, muts per a tot i en especial per a les reivindicacions nacionals del País Valencià. No es tractava, doncs, de no polititzar la Renaixença, sinó de seguir la «seua» política, que, així són les coses, era per essència contrària al ressorgiment que pretenien fer triomfar.

La croada contra l'aprofundiment ideològic i polític de la Renaixença l'enceta Llorente molt aviat. L'any 1865, mentre per una banda dedica un sonet, en castellà, a la reina Isabel II lloant el seu benefactor mandat:

> Llegó tras la tormenta, la bonanza,
> Y roto del futuro el negro arcano,
> La España en ti su anhelo soberano
> Logrado, Reina bienhechora, alcanza.[16]

just només tres anys abans que el poble espanyol la destronàs per tot el contrari, de l'altra banda, un parell de mesos després, Llorente des de les planes de «La Opinión» disparà el primer i contundent avís als «germans» catalans:

> «Esta comunidad de recuerdos, lleva consigo una afinidad de tendencias, y nosotros aplaudimos esa alianza literaria entre todos los descendientes de los antiguos trovadores. Pero ¿en esa restauración

(15) A. CUCÓ, *Valencianisme polític. 1874-1936*, Col. Garbí 2, València, 1971, pp. 17-18. R. MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.*

(16) «A S.M. la Reina», sonet que Llorente li escriu «con motivo de la generosa cesión al Estado de la mayor parte del patrimonio de la Corona», publicat primer a «El Museo Literario» i després a «La Opinión», núm. 1671, 28-II-1865. Tanmateix tres anys després Llorente saludava amb entusiasme des de «Las Provincias» la Revolució del 1868 («Las Provincias», 30-IX-1868, citat per M.ª C. GUALBERTO DANZA, *Teodoro Llorente y los problemas de su tiempo*, «Saitabi», XVIII, p. 129).

literaria va envuelta alguna aspiración política? "Qui llengua té a Roma va" es el lema del «Calendari català» ¿Cual es la Roma de nuestros vecinos del Principado? Creemos que el buen sentido práctico que caracteriza a los catalanes no se dejará seducir por las trasnochadas fantasías de algunos soñadores que pudieran hacer de la poesía "que guía a los pueblos en la vía del progreso" según Balaguer, un elemento de retroceso a situaciones gloriosas un día, pero imposibles hoy.»

I acaba amb l'ajut d'uns versos de Frederic Mistral:

«porque como dice Mistral
En fin a la mar fan que toumbe lou rieu,
y por eso, obedeciendo a las leyes de la unidad nacional,
Li provencau flamo unanimo
Sian de la grando Franco, e ni court ni constié
Li catalan, ben volontié,
Sias de l'Espagno magnanimo».[17]

Encara el mateix any 1865 Llorente publica un poema, «Als poetes de Catalunya», on reprèn, ara en vers, idèntic missatge que abans havia proclamat des de «La Opinión»:

Mes no vullgau que tornen de nou los antics segles,
puix morts estan per sempre los Jaumes i els Borrells;
en los seus fets gloriosos busquem lliçons i regles,
i en compte de plorar-los tornem-se dignes d'ells.
Dels venerats sepulcres no remogam les cendres;
deixem dins d'ells l'espasa, que el temps ja rovellà;
i oixcam, perquè tal volta més clars deixen entendre's
allí los sants oracles del dia de demà.[18]

Aquest poema, que es publicà al *Calendari Català*, i l'article anterior van ser replicats l'any següent per Víctor Balaguer al seu llibre *Esperansas y Recorts*

«Sia la ques' vulla la Roma dels poetas catalans, pus que de patriòtisme y de progrés se tracta sols, deixe'l Sr. Llorente que prosegueixen son camí, y ajúdels a seguirlo lo poeta valencià que tant asentiment té entre'ls seus [...]. Si hi ha alguna aspiració política en ells, com tem lo Sr. Llorente, mentras sia aspiració de progrés, noble, entusiasta, generosa, gloriosa, patriòtica, fraternal, bona ha d'ésser per forsa. No condemni sa tendència ni la moteixe de política ab desdenyosa frase. Polítich és també, al cap y al fi, lo mateix Sr. Llorente.»[19]

(17) *Literatura catalana*, dins «La Opinión», núm. 1722, 20-IV-1865. Josep M.ª MIQUEL I VERGÉS ja comenta aquest article a la seua obra *La premsa catalana del vuitcents. Primera part (1801-1874)*, Barcelona, 1937, I, pp. 137-138; i així també Alfons CUCÓ comenta un fragment d'aquest article —tret del llibre de V. BALAGUER, *Esperansas y Recorts*, Barcelona, 1866, pp. 52-53, *op. cit.*, p. 10. Cal advertir que els mateixos fragments en occità varien en algun aspecte ortogràfic d'un lloc a un altre. Jo he transcrit literalment els versos citats a «La Opinión», amb algun error ortogràfic, pel que sembla, d'impremta.

(18) Seguesc l'edició de Lluís GUARNER ja citada a la nota 3, p. 303.

(19) Víctor BALAGUER, *op. cit.*, p. 62.

La diferència de criteris, o encara més, la radical oposició entre els dirigents de la Renaixença a Catalunya i al País Valencià quedaven ja el 1865-66 ben diàfans. Els anys vinents només faran que augmentar la separació inicial. Eren postures irreductibles.

Però no hem d'entendre que el líder de la Renaixença valenciana parlava i lluitava sol. Al seu costat es trobava, com ja he advertit, el grup cultista-conservador, que tampoc no renunciava a intervenir-hi directament, com és el cas de Rafael Ferrer i Bigné, que també l'any 1866 ataca des de les planes de la revista valenciana «El Museo Literario» les reivindicacions extraliteràries de Víctor Balaguer:

> «La musa catalana lanza su grito de exclusivismo local por medio del intencionado canto de Víctor Balaguer en que exclama con rencoroso acento:
>
> Ai Castella, castellana,
> no t'hagués conegut mai.»[20]

Postura que acabaria d'arrodonir anys després amb el poema «La crehuada dels poetes», de 1874, o amb el discurs inaugural de les activitats de l'any 1881-1882 de Lo Rat-Penat, editat l'any 1881 amb el títol *Discurs llegit per lo president al inaugurar els treballs del any 1881-82.*

També Llorente anirà repetint i perfilant la seua posició a mesura que transcorrien els anys. Una fita al meu parer clau en aquest sentit va ser la trobada amb Mistral a l'aplec de Montserrat de 1868, organitzat per Víctor Balaguer amb motiu de la celebració dels Jocs Florals, dels quals era president. Les coincidències ideològiques que Llorente va descobrir, o va voler descobrir, amb l'aleshores ja consagrat mestre occità van ser defensades amb l'entusiasme i complaença que transmet a les seues cròniques periodístiques de la trobada:

> «Pero Mistral, gran poeta y gran pensador, no quiere deshacer lo que la historia ha hecho, porque es preciso que los ríos vayan a morir al mar, y así como los provenzales son *flanco unanime de la grand Franço*, también lo es el catalán *ben volontièr de l'Espanho magnanimo.*»[21]

I de fet amb el pas del temps Llorente esdevindria l'home de confiança de Mistral al Sud dels Pirineus, quan els llaços d'ambdós amb Barcelona s'afebliren al màxim.

Llorente ja tenia aleshores ben forjada la seua ideologia «apolítica», com demostra a finals d'aquest 1868 en la intervenció al debat esdevingut

(20) «Las Provincias», 8-III-1866, citat per R. MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.* També citat per A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 12, que ho ha tret de V. BALAGUER, *op. cit.*, p. 64.

(21) Citat per M. SANCHIS GUARNER, *Els felibres i València*, dins la revista «Arguments» 4, Ed. L'Estel, València, 1979, p. 157. Segons R. MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.*, nota 21, la sèrie d'articles de Llorente s'inicia el 8-III-1866 i acaba el 31-V-1867.

a la premsa de Madrid, Barcelona i València al llarg del mes de setembre.[22]

El pas dels anys no farà sinó accentuar la contundència de les declaracions, com en la nota que afegí al poema «Als poetes de Catalunya», ja comentat, en publicar-lo dins el recull *Llibret de versos*, l'any 1885:

> «Comensà a marcar la diferènsia de criteri entre los trovadors valencians, que al llohar les glòries de nostre antic Reyne, no aspiren a restablirlo, en dany de la unitat espanyola, y els trovadors catalans —molts d'ells, sino [sic] tots— que trevallen [sic] per l'autonomia de Catalunya, diferènsia senyalada per lo senyor Tubino en sa *Historia del Renacimiento en Cataluña, Valencia y Mallorca.*»[23]

I per fi la decantació subliminal del seu pensament en el famós discurs d'Elx l'any 1908, tres abans de la seua mort, en el qual trobem entre altres un paràgraf tan explícit com aquest:

> «El glorioso reino fundado por nuestro invicto don Jaime el Conquistador, de imperecedera memoria [...] entró luego con éstos [els integrants de la Corona d'Aragó] a constituir la noble, la ilustre, la querida nación española, en la cual se halla tan firmemente arraigado, que a ningún valenciano se le ha ocurrido nunca la loca idea de separarse de ella. No aspiraba tampoco a recobrar instituciones de gobierno, cuya memoria conservamos con respeto y con amor, pero que no son propias ya de los tiempos presentes. El antiguo Reino de Valencia había pasado a la historia.»[24]

No tots els renaixencistes valencians, és de veres, seguiren a ulls clucs el manament llorentí de no «polititzar» la Renaixença valenciana, de no traure-la del clos poètic a què l'havien reduïda el mateix Llorente i el seu grup dirigent. Van ser, tanmateix, intents sempre ofegats per aquest grup conservador dominant.[25]

6. UNA IDEOLOGIA RENAIXENCISTA CONSERVADORA JA FORMADA

La conclusió fàcilment deduïble de l'estudi del diari «La Opinión» podria, al meu parer, concretar-se en la següent:

En el mateix període inicial de la Renaixença valenciana Llorente havia elaborat ja el seu cos ideològic al respecte. Així en els cinc anys de vida de «La Opinión», de 1861 a gener de 1866, descobrim:

(22) Aquesta discussió l'ha estudiada R. MONLLEÓ PERIS en el treball diverses vegades citat.

(23) T. LLORENTE, *Llibret de versos*, València, 1885, p. 194.

(24) T. LLORENTE, *Discurso del Sr. Llorente en el banquete de Elche*, dins «Las Provincias», núm. 15.402, 18-XI-1908.

(25) Cf. l'altre estudi que publique en aquesta revista, titulat *La Renaixença al País Valencià*, i el ja conegut treball de Manuel SANCHIS GUARNER, *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, Departament de Lingüística Valenciana, Monografies i assaigs, 1, València, 1978.

a) La resistència de Llorente a anomenar catalana la llengua i a desprendre's del filològicament erroni «llemosí».

b) Que no hi ha una progressiva defensa de l'apoliticisme de la Renaixença a mesura que avancem cap a la Restauració, ans al contrari ja des del primer moment, almenys documentat des del 1865, Llorente havia fixat la seua postura que no canvià. Al contrari són els renaixencistes de Catalunya els qui van gradualment conscienciant-se de la necessitat d'escampar la Renaixença a tots els àmbits, inclòs el polític. I és en la mateixa mesura que aquest procés es va definint que Llorente va reforçant les crítiques i trencant lligams.

c) Que la Renaixença al País Valencià, a diferència de la de Catalunya, no té un ressò públic notori arran del certamen poètic de 1859, sinó que cal esperar encara l'aparició d'una figura clau, Constantí Llombart i el seu grup progressista, perquè amb la fundació de la societat Lo Rat-Penat, el 1878, i la vertadera represa dels Jocs Florals, l'any següent, la Renaixença valenciana obtinga el suport instrumental necessari que li permetrà de quallar. Així, doncs, si l'activitat pre-renaixencista podia fer esperar un moviment de força paral·lela al de Catalunya, a l'hora de la veritat aquells esforços previs no serviren per a evitar la feblesa amb què nasqué i visqué la Renaixença valenciana.

VICENT SIMBOR ROIG

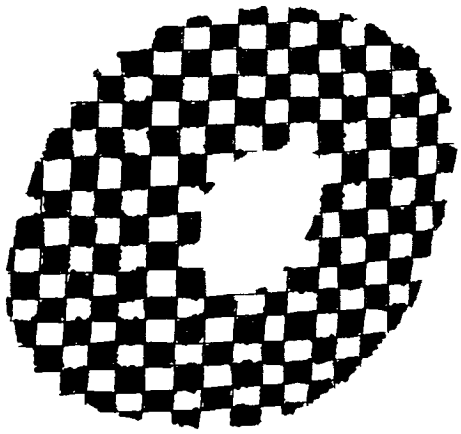

EMILI CASANOVA / CECILIO ALONSO

LES ACTUALITZACIONS LINGÜÍSTIQUES DE L'«ESPILL DE BEN VIURE» (1559) REALITZADES EN L'EDICIÓ DE 1827 PER ONOFRE SOLER

En agost de 1827 les premses valencianes de Benet Montfort estampaven la reedició de l'*Espill de ben viure* del carmelita Jaume Montanyés, la primera edició del qual —també impresa a la ciutat de València— data de 1559.[1] Es tracta d'un text de caràcter ascètic que fruí de gran difusió durant el període posttridentí i que, segons Ribelles, conegué dotze edicions en castellà fins al 1618.[2]

Així doncs, l'edició vuitcentista de Montfort es produí dos-cents anys després que el text haguera perdut la seua vigència natural,[3] fet que demana una indagació sobre les raons que portaren a triar aquesta obra devota i no una altra. Al cas que ens ocupa concorre, a més, una altra circumstància que incrementa l'interès objectiu d'aquest aïllat fenomen editorial: la inserció de certa «advertència preliminar que podrà servir com a dedicatòria per als valencians» sense cap firma, i la incorporació d'un glossari intercalat en el text original en lletra cursiva, amb l'objecte exprés de «anyadir-li a hu que altre nom o verp antiquat lo llemosí corrent del dia... per a matjor claredat».[4] A açò últim se sumen unes altres curioses coincidències: per exemple que 1827 és també l'any de publicació del *Breve vocabulario valenciano-castellano* de Just Pastor Fuster,[5] que el 23 de juny d'aquest any mor a València Manuel Joaquín Sanelo, els treballs del qual per a millorar la lexicografia valenciana eren notoris per als altres estudiosos valencians, interessats en la revitalització del vernacle, al marge de possibles discrepàncies culturals i socials.[6]

(1) *Espill de ben viure y per ajudar a ben morir, en lo incèrt dia y hòra de la mòrt. Ordenat per frare Jaume Montanyés, valencià y religiós de la Vèrge María del Carme.* Segona impressió de la primera que estampà lo germà del autor frare Vicènt, religiós agustino, en l'any 1559, y ara ab les llicències necessàries en Valencia: per don Benét Monfòrt. Any 1827. Cf. també: Mariano AGUILÓ Y FUSTER, *Catálogo de Obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860.* Madrid, Rivadeneyra, 1923, p. 233 (454); J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. II. Madrid, 1929, pp. 424-433.

(2) La datació de les successives edicions a València, Barcelona, Saragossa, Càller,

El Glossari de caràcter monolingüe, incorporat a l'*Espill de ben viure* amb fins proselitistes, tot intentant que el lector entenga el que diu, tinga plaer de llegir-lo i es forme doctrinalment amb el llibre, desterrant-ne així d'altres, imita una tècnica ja utilitzada al segle anterior, precisament, en les dues obres ascètiques reimpreses al XVIII.

La tècnica consisteix a posar entre parèntesis i en cursiva el mot contemporani, popular, general de Soler, que traduïsca o explique el mot antiquat o desusat de Montanyés. Gràcies a aquesta hui podem conèixer millor alguns envelliments lèxics o verbals:

> «Per ço, pues, seguint lo consell de sent Pau que diu: que procurem fer bé, no sols davant de Déu sinó també davant los hòmens per a edificar-los, guanyar-los y donar-los motius per a que alaben a Déu, m'a determinat a publicar renovada esta obreta: en la que m'ha paregut anyadir-li a hu que altre nom o verp antiquat lo llemosí corrent del dia, en lletra bastardilla per a major claredat» (pp. VI-VII).

1. ONOFRE SOLER I RUBIO

Devem precisament a l'obra de Pastor Fuster el testimoni que desvetla la personalitat responsable de la reedició de l'*Espill* de Montanyés en 1827. D'ell parteixen uns quants bibliògrafs i comentaristes que s'han ocupat d'alguna manera d'aquesta obra. Una nota del censor inclosa al volum I de la *Biblioteca Valenciana* (1827) diu:

> «La feliz casualidad de haber visto en la selecta y copiosa librería de D. Onofre Soler, canónigo prebendado de esta Metropolitana, el rarísimo egemplar de esta obra *(El Espill de ben viure)*, y haber leído su epístola dedicatoria, ha facilitado otra prueba de que su autor no es aragonés, como opinó Don Nicolás Antonio, sino natural e hijo de Valencia...»
>
> «Puedo asegurar que me agradó dicha obra, y me alegré más por saber que el referido Prebendado la está imprimiendo en la oficina de Monfort, dedicándola en su prólogo al pueblo valenciano en su idioma materno, interlineando de mano propia algunas voces valencianas más corrientes en el día, sin suprimir las lemosinas anticuadas, que usó su digno autor.»[7]

Així doncs, aquest únic i incontrovertible indici assenyala com a promotor actiu de l'anomenada edició el canonge Soler, qui —malgrat haver ocupat

Madrid y Pamplona dóna una idea aproximada de l'àrea de difusió del llibre.

(3) Cf. Eduard GENOVÉS OLMOS, *Catalech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana desde 1474 fins 1700...* València, 1911-1914 (4 vols). Des del 1796, *data* en què s'imprimeixen les *Trobes de Mosen Jaume Febrer* en versió bilingüe a la impremta del *Diario*, fins al 1877 en què la *Biblioteca Valentina* publica el *Procés de les olives* no trobem cap altre text antic estampat a la ciutat de València.

(4) *Espill...*, VI-VII.

(5) Justo PASTOR FUSTER, *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras o anticuadas* (inclòs en el vol. I de la *Biblioteca Valenciana*, València, 1827, pp. 313-350). En tirada a part: *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*. Valencia, Imp. de José Gimeno, 1827. 142 p.

(6) Joseph GULSOY, *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*. Castellón de la Plana, Soc. castellonenca de cultura, 1964.

(7) Justo PASTOR FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno*. Ed. cit., I, pp. 109-110.

el Rectorat de la Universitat valentina en dues ocasions— ha deixat molt poc de rastre documental, a la qual cosa contribueix en gran manera el fet que s'haja perdut el seu expedient personal com a membre del Capítol Catedralici.[8] Àgraf, malgrat la seua erudició, bibliòfil i col·leccionista de manuscrits i llibres antics —la biblioteca del qual forma part de la BUV—, no ha suscitat a penes curiositat entre els qui s'han ocupat d'historiar els primers decennis del XIX valencià. Sols a Joan Fuster devem dues sagaces suggerències que delimiten la intervenció de Soler en la vida intel·lectual de la ciutat de València: la primera, en apreciar la seua participació en el conreu dels clàssics de l'idioma, i la segona, en valorar el seu rar comportament lingüístic com a editor de l'*Espill* en contrast amb la inhibició de l'Església valenciana, que desdenyava la llengua del país com a arma proselitista:

> «*L'Espill* —escriu Joan Fuster—... es destinava a un lector mitjanament culte: també devia decidir-ho el preu del llibre. El clero no repetí la maniobra de Soler, tal vegada per estimar-la inútil, en vista de la castellanització ja consumada de la clientela prevista. Tampoc no es preocupà dels feligresos d'una altra extracció social. L'Església valentina, desvinculada de la llengua del país des de ben abans quant a les grans operacions pastorals, no participa directament en el joc de l'eficàcia popular que s'estatuïa a la primeria del XIX.»[9]

Podem postil·lar-hi que, en efecte, el contingut de l'obra, en bona part devocionari litúrgic, semblava més apte per a l'acció pastoral sobre un sector de fidels lletrats que per al mateix clero o per a la trona. Però ens falten dades precises sobre la seua difusió. Quant al preu de venda, al qual apel·lava Joan Fuster, podem dir que era prou assequible: no sembla que l'editor atenguera a raons de lucre. El volum en vuitè, de 366 pp. i rústega es venia a sis reals de velló.[10] En les mateixes dades, el *Diario de Valencia* anunciava, per exemple, les obres de Rafael Vélez, *Apología del Altar y del Trono* i *Preservativo contra la irreligión*, considerablement més cars: 54 reals en pasta. D'això deduïm que l'*Espill* aspirava vagament a un públic més ampli que el que podria esperar-se en el sector del clero valencià, com assegura el contingut de la «Advertencia preliminar». I així és per les preocupacions populars que conté, viure i morir, pel to i contingut lingüístic col·loquial, popular, fàcilment entenedor, fàcilment adaptable a la llengua del XIX. Soler amb la seua reedició volia arribar a un públic ampli, lletrat o analfabet, clergue o no, i per això reedita un vell text en català, perquè sabia que era la llengua del poble, amb què s'expressava i sentia, la de l'ànima, la dels devocionaris i llibres piadosos, la que s'oposava al castellà juntament amb la tradició, la llengua de noves i males doctrines per a Soler.

(8) Les nostres recerques a l'Arxiu de la Catedral de València han resultat inútils. L'única referència trobada és la data de la seua mort al *Libro de vacantes y defunciones*. Onofre Soler fins i tot no és esmentat per Constantí Llombard en *Los fills de la Morta-Viva* (1883).

(9) Joan FUSTER, *Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX*, dins *Treballs de sociolingüística catalana, 1*. València, E. Climent, 1977. pp. 129.

(10) *Diario de la Ciudad de Valencia*, 31-8-1827, p. 309.

No hi ha contradicció entre pensament religiós i actitud lingüística, sinó a l'inrevés una simbiosi, un intent de tornar a la tradició mitjançant la llengua de sempre, la de sant Vicent, camí que intentaren el pare Gabriel Ferrandis i el mateix Teodor Tomàs, però realment sense cap possibilitat d'èxit: la consideració del valencià era ja massa negativa i llunyana.

Però abans de procedir a valoracions, vejam el poc que hem pogut esbrinar sobre el canonge.

Nasqué a la ciutat de Xàtiva, com Sanelo, cap a 1779. En octubre de 1897 inicia els seus estudis de Filosofia en la Universitat de València, sota la direcció del doctor Marià Hernández. Obtingué el títol de Batxiller el 6 de juny de 1796.[11] Durant els següents anys cursà estudis de Teologia amb els doctors Miquel Moncho, Joaquim Ortolà, Pere Pasqual Carbonell, Marià Hernàndez i amb el paborde Carles Beneyto, i aconseguí el grau corresponent el 17 de maig de 1802, als 23 anys.[12]

A partir d'ací i fins a 1813 no hem trobat més dada que la seua passió col·leccionista de proclames, pamflets i altres papers solts i rars sobre la Guerra de la Independència, alguns dels quals conservats a la BUV.[13] Evidència de la seua curiositat històrica durant aquells anys conflictius, abans dels quals ja devia haver obtingut la plaça de canonge prebendat del Capítol Catedralici.

El 10 de setembre de 1813, retirades les tropes franceses de la ciutat, l'Ajuntament Constitucional el nomena Rector de la Universitat per un període de tres anys.[14]

La seua actuació en el càrrec no pareix molt brillant. L'absència a les sessions del claustre n'és habitual i a començaments del curs 1814-1815 passa a Madrid una tan llarga temporada que el professorat planteja la possibilitat de la seua destitució, i arribant, fins i tot, a votar una proposta en aquest sentit en gener de 1815.[15] En març d'aquell any ja havia tornat a València i intervingué en raó de les seues obligacions rectorals en certa fricció sorgida entre la Universitat i el Sant Ofici a propòsit d'un opuscle acadèmic publicat dos anys abans per a celebrar l'abolició de la Inquisició per les Corts de Cadis.[16]

En juny de 1815 és nomenat per Reial Cèdula, juntament amb Francesc Xavier Borrull, Visitador Regi de la Universitat, càrrec que compatibilitza amb el rectorat durant alguns mesos.[17] No és aquesta l'única dada que tenim de la seua relació amb Borrull. Hi ha constància que col·labora amb ell en la tasca del restabliment a València de la Companyia de Jesús. El seu nom apareix diverses vegades en un manuscrit del jurista, conservat a la BUV, i en sa casa s'allotjaren alguns jesuïtes procedents d'Itàlia, entre ells el que hauria de ser Rector del restaurat Col·legi de Sant Pau, el matemàtic de Llutxent Vicent Soler.[18] Les relacions d'Onofre Soler amb el més conreat del clero valencià no semblen discutibles, encara que ignorem el grau de vinculació

(11) Les dades existents a l'Arxiu de la Universitat Literària (AUL) no indiquen la data exacta del seu naixement. En els registres de 1794 té 16 anys (Lib. 9, fol. 174v). En canvi, les referències de matrícula corresponents a 1797, 1798 i 1799 li donen 18, 19 i 20 anys respectivament. Aquestes dades semblen indicar que va nàixer en 1779 (CF. Lib. 9, f. 338 i 414). Lib. 10, f. 17v).

(12) AUL, lib. 61, fol. 8 vto. y 9.

(12) AUL, lib. 61, fol. 8 vto. y 9.

(13) Vid. l'extensa col·lecció de proclames i altres documents impresos sobre la Guerra contra els francesos, corresponents al període 1808-1812 a la BUV, ms. 832.

(14) AUL, Lib 82, fol. 47 vto. y ss.

(15) Claustres de 21-9-1814 i 15-1-1815 (AUL, Lib. 82, fol. 79 vto. i fol. 89).

(16) *Exposición de la Universitat Literaria de Valencia dando gracias al Soberano Congreso por haber abolido la Inquisición,* firmada per don Vicente Marqués, Vice-Rector de la Universitat, don Manuel del Pozo, Síndic de la mateixa Universitat. Imprès a Cadis i reimprès a València en 1813.

(17) Segons comunicació personal de Marc Baldó, Soler no va arribar a complir el període reglamentari com a rector, ja que va ser cessat pel Patronat Universitari per raons poc clares. Nosaltres suposem que aquestes devien estar relacionades amb una manca de zel o desinterès en el seu càrrec i no per una disconformitat político-ideològica amb les autoritats absolutistes que regien l'Ajuntament de València.

(18) *Venida de los jesuitas á Valencia i posesión de sus casas.* Manuscrit autògraf de

Francisco Xavier Borrull, recollit en una col·lecció titulada *Sucesos de los jesuitas* es conserva a la BUV. M/519-(18).

teòrica que els lligava. Marc Baldó opina que el nostre canonge s'insereix en el sector més moderat de la Il·lustració local, fonamentant-se en la seua benèvola intervenció com a Rector en diversos expedients de depuració del professorat universitari i, sobretot, en la circumstància coincident que fóra nomenat per a tal càrrec en dos períodes de transició política (1813-1815) i a partir de 1813, cosa que sembla reforçar la hipòtesi del seu moderantisme conciliador. No obstant això, el cert és que sols en 1827 —mitjançant l'«Advertència» que precedeix l'edició de l'*Espill*— es manifesta obertament el seu pensament cívic, i és per a declarar la seua incondicional subordinació a les directrius integristes que l'arquebisbe Simó López havia imposat a la diòcesi valenciana des de 1824.

Durant l'*ominosa dècada* el canonge exerceix el seu ministeri amb discreció. Inalterablement, cada any, el seu nom apareix al *Diario* cantant la missa, a maig, en la Real Capella de la Patrona. Des de 1825 és també Jutge Col·lector d'Anualitats i vacants eclesiàstiques de l'Arquebisbat,[19] càrrec que pogué deure's a una estreta relació amb Simó López.

El 19 de gener de 1933 va prendre possessió per segona vegada del càrrec de Rector.[20] En aquest període la seua activitat acadèmica sembla més intensa: ho testimonia, per exemple, un memorial discrepant d'algunes mesures de govern al voltant de la delimitació de certes càtedres.[21]

Onofre Soler morí als 55 anys, el 6 de setembre de 1834,[22] probablement víctima de l'epidèmia de còlera del moment. La Universitat rebé oficialment, vuit mesos després,[23] el llegat dels llibres que componien la seua Biblioteca, la qual constitueix una de les aportacions bàsiques del seu fons antic.[24]

(19) *Diario de la Ciudad de Valencia*, 18-8-1825, p. 247.
(20) AUL, *Documentos de Claustro*, 1833
(21) *Observaciones discrepantes sobre la unificación de las cátedras de Botánica y Agricultura*, firmat pel Rector Soler el dos de juliol de 1834, i dirigit al Governador Civil de la Província. (AUL, *Documentos de Claustro*, 2-7-1834).
(22) Arxiu de la catedral de València. *Libro de vacantes y defunciones*. (690/65).
(23) AUL. *Borrador de Actas de Claustro*, 24-5-1835.
(24) Cf. Fernando Llorca, *La Biblioteca Universitaria de Valencia*. València, Tallers Prometeo, S.A. p. 129.

2. EL CONTEXT IDEOLÒGIC

Onofre Soler, en la «Advertencia preliminar», s'ocupa de situar ideològicament la seua «bona empresa». Certament no es tracta d'un capritx aïllat, sinó ben al contrari, d'una resposta meditada a la inquietud que havia incitat «la desenfrenada exaltació de opinions» del Trienni Liberal. Així la reedició del llibre de Montanyés venia a ser com un antídot salvador:

> «Conténtese pues los llegidors valencians de esta mia bòna empresa. Aprofitense de aquest Espill. Nol deixen de les mans, y aborrirán com se dehuen los llibres que han corregut plens de vanitats y mentires...»

Eren aquests *llibres tan mals que mereixen cremarse*. I afig a aquest paràgraf revelador del seu compromís ideològic:

«Nols nomenaré, perque son indignes de quels tingam en la nòstra memòria: majorment quant ya les verdaderes autoritats han posat remey pera que se repleguen; y molt particularment lo present Senyor Archibisbe Don Simó Lopeç, que ha procurat, per mitg de les seues exhortacions pastorals, arrancar de totes mans els folletos y llibres de ponçonya solapada, y quen tanta manera han estragat les conciències. Este llibret pues se devia renovar; y en lo dia mes que en altre temps, se deu posar en mans de tots.»[25]

Heus ací, en esquema, els pilars ideològics de Soler: a) l'addició a l'absolutisme fernandí, únic que legitima l'autoritat; b) la personal subordinació a l'arquebisbe Simó López i a les disposicions depuratives de les llibertats de consciència i d'expressió.

Repassem, lleugerament, algunes fites valencianes d'aquest procés repressiu desencadenat a partir de 1823.

La depuració començà per la Universitat, on foren apartats de les seues càtedres els doctors Miquel Moncho, Miquel Sanchis, Felip Benicio Navarro, Vicent Dauder i Josep Soliveres, a la qual cosa se sumava l'anul·lació d'algunes jubilacions concedides durant el Trienni. L'ensenyança «se arregla» conforme al pla de 1771 i s'invaliden els estudis cursats a partir del 7 de març de 1820. La conducta dels estudiants devia ser controlada mitjançant certificats dels capellans de llurs respectives parròquies, i se'ls obligava a vestir capa, sotana, jupa, calces i mocador negre o coll i capell de punta. Es prohibia la «detención notable en las puertas de la Universidad y en la calle, pues así conviene a la quietud y buen modo que debe observarse». La incorporació de nous professors es condicionava que foren «sabios, timoratos y de buena opinión».[26]

L'Església catòlica controlava l'escassa premsa autoritzada: el *Diario de la Ciudad de Valencia*, editat per Francesc Brusola. Allí, en gener de 1824, un cert «Estudiante Taquígrafo» postulava la conveniència de restaurar la Inquisició.[27] Per la mateixa època entrava en vigor el Reial Decret del 13 de gener, contenint mesures de policia, l'article XIV del qual, apartat 7 a 9, contemplava un estricte control dels productes d'impremta, tant llibres com periòdics, especialment si eren importats o contenien intenció satírica. S'ordenava la seua «aprehensión inapelable» i la dels individus «que los introduzcan o retengan».

No necessitava major suport civil el nou arquebisbe —substitut del difunt fra Veremundo Arias Teixeiro, profund anticonstitucionalista—, per a començar arran de la seua arribada a València, una violenta acció repressora del pensament que culminaria amb l'execució del mestre Gaietà Ripoll, dos anys més tard. Més encara, els delictes d'impremta quedaven exceptuats de l'indult con-

(25) *Espill...*, pp. 2-7.
(26) AUL. Lib. 83, claustre de 13-10-1823.
(27) *Diario...*, 17-1-1824.

cedit per Ferran VII el primer de maig del mateix any. I es confiava als arquebisbes la missió de «restablecer la unión y la buena armonía entre los españoles, exhortándoles a sacrificar en los altares de la Religión y en obsequio del Soberano y de la Patria los resentimientos y agravios personales...».[28]

Els atacs contra els llibres roïns creixen en la premsa valenciana, basats en els més diversos arguments. Vejau una mostra apareguda en juliol de 1824:

> «Los malos libros son las armas más poderosas de los malvados para destruir a un tiempo la Religión, las costumbres y el estado de cualquier país. A la sordina y sin estrépito insinúan poderosamente en la juventud la corrupción del corazón y el extravío del entendimiento. No hay contagio que se propague con mayor rapidez, que el germen epidémico que arrojan de sí los tales libros. Las opiniones más absurdas y los delirios más despreciables llegan a tenerse por axiomas ciertos cuando se leen en libros, cuyos autores son aplaudidos como los ingenios más sobresalientes de su siglo. El estilo florido, la elocuencia encantada, la erudición amena son blandas yerbas donde se ocultan las culebras de las máximas anticristianas y revolucionarias. La hermosura de la encuadernación, la limpieza de la letra, la firmeza de las láminas y viñetas, y hasta la comodidad del volumen son atractivos para que la juventud los tome y lea. Los elogios que se prodigan de tales libros avivan los deseos de tenerlos. Los dictados pomposos de filósofos, despreocupados, hombres de luces, que tributan a los que se dedican a su lectura son fuertes estímulos para que muchísimos los lean por moda, y sigan sus fatales principios por vanidad. Los epítetos groseros de ignorantes, fanáticos, rutinarios y avezados a la superstición y despotismo con que son apellidados los verdaderos sabios, son los impedimentos más insuperables para que los incautos que han dejado seducirse, abran los ojos al desengaño. Se empeñará, por ejemplo, un célebre Bergier en su *Deismo* refutado a evidenciar las palpables contradicciones de Rousseau en su decantado *Emilio*; la respuesta de éstos será o un dicterio, o un desprecio del incontestable impugnador. Se les pondrá delante de la ingenua confesión que hace el mismo Rousseau de sus errores por estas palabras: decir y probar el pro y el contra igualmente, persuadirlo todo y no creer nada, fue la pasión favorita de mi espíritu. No miro ninguno de mis libros sin estremecerme. En lugar de instruir, corrompo: en lugar de alimentar, envenено; pero la pasión me descarría, y con todos mis bellos discursos yo no soy más que un malvado; y en el prefacio a la Nueva Eloisa, dice: que cualquier joven que se atreva a leer una sola página es perdida. ¿Puede darse manifiesto más auténtico de la perversidad de los

(28) *Diario...*, 24-5-1824.

malos libros? No obstante los admiradores del filósofo Ginebrino no tropiezan con esto. ¿Qué remedio queda pues a las naciones para librarse de un contagio que inficiona tan tenazmente que no se halla específico contra él? La Iglesia los proscribe, los sabios los refutan, los mismos autores perversos los condenan, y con todo los malos libros son ansiados, buscados, leídos y retenidos. No resta otro remedio que el fuego. Así lo hicieron los Lacedemonios con los libros del poeta Arquíloco, los Atenienses con los de Protágoras, y los Romanos con los de la Grecia según lo refiere Valerio Máximo. El Emperador Calígula mandó que los autores de perniciosas doctrinas o fuesen echados al río con sus libros, o buscasen con su lengua lo que temerariamente habían escrito. Los Emperadores cristianos mandan arrojar al fuego los libros de Porfirio, Arrio, Eutiques, Antimo y otros de perversa doctrina; y para decirlo pronto, el fuego debe consumir en todas partes y en todos tiempos la verdadera cizaña de los malos libros. Juliano Apóstata sin embargo de su depravado afecto atribuyó a la benéfica providencia de los dioses el que se hubiesen perdido los libros de los Epicúreos y Pirrhonianos; ¿con cuánta mayor atribuiría la España futura a una particular providencia del verdadero Dios el que se perdiesen enteramente los libros pésimos que la han inundado en estos últimos tiempos? ¿Qué beneficio no sería que las llamas consumiesen las obras impías de Volter, Rousseau, Alambert, Diderot, Condorcet y demás incrédulos y libertinos, que al paso que destruyen la Religión corrompen las costumbres y trastornan los estados? Para atajar los agigantados pasos de la revolución tanto en lo político como en la religión se hace necesaria la determinación que ha tomado el capitán general de Zaragoza Conde de España: mandar bajo severas penas presentar todos los libros prohibidos, folletos y papeles que se han publicado contra el Altar y el Trono para quemarlos públicamente y extinguir en su principio un contagio que puede retoñar con frecuencia, si no se acaba con la mortífera semilla de los malos libros. Los celosos prelados de la Iglesia, mandan que se presenten, se valen de las penas canónicas contra los desobedientes, no surte el efecto deseado, y por lo mismo la potestad civil protege a la espiritual.» [29]

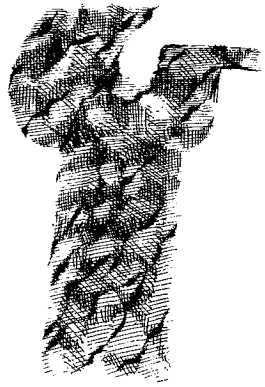

El *Diario* es feia també ressò, amb tot detall, d'algunes accions repressives, com la datada a Santander el 27 de febrer de 1825, on a conseqüència de la predicació d'un prelat, s'havia reunit un gran nombre de llibres impius i obscens, pintures i làmines indecents: «las cuales al toque de una música marcial formado el cuerpo de voluntarios realistas, fueron entregadas a las llamas, arrojándolas desde los balcones del Consistorio algunos de los mismos

(29) *Diario...*, 27-7-1824, pp. 137-138.

oficiales a las voces de viva la Religión y viva el Rey, que repetían con entusiasmo todos los concurrentes».[30]

Aquella crònica acabava desitjant que s'imitara l'exemple pertot arreu «para que así fuesen menos, y si pudiese ser, no quedase uno de semejantes libros, que se burlan de nuestra Santa Religión y corrompen la sana moral y cristianas costumbres...»

El 2 de juliol de 1825 el *Diario* reproduïa un article del periòdic parisenc *L'Etoile* sobre llibres impius, on s'atacava especialment Rousseau, Voltaire, Volney, Condorcet, Juan Antonio Llorente, Pigault-Lebrun i d'altres. La seua conclusió al voltant del perill que la llibertat d'impremta suposava per al control ideològic d'una societat ja immersida molt conflictivament en el procés de la revolució burgesa pot ser molt indicativa dels temors latents en els sectors socials més reaccionaris de València:

> «... Nuestro siglo, dicen que no quiere más que lo positivo: ¿qué cosa más positiva que esta prodigiosa multiplicación de libros, que estas ediciones acumuladas, que estos millones de volúmenes diseminados en medio de una sola generación, y en el corto espacio de algunos años? ¿Qué Estado ni qué sociedad podrá resistir a estos elementos de discordias y de ruinas? Cuando estalló la revolución en 1789, no se creía que sus estragos fuesen tan temibles como en el día; entonces no se habían hecho más que dos ediciones de Voltaire y otras dos de Rousseau, y aun estas no circulaban sino entre las clases más ricas: no se habían inventado estas ediciones económicas que difunden el veneno por todas las clases de la sociedad aun las más pobres. No se conocía entonces ni el *Voltaire de las clases medias* ni el de las *cabañas*; ni se habían puesto las obras de los demás escritores irreligiosos a un precio y tamaño que pudiesen comprarlos hasta las personas menos acomodadas.
>
> Si estos libros, aunque poco comunes en aquella época, tuvieron sin embargo semejante influencia, y contribuyeron tanto a trastornar todo el orden que existía, ¿qué sucederá cuando se hayan multiplicado en tan gran número que estén al alcance hasta de los más pobres; cuando a las obras antiguas se hayan unido las modernas mucho más insolentes todavía; cuando se hayan roto todos los vínculos, y las leyes no tengan ninguna fuerza; cuando los folletos, los periódicos y cuanto contribuye a exaltar y exasperar los ánimos, haya llegado a extraviar la juventud y alucinar a los pueblos? ¿Qué sucederá, repito? La disolución social.»[31]

A la mateixa època es difonia la Reial Cèdula del 17 de juny que desenvolupava disposicions anteriors sobre introducció de llibres estrangers a Espanya.

(30) *Diario...*, 16-3-1825, p. 390.
(31) *Diario...*, 2-7-1825, pp. 9-10.

Per ella es creaven revisors reials en totes les duanes del Regne i s'ordenava la confecció de llistes de llibres estrangers en possessió de «personas o cuerpos particulares» que havien de ser remesos al Consell Reial mitjançant el Jutge d'Impremta per a la definitiva qualificació. L'ordre acabava, com en ocasions precedents, encomanant als prelats i dignitats eclesiàstiques llur observació «en la parte que les corresponda».[32]

És en aquest moment quan entra en joc el vell arquebisbe de València don Simó López, publicant un edicte molt concret contra «las obras impías, los libros obscenos y disolutos, los escritos calumniosos, los folletos y papeles abominables, producciones infames que no pueden ser parto sino de un espíritu villanamente corrompido, sólo pueden ser invención del demonio...». El prelat no es limitava a anatematitzar llibres estrangers, sinó que ampliava la interdicció a obres espanyoles, autoritzant la «Junta de Fe», per ell creada en la seua diòcesi, «para recibir libros, papeles y delaciones de dichos y hechos contra la fe y las buenas costumbres».

La llista d'obres publicada arribava a seixanta-set títols, entre els quals obres de Voltaire, Reynal, Diderot, Condorcet, Hotbach, Dupuis, Volney, Payne, Montesquieu, Ovidio i —entre altres títols de llibres i periòdics— *Lamentos de la Iglesia de España*, *Filosofía de Venus*, *El Citador*, *El Nuevo citador*, *Abelardo y Heloísa*, *Cuentos en verso castellano*, *El Catecismo de los tres grados simbólicos de la masonería, rito escocés* (imprès a València per Ferrer de Orga), la *Conversación familiar entre Fray Fidel y el Padre Guardián*, la *Historia crítica de la Inquisición en España*, de Juan A. Llorente, la *Carta* que el prevere Bernabeu escriu des de Londres a l'Arquebisbe de València, les *Cartas de don Roque Leal* a un amic seu sobre la representació de l'Arquebisbe de València a les Corts, data de 20 d'octubre de 1820, *Supersticiones descubiertas o desengaño a toda gente*, etc.[33]

Heus ací concretada aquella «multitud de llibres tan mals que mereixen cremarse», fruit de la «ponçonya solapada» que havia dut la llibertat d'impremta en el Trienni, de què ens parlava el canonge Soler en la seua Advertència, la destrucció de la qual a València agraïa a Simó López. Assenyalem ací, també, que en tal *Miniíndex* diocesà no hi havia cap llibre ni opuscle en vernacle, a pesar que durant els anys precedents se n'havien difós alguns favorables al liberalisme, això sí, en forma de col·loquis. Prova de la infravaloració del valencià com a instrument lingüístic pastoral per part de la jerarquia eclesiàstica? Sí, però també reflex de la no presència del valencià com a instrument lingüístic dels pensaments nous i il·lustrats i de les idees polítiques i socials.

Durant l'any 1826 no cessaren les mesures contra la llibertat d'impremta en la diòcesi. Amb ocasió de la Carta-Encíclica de Lleó XII estenent el Jubileu Romà a «toda la grey católica», Simó López instruïa canonges, capellans

(32) *Diario...*, 23-7-1825, PP. 118-120.
(33) Edicte de 16-10-1825. (*Diario...*, 4-11-1825).

i clero regular perquè no absolgueren els penitents que abans no hagueren entregat els llibres impius que tingueren al seu poder i hagueren delatat a qui saberen que llegien o retenien llibres prohibits.[34] De tot açó es fa eco solidari quan escrivia en la seua *Advertencia*:

> «La Sancta Esglesia ha vist cayguts á sons fills los cathòlics christians en uns deliris, y en unes tan diabòliques doctrines, que sòls un perdó general per lo carinyo que té de la salvació de les ánimes per amor y matjor honra de Jesu Christ, ha segut capaç de que sapiadara lo seu pastor universal Lleó XII (que dignament la gobèrna en lo dia) nos traguera per mitx del sanct Jubilèu, de les maldats en que erem cayguts, nos llavara y mudara ròba neta, facultant als confesors y ministres seus, per mitx del sacrament de la penitència...»

Les disposicions legals instant a la delació de «lectores clandestinos» són freqüents durant aquests anys[35] i en general conferien als rectors l'obligació de descobrir-los «con el mayor sigilo».

És també un fet habitual la imposició de textos per a l'ensenyament: recordem, per exemple, l'obligatorietat de la *Suma* de sant Tomàs en totes les Universitats del Regne. Particularment a València, és reservat a la Junta d'Inspecció d'Escoles el dret d'aprovar els sil·labaris i textos vigents en l'ensenyament de les primeres lletres i de castigar els infractors. Textos la distribució i venda dels quals es localitza al Col·legi de les Escoles Pies.[36]

Aquest era, a grans trets, el marc ideològic conjuntural en el qual es movia Onofre Soler en projectar la seua edició de l'*Espill* de Montanyés. El seu objecte declarat era l'apuntalament d'un ordre social que trontollava, la defensa del qual assumia com a clergue, és a dir, com a intel·lectual orgànic de l'Antic Règim. I ho fa amb evident convicció:

> «... entench que en lo dia convé molt publicar llibres piadosos y christians, pera que segons la doctrina del evangeli, fassen pasar el susto de les males doctrines; y tot christià aborrixca aquells llibres que han estragat les consciències».

L'inquiet canonge, però, en el seu esforç per construir dics enfront de la marea informativa que la revolució burgesa propiciava, per recuperar la tradició tridentina, incorre en la circumstància d'elegir un text català, cosa que objectivament suposava un acte de voluntarisme lingüístic en plena dècada ominosa, amb la intenció, precisament, de tallar i frenar els nous aires de pensament.

(34) Cf. Lleó XII. *Carta Encíclica a todos los Patriarcas, Arzobispos, Obispos y demás Ordinarios locales..., sobre la extensión del Jubileo a toda la Grey Católica.* Presentada i comentada als seus diocesans per simón López, Arquebisbe de València. València, 10 de març de 1826, pp. 64-65.
(35) Cf. R.O. de 31-5-1826. (*Diario...*, 24-7-1826).
(36) *Diario...*, 28-10-1826.

3. LA BIBLIOTECA D'ONOFRE SOLER

L'única dada certa que tenim per a esbrinar el grau d'interès i de coneixement que Soler podia tenir de la llengua és l'inventari de la seua biblioteca, que, com diguérem, fou llegada pel seu propietari a la Biblioteca Universitària.[37] La donació constava de 2.782 volums, entre els quals hi havia alguns incunables i nombroses edicions gòtiques. Molt rica en edicions dels segles XVII i XVIII, abunda en llibres de teologia i Sagrada Escriptura, hagiografia, viatges, antiquitats, història, literatura clàssica, dret, gramàtica i retòrica. Juntament amb aquestes matèries no manquen documents de la història recent, fins i tot, d'assumpte polític i econòmic. Tal volta siga una petita sorpresa advertir entre els llibres del canonge l'edició vallisoletana de la *Riqueza de las naciones* (1794) d'Adam Smith. Sembla, doncs, que no rebutjava el coneixement d'algunes modernes doctrines, per més que no hem detectat llibres dels prohibits per la jerarquia durant aquells anys.

No en tingué mai o predicà amb l'exemple desprenent-se'n per submissió a les disposicions de l'arquebisbe? En canvi, el seu interès per la documentació bibliogràfica queda molt patent amb la presència entre els seus llibres de diccionaris i repertoris nacionals i estrangers. Davant dels vuitanta-dos atapeïts folis de l'*Inventari* tenim la impressió de topar-nos amb la biblioteca de treball d'un erudit il·lustrat de qui corresponentment haguera calgut esperar una producció intel·lectual més apreciable. En qualsevol cas, l'estudi vigorós del seu contingut —com el de les restants donacions que constitueixen els fons antics de la Biblioteca de la Universitat— és una tasca que reclama atenció i els resultats de la qual contribuirien a mesurar amb precisió la infrastructura documental de la darrera promoció d'il·lustrats valencians. Però en aquesta ocasió, allò que ens interessa és valorar, de manera general, els fons valencians d'Onofre Soler, que, a pesar de ser reduïts en nombre, no ho són en qualitat i selecció. Enumerarem els llibres, més destacables de l'Inventari per al nostre propòsit:

En llatí trobem el *Breviarium valentinum* (Valencia, 1533).

En castellà observem: *Fueros del Reyno de Valencia (1543); la Historia de Valencia* (1610), d'Escolano; *Cartas* (1773) i *Retórica* (1786), de Mayans; la *Crónica* de Viciana; *Escritores del Reyno de Valencia* (1747) de Vicente Gimeno; *Sobre el origen de la imprenta*, de Villarroya (València, 1796); la *Biblioteca Valenciana*, de Just Pastor Fuster; *Memorias históricas de la Universidad de Valencia* (1730), d'Ortí; *Pavordías de Valencia*; el manuscrit de Vicent Bendicho, *Crónica de Alicante*, entre d'altres.

En valencià Onofre Soler tenia entre els seus llibres l'incunable *Vida de Sant Onofre* (València, 1499). Sense indicació de data d'edició apareixen en l'inventari *Obres* de Jaume Roig, és a dir el *Llibre de les dones* o el *Llibre*

(37) *Yndice de la librería del Canónigo don Onofre soler.* 82 p. manuscrites.

de consells amb 3 entrades diferents; *Lo procés de les olives*, de Fenollar; el *Tractat dels angels*, d'Eiximenis; *Obres varies*, de Carles Ros. Datats hi trobem el *Dret Real de Almoxarí*, per Lluís Ocaña (Oriola, 1613) *[Libre de Capitols, ab los quals se arrenden y collecten los Drets Reals de Sa Magestat en la Gobernació y Baylía General de Oriola, y Alacant...]*; *Institucions dels furs y privilegis del Regne de Valencia* (1580) de Tarassona; *Capítuls de Valencia* (1669); el *Spill de vida religiosa... compóst per un devot religiós* (València, 1529) del qual, Soler disposava d'un manuscrit del XIX exquisitament cal·ligrafiat; i, per últim, l'*Espill de ben viure*, de Jaume Montanyés (1559). D'altres còpies manuscrites de llibres en valencià són: el *Psalteri* de Johan Roys de Corella (copiat del còdex existent en la Biblioteca de la Catedral); i la *Germania dels menestrals de València* (copiat amb lletra del segle XVIII). Gutiérrez del Caño ressenya trenta-tres manuscrits amb lletra del XVIII o del XIX, fruit dels encàrrecs del canonge Soler a copistes de Madrid o València amb l'objecte de suplir mancances de la seua biblioteca.(38)

Quant a repertoris lèxics de la llengua catalana, en registrem:

1) *Lexiconi-catalanam ab Antº Nebrija.* Barcelona, 1560. (Deu tractar-se de l'adaptació catalana del diccionari de Nebrija, per Fra Gabriel Busa, en 1507. La tercera edició és de 1560. Aquest lexicon —fou bastant popular a València, durant els segles XVI i XVII.)

2) *Diccionario latino-catalán.* Barcelona, 1560 (¿Duplicat de l'anterior?)

3) *Diccionario catalán-latino.* Barcelona, 1653. (Es tracta del *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus*, de Pere Torra. Barcelona, 1653.)

4) *Diccionario valenciano-castellano, escrito por Carlos Ros.* València, 1764.

5) *Diccionario catalán-castellano-latino, por Esteve y Bellvitges.* Barcelona. (Es tracta del diccionari de Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà i Font, publicat en dos vols. entre 1803 i 1805.)

6) *Diccionario manual de la lengua catalana y castellana, por Roza.* Barcelona, 1806.

7) *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores* (per Justo Pastor Fuster). València, 1827.

Es tracta d'obres que qualsevol il·lustrat valencià posseïa en la seua biblioteca particular com a instrument útil i apte per acostar-se als escriptors clàssics i a la prosa administrativa.

(38) Marcelino GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia.* Prol. de F. Rodríguez Marín. Valencia, Maraguat, 1913.

4. ONOFRE SOLER DAVANT LA RENAIXENÇA

L'editor de l'*Espill de ben viure*, de conviccions ideològiques tradicionals i conservadores, elegeix un text doctrinal clàssic en valencià a to amb les idees integristes de l'arquebisbat i de l'absolutisme fernandí, no amb afany de recuperació idiomàtica, sinó amb intenció doctrinal i proselitista, per aconseguir uns fruits apostòlics i ideològics més intensos i frenar així les noves tendències, no amb ideologia renaixentista ni reivindicadora; ara bé, té el mèrit de trencar l'ús absolut dels textos ascètics en castellà, de conèixer, almenys, els textos doctrinals antics en la nostra llengua, indici segurament de l'existència d'un grapat de capellans i fidels que encara coneixien i usaven aquests textos, seguidors de Teodor Tomàs, i de *confiar* en el valencià, llengua parlada per quasi tots els valencians, fidels o clergues, del moment, llengua del cor i del sentiment per a trencar i canviar l'orientació de la Il·lustració i de la intel·lectualitat amb el seu liberalisme propagat en la llengua culta del moment i tornar, així, a idees i actituds més d'acord amb les doctrines de l'Església.

La desgràcia per a la llengua és que no trobà seguidors de la seua proposta, car la castellanització en els sectors que podrien haver-la acollit era massa irreversible. Això féu, tal vegada, que l'altre *Espill*, el *de la vida religiosa* o el *Desitjós*, ja no s'editara.

Soler, que, portat per la seua ideologia religiosa com a intel·lectual orgànic de l'*Altar y el Trono*, associa la seua llengua nativa a l'acció repressiva i salvadora de don Simón López, és un fenomen objectiu a considerar entre els antecedents de la Renaixença,[39] però no pel seu caire intel·lectual ni nacional, sinó per la seua aportació, potser mostra d'unes aspiracions latents, no vertebrades, d'una part del clergat i del poble.

Amb els noms de llengua valenciana —«llemosí corrent del dia»— definint la glossa modernitzada que ell proposa— per a referir-se a la llengua, se separa dels noms que li dóna Sanelo,[40] aquest més en consonància amb la tradició terminològica que Soler.

5. EL GLOSSARI D'ONOFRE SOLER[41]

Les glosses del canonge Soler tenen caràcter monolingüe i constitueixen un corpus lèxic breu i desigual que, a pesar de les seues limitacions, suposa un mostrari, no gens desdenyable pel que il·lustra en relació a l'ús lingüístic valencià cap a 1827.

Consta de 631 glosses que afecten uns 170 vocables.

El criteri de l'editor[42] és explicatiu, cosa que fa que les glosses se'n concreten molt freqüentment en un sinònim o en una explicació del terme anti-

(39) Ni Joseph GULSOY, en *La lexicografia valenciana* (*RVF*, IV, 2-3, 1964), ni COLON-SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, 1987, ni Joan COROMINES en el seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la llengua catalana*, I, Barcelona, 1980, al·ludeixen a Onofre Soler. Al DCVB, IV, 1019, s'esmenta l'*Espill* de Montanyés en l'edició de 1827, però sense cap referència a les glosses ni al seu editor. Sols Joan FUSTER *(loc. cit.)* i V. SIMBOR, *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, València, 1980, pp. 37-38, han valorat l'aportació del canonge a la cultura lingüística pròpia.

(40) Cf. A. FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, 1980, pp. 182-183 i Joseph GULSOY, *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo*, ed. cit., p. 29.

(41) No és ara la nostra intenció fer un estudi del text de l'*Espill* ni de l'edició de Soler ni de l'original de 1559. Tot i això creem necessari fer algunes apuntacions d'importància per a entendre el text:

a) L'edició de 1559, ja en ple segle XVI, ja es presenta amb una barreja lingüística: —de trets medievals encara vius, si més no als ambients eclesiàstics, o poats dels textos litúrgics i ascètics anteriors, —de trets moderns, que en el canvi de mentalitat lingüística del XVI van imposant-se sobre els anteriors i substituint-los, molts d'ells ja castellanitzats, mostra de la incipient però forta castellanització, sobretot a l'ambient eclesiàstic i secular. Aquest segon tret explica la presència en l'edició de 1559 de nombrosos castellanismes, reproduïts sense substituir per O. Soler, com a elements nor-

mals, més normals encara al seu segle, que sense un coneixement de l'evolució lingüística catalana sorprenen i fan pensar en una adaptació dissimulada de Soler. Per exemple ja apareixen en 1559:
nonaderies (p. XIV), sombra (p. 5), cuidado (7), desmanda hi se derrama (7), cobro (8), aguacil (9) —al nostre parer forma valenciana des de sempre—; hi ha que (14), contar cuentos y fingir mentires (18), persona cuerda (27), agenes (31), rencilla (38), sosiego (38), anyadix (49), mensagera (55), semejants (71), engolosinada (71), sufrida (81), meneos (85), molt a menut (92), regozijos (93), olvidar y apacible (99), lisongers (101), mediant lo (123), rodeos (130), tibio y remís (134), la mala costum (139), oferit (147) —com sufrit, deuen ser formes analògiques patrimonials—; aspre y rinyós (148), sellada (158), assombrat (166), requiebros (166), mentirós (185), hi ha que (189), arrepentiment (191), galardó (193), mentires (204) —no el considerem castellanisme—, cordero (211), concebit (213)...

b) La reproducció del text de 1559 per Soler és molt fidedigna. Així i tot hi ha alguns canvis, alguns d'interès diacrònic, siga per error o voluntat dels componedors del text, siga perquè l'editor ho considerà oportú i no va creure prou interessant anotar-ho. Per exemple,

1559

indigne y religiós
jutjar
aconten
té
necessari
dubtar
tente lo christià
stà per a
soplicant-li

quat. Com en tota explicació per glossa, el gust personal i l'hàbit idiolectal condicionaren la inserció de moltes d'elles. Potser alguns dels vocables glossats vivien dins l'ús normal de l'època.

Soler no es preocupa excessivament del rigor metodològic perquè la seua intenció és solament doctrinal,[43] i així les glosses recauen insistentment sobre certs mots però no en tots els casos en què apareixen al text (*garganta*, 122), (*menyspreu*, 4). D'igual manera es mostra insensible davant mots que hagueren pogut requerir la seua atenció amb igual o major motiu que els glossats, però segurament perquè els considerava encara entenedors, o vius o útils i aptes per al seu propòsit els deixaria sense glossa (de fet ocorre açò en poques ocasions).

L'anotació de formes verbals ateny un 40 % de les glosses.

Al nostre entendre, les glosses reflecteixen el dialecte valencià central de la primera part del XIX, perfectament.

Com que el nostre objectiu, ara i ací, no és més que el d'inventariar el Glossari, ens limitarem a exposar a continuació les principals constants que observem en la conducta lexicogràfica d'Onofre Soler,[44] que com ja hem assenyalat intenta fer més intel·ligible el text de Montanyés canviant els lexemes o formes verbals antiquades per lexemes o formes verbals usuals al XIX:

I) Substitució d'un arcaisme o vocable desusat per un mot viu d'ús col·loquial:

a) Per un mot patrimonial valencià:

atràs/darrere
adés adés/de quant en quant
yrà/anirà
aqueix/eixe
coltell/gavinet
curar-se/cuidar-se
adjutori/ajuda
aprés/després
cercar/buscar
conspecte/la cara
damnació/condenació
devalla/abaixa
delit/gust
despendre/gastar
devés/contra
donchs/per tant
estropeçar/tombejar
fervent/fervorós
gens/un punt
grahó/escaló
inich/mal
llaor/alabança
llevar/alçar
mansuet/manso
misatgers/portadors de noves
nafra/ferida
parar ments/atenció
plant/plor
proïsme/pròxim
quisvulla/qualsevol
remut/redimit
remeteu/embiar-li.u
restar/quedar
rogall/resoll o pantaix
seny/sentit
servent/servidor

supervo/soberbiós
tantost/en l'ora; al punt
vet/mira
detràs/darrere
desfallit/dèbil
delit/contentament
desplau/desagrada
donchs/per quant
embriaguees/borracheres
estela/estrela
guardeu/estigau aparellats
lloar/alabar
màrtrers/màrtirs
monestir/monasteri
nu/nuet o despullat
parar ments/pensa
plàcia/tinga a bé
qualsevulla/qualsevol
sullada/tacada o bruta
rig/governa
renda/renta
retraure's/retirar-se
servar/guardar
aconteny/succuix
supèrbia/sobèrbia
tristícia/tristea
via/camí

b) Per un castellanisme ben introduït en el llenguatge col·loquial valencià:

absent/ausent
almoyna/limosna
benefactor/bienhechor
aseure/sentar-se
crucifici/crucifixo
delit/deleyt
des que/des de que
fels/fiels
gentils/hermoses
llançar/derramar
mantell/manto
oblidat/olvidat
horat/loco
penedir-penir/pesar; arrepentir-se
puix/pués
rebre/recibir
rogall/resoll o pantaix
semblança/semejança
sospita/sospecha
advocat/abogat
ensags/ensayos
calcer/calix
cel·la/celda
deixeble/discipul
delitós/deleytós
donchs/pués
fust/palo
infel/infiel
sellavós/entonces
menyspreau/despreciau
horadura/locura
penediment/arrepentiment
prear/preciar
recó/rincón
recapte/cuidado
sabiesa/sabiduria
sobtada/repentina

segueix-se
crucifixi
sepultura
Jesucrist
estau
considerau
plant
empremptats
avorrixques

1827

valencià y religiós (títol)
justgar (13) (castellanisme usual al XIX)
aconteny (75)
tin (94)
casi forçós (181)
ductar (183)
tente al christià (184)
vol (204)
suplicant-li (207)
seguix-se (209)
crucifixo
sepultura (211)
Senyor (222)
esteu (222)
considereu (223)
planch (355)
emprentats (p. X)
aborrixques (p. 5)

Hi ha afegitons explicatius: «Advertències petites o chiquetes: 1.ª Ha paregut per demés imprimir lo modo de recomanar l'ànima, les lletaníes y els salms, que per conclusió porta el Autor; perquè tot està y millor posat en lo Ritual que usa la Església y també regularment se encontrará al fi de tots los Breviaris Romans. Emperò se han anyadit les preces de Benedicto XIV que dispongué y ordenà per a poder alcançar y lucrar la Indulgència plenària en la hora de la mort. 2.ª ... y últimament no necessitant este Art o Espill per ajudar a ben morir de taula de capítols per lo modo con que lo Autor ho porta y de dir, que guarda el orde que Jesuchrist guardà anant a morir és bastant fer divisions del tractadet

en espais o escalons per matjor comoditat y donar temps a la reflecció y omitir una nòmina de capítols que no senyalen ni criden a buscar cosa alguna, com ho té lo original sense ningun ús.»

c) El seu estil i la seua llengua es pot veure als trossos que ell hi afig: Advertència preliminar (p. I-VIII) i Advertències petites o chiquetes (p. 179-180), a banda, clar és, de les glosses i d'algun mot solt: Com a mostra, en relacionarem alguns:

«Tenia tanta necessitat de que.s reimprimira (p. III); este (III), després (III); són indignes de que (IV), per mitg de les sues exhortacions (IV), tan estragat les consciències (IV), lo que li sosuhí a una mare en un fill (IV), la lligenda dels llibres (IV), a sons fills (V), lo enixugà (eixugà) (V), carinyo (V), ha segut capaç (V), per semejança (VI), s'asustà (VI), pues (VI), susto (VI), cuidados (VII), no quedà, a plaer, contenta (VI), adelantem (VIII), no acertarem (VIII).

La relació de mots personals de Soler canviats al cos de l'obra sense indicar glossa la farem en una nota d'un pròxim article sobre *La vida de Santa Caterina, de 1736*. Com a exemple, lluja «lluita» (240), ganància (301), rehusar (55), chupar (347), acrecentament (157), perteneix (317), compañero (335) i ahí (236).

(42) En l'edició de 1827 elimina alguns paràgrafs com ell mateix explica: Les 25 últimes pàgines del text de 1559 en llatí.

Les 9 pàgines d'epistolari-dedicatòria en llatí a l'arquebisbe Francisco de Navarra. Tot açò ho elimina buscant sols transcriure coses útils, com assenyala a les *Advertències* transcrites en la nota anterior. També hi elimina alguns parà-

II) Canvi d'un mot arcaic o culte, entenedor per als parlants però considerat poc adient o poc arrelat al públic receptor. Ací es nota l'idiolecte de Soler.

aprendre/dependre
folgat/tengut gust
llibertament/lliurement
medi/mig
prolixos/llarchs y pesats
recórrech/acudixc
a sos/als seus
súbitament/repentinament
ataviat/compost
garganta/gola
manifesta/o clara
negligent/descuidat
prest/pronte
sepultat/soterrat
de súbit/de pronte

III) Substitució d'un mot conegut però que ha sofert una restricció de significat, fet que provoca que el sentit de 1559 no siga comprensible amb claredat en 1827:

abastar/aparellar-se
barjoleta/alforjeta
cumple/convé
esqueixar/escorjar
llançar/apartar; arrancar, derramar
matines/matinada
rastre/guia
remor/remoguda o desconjuntura
sobtadament/repentinament o descuidats
succeix/se seguix
aturar/aquietar-me; no moure's
cercar/buscar o rodejar
delit/dany
ignocent/danyós
llastimera/pesada
mesura/modèstia
rebuts/acceptats
reposau-vos/preveniu-se

IV) Adaptació de les formes verbals a la morfologia de primeries del XIX d'acord amb l'evolució soferta des del XVI:[45]

Circuncidàs/circuncidara
fésseu/féreu
pogués/poguera
cobren/cubrixen
descobres/descubrixques
dix/digué
dix/va dir
confondre/confundir
deÿa/dia
distret/distragut
façam-nos/fem-nos
muyra/muyga
par/pareix
poria/podria
té/tin
vullam/vullgam
declaràs/declarara
perdesses/perderes

consenta/consentix
prevalga/prevaleixca

fuy/vaig ser

feyes/fees
estau/esteu

morria/moriria
obra/òbriga
porà/podrà
prossueix/prosedix
vem/vehem
si morieu/si morireu

V) Altres canvis:

a) Canvis d'ordre:

ha.y/y.a
fa.ns/nos fa
—acomana-vos/encomaneu-se
—abraçau-vos/abraseu-se
alegrau-vos/alegreu-se
recorda-vos/recordeu-vos
tibiesa/tibiea
vencre/véncer

—dubtós/ductós
subjecte/sujecte

fa.u/ho fa
vole.o/si eu voleu

somnis/ensòmits
lligams/les meues lligases
recorde't/recorda-te'n
torna-vos/torneu-se'n

segret/secret
tresor/tesor

6. ORGANITZACIÓ DE LA TRANSCRIPCIÓ DE LES GLOSSES

Hem optat per ordenar alfabèticament en un mateix llistat tant els vocables glossats de l'edició de 1559 com les modernitzacions glossadores de Soler.

Cada mot té una entrada-lema independent, però sempre remetent del mot glossador al glossat, on trobarem la transcripció literal de les glosses interlineades per Soler, amb indicació de la pàgina o pàgines de l'edició de 1827 on apareix («absents (ausents)», 102). Sota el mateix lema-glossat col·loquem tots els mots o formes verbals proposats.

Totes les glosses han estat confrontades amb el *Diccionario* de Ros (1764); el *Diccionario* Sanelo (1805-1827); el *Breve Vocabulario* de Just Pastor Fuster (1827), el *Diccionari* Lamarca (1839) i el *Diccionario* d'Escrig (1851),[46] a l'objecte de contextualitzar i valorar l'aportació lexicogràfica de Soler,[47] tot coneixent que els diccionaris de Sanelo i Pastor Fuster no representen la parla del moment i que la finalitat de Lamarca és una altra diferent.

grafs superflus per al seu fi: «Conclusió de la primera part y segona de aquest tractadet: Amat lector en Jesucrist: En est tractadet *Espill de ben viure y de ajudar a ben morir* he fet lo que he pogut y he sabut segons lo meu poch saber y grosser ingeni, no per desig y ganes de alcançar honra ninguna, puix no la mereixch, sinó per desig de la honra de Déu, que sols és digne de ella: y per moure a alguns, en especial sacerdots, segons has vist en lo pròlech. Soplique humilment a cada hu que aquest tractadet llegirà y se'n servirà que les mies faltes soplixca la sua cordura y charitat, puix sols Déu és lo que no pot errar en lo que fa, perquè són obres irreprehensibles, acceptant aquest poquet servici, lo qual he determinat fer ab voluntat molt sana y sancera, esperant les oracions tues humils, les quals tendré yo en més que no tendré temor de les reprehencions superbes que espere a rebre per donar consell a qui no me'l demanava: emperò yo per escusar-me y restar satisfet, dich que no parle sinó als humils, als quals en les sues oracions humils y devotes demane per amor de Jesuchrist preguen per mi ab tals entranyes com yo aquest tractadet he ordenat mirant y prenent de altres llibres. Bé hon pense y espere mediant lo favor y gràcia divina que ha de aprofitar: y encara que no aprofite si no a hu sols, yo.u tendré per molt ben empleat essent servit Déu: y açò no per ser yo savi, puix és veritat ser manifesta la mia gran inhabilitat, si no per ser ells ensenyables y devots. Y no.m cure molt del gran número dels que són prudents per a si mateixos, que no lligen si no per cobdícia de menysprear lo que per a ells no.s féu: posen ells segons diu sent Hie-

rony la mà a fer la obra, y sellavós ab lo propi treball apendran a perdonar als que treballen. Empleem esta vida que.ns resta...» (p. 170, f. 78v-80).

(43) El canonge posseïa en la seua biblioteca les dues úniques obres religioses reeditades al XVIII, totes dues publicades al XVI per primera vegada: *Verger de la Sacratíssima Verge Maria*, de M. Pérez (1732) i *La vida de Santa Caterina de Sena* (1736), de T. Vesach, les quals, precisament, ja utilitzen la tècnica de l'aclariment mitjançant glossa interlineada al text, editades per un altre canonge, Teodor Thomàs. D'elles, en trauria la idea i la tècnica.

No és ara la nostra intenció estudiar-les, però sí la d'indicar com alguns mots glossats de Soler ja s'hi troben al XVIII:

Verger:
romanint (quedant) (p. 21), despenia (passava) (25), delits (goigs) (27 i 37), serventa (criada) (29), bell (hermós) (36), donchs (puix) (66), cercava (buscava) (71), remés (redimís) (74), iria (aniria) (105), mantell (manto) (111), calcer (caliz) (184), martre (màrtir) (200).

El mateix Tomàs diu «emperò se ha cuidat de anyadir a les paraules antigues y desusades les corrents y noves per a que lo concepte es comprenga... Ab què fonch necessari anyadir los vocablos moderns del modo que van entre parènthesis, per a explicació dels antichs e inteligència dels conceptes»(p. VIII).

Santa Caterina:
sercant (buscant) (26), trameteren (embiaren) (43), prolixa (larga) (57), càlcer (càlix), (153).

(44) L'ortografia de les glosses és la tradicional valenciana amb petites vacil·lacions en el

També s'han tingut en compte buidats lèxics d'obres del moment, així com les dades del DCVB i del DCat de Coromines.

ABAIXAR, Vid. *devallar*
ABASTAR, «abastar (o aparellarse)», 242
ABOGAT, Vid. *advocat*
ABSENT, «absents (ausents)», 102
ABRAÇAR, «abraçauos (abraseuse)», 222
ACCEPTAR, Vid. *rebre*
ACOMANARSE, «acomanavos (o acomanause)», 247
«acomanavos (encomaneuse)», 222
ACONTÉNYER, Vid. *succeir*
ACUDIR, Vid. *recórrer*
Á DES Á DES, «á des á des (o de quant en quant)», 313
AJUDA, Vid *adjutori*
ADJUTORI, «adjutòri (ajuda)», 241
ADVOCAT, «advocada (abogada)», 159
AL PUNT, Vid. *tantost*
ALABANÇA, Vid. *llaor*
ALABAR, Vid. *lloar*
ALÇAR, Vid. *llevar*
ALEGRAR, «alegrauvos (o alegreuse)», 222
ALFORJETA, Vid. *barjola*
ALMOINA, «almoyna (limosna)», 4, 58, 105
ANAR, «yrá (anirá)», XIII
APARELLAR, Vid. *abastar, guardar*
APARTAR, Vid. *llançar*
APENDRE, «apren (depren)», 17
«apendre (dependre)», 64
APRÉS, «aprés (después)», 6, 47, 63, 70, 87, 88, 100, 104, 188, 193, 205
AQUEIX, «aqueix (eixe)», 86
AQUIETAR-SE, Vid. *aturar*
ARRANCAR, Vid. *llançar, llevar*
ARREPENTIMENT, Vid. *penediment*
ASSAIG, «ensags (ensayos)», 277
ASSENTAR, Vid. *asseure*
ASSEURE, «está segut (sentat)», 109, 140, 308, 338
«segués (s'asentà)», 308
ATAVIAT, «ataviat (compòst)», 138
ATENCIÓ, Vid. *parar ments*
ATRÀS, Vid. *darrere*

ATURAR, «aturar (o aquietarme)», 242
ATURARSE, «aturarse (o no moures)», 63
AUSENT, Vid. *absent*
BARJOLA, «barjoleta (alforjeta)», 58
BENEFACTOR, «benefactors (o bienhechors)», 136
BIENHECHOR, Vid. *benefactor*
BORRATXERA, Vid. *embriaguesa*
BRUTA, Vid. *sollat*
BUSCAR, Vid. *cercar*
CALZE, «calcer (caliz)», 113, 114, 141
«calcer (caliç), 269
CAMÍ, Vid. *via*
CARA, Vid. *conspècte*
CELDA, Vid. *cel·la*
CEL·LA, «cella (o celda)», 130
CERCAR, «cercar (buscar)», 15, 58, 61, 111, 123
«cerques (busques)», 5, 130
«cerque (busque)», 235
«cerquen (busquen o rodegen)», 87
«cercava (buscaba)», 52, 357
«cercaven (buscaven)», 293
«cercaren (buscaren)», 54
«cercant (buscant)», 87, 299
CIRCUMCIDAR, «circundás (circuncidara)», 111
CLARA, Vid. *manifest*
COBRIR, «còbren (cubrixen)», 30
COLTELL, «coltell (gavinet)», 313, 355
COLTELLADA, «coltellada (gavinetada)», 23
COMPLIR, «cumple (convé)», 288
COMPOST, Vid. *ataviat*
CONDENACIÓ, Vid. *damnació*
CONDENAR, Vid. *damnar*
CONFONDRE, «confondre (confundir)», 62
CONFUNDIR, Vid. *confondre*
CONSENTIR, «consenta (o consentix)», 245
CONSIDERAR, Vid. *parar ments.*
CONSPECTE, «conspècte (la cara)», 218
CONTENTAMENT, Vid. *delit*
CONTRA, Vid. *devers*
CONVENIR, Vid. *complir*
CRUCIFIX, «crucifici (o Crucifixo)», 207

camp de les sibilants i de les palatals, però sense apitxar. Utilitza el dígraf *ch* per a *k* en posició final i per a *s* en inicial.

(45) Trobem en l'apartat Ia mots com *delit, estropeçar, grahó, regir* (en incoatiu *regix*) que hi viuen encara en gent de la 1.ª generació. A l'Ib, *des que* és encara usat pels parlants vells. Encara que parega extrany les glosses de *recó* i *semblança*, és a dir, *rincó* i *semejança* són documentades i usades ja des del XVIII a València.

A l'apartat IV trobem interessants dades per a l'estudi de l'evolució de la morfologia verbal. Així, la substitució de pretèrit imperfet de subjuntiu en *-às* per *-ara*; l'avanç imparable del model incoatiu sobre el pur en la 3.ª conjugació; els canvis de l'imperatiu de *tenir* i de la vocal temàtica *-a* de les 1.ª i 2.ª del plural del present d'indicatiu de la 1.ª conjugació; l'avanç del perfet perifràstic; el triomf de les velaritzacions en els presents; les analogies i les evolucions populars en l'imperfet d'indicatiu, tot ja present almenys des del XVII.

Al V, el triomf definitiu de sufix *-ea* contra *-esa*, l'assentament modern de l'ordre dels pronoms àtons en relació al verb; la substitució del pronom plural de la 2.ª, *vos*, pel reflexiu *se* i alguns canvis esporàdics; tot encara viu.

(46) Els diccionaris, sempre aferrats a la tradició, no reflecteixen en general la llengua del moment. De la primera meitat del XIX sols Escrig (1851) registra el lèxic del moment. Així és, car és dels primers que documenta mots usats per Soler com:

sobèrbia, sospecha, sabiduria, recibir, preciar, enviar, arrepentir-se, loco, olvidar, pròxim, abogat, gabinet

(també en Ros aquests dos), *ensòmit, confundir, ductós, fehes, fiels, hermosura, alabança, encabeçat, despreciat, lligasa*,... que ja eren habituals en el parlar de la zona des del XVIII.

(47) *Anotacions al llistat*. La major part de les glosses de Soler estaven triomfant a primers dels XIX; però algunes ja eren conegudes i usades des d'abans:

Abraseuse: Canvi de pronom ja habitual al XVIII.

Abogat: Viu des del XVIII.

Aconténer: Valencianisme germà del castellà *acontecer*, viu fins al XVI.

Limosna: Usual des del XVIII.

Dependre: Variant popular valenciana des del XVII.

Assentar-se: Documentada des del XVI amb aquest sentit.

Ataviat: Potser Soler el substituiria perquè li semblava castellanisme.

Després: Amb *empós, anaprés, endespués, demprés* i *despús*, es documenta des del XVI.

Aquietar-me: Sentit etimològic «quedar-se parat, quiet»: Al XIX conviu amb *aquetar*.

Barjoleta: Glossa provocada pel nou sentit metafòric d'aquest mot «panxa» com es veu als Col·loquis del XVIII.

Caliç: Mot antic català ressuscitat per via del castellà en els àmbits clericals.

Celda: Castellanisme eclesiàstic com d'altres del text.

Buscar: Vivíssim en valencià des del XVII, substitut de *cercar*.

Coltell: Antiquat des del XVI.

Gavinet es documenta ja al XV.

Conspecte: Cultisme general des del XV.

Atràs/detràs: Formes patrimonials però sentides com a castellanismes des del XVII.

Davallar: Sembla ser encara

CUIDADO, Vid. *recapte*
CUIDAR, Vid. *curar*
CURAR, «nos cura (no se cuida)», 76
«cure (cuide)», 163
DAMNACIÓ, «damnació (condenació)», 93
DAMNAR, «dampnar (o condenar)», 287
DANY, Vid. *delicte*
DANYÓS, Vid. *innocent*
DARRERE, «atrás (darrere)», 99
«tras (darrera)», 119
«detrás (darrere)», 119
DAVALLAR, «devalla (abaixa)», 201
DÈBIL, Vid. *defallit*
DECLARAR, «declarás (o declarara)», 278
DEFALLIT, «desfallit (dèbil)», 61
DEIXEBLE, «deixeble (disipul)», 204, 205
«deixebles (disipuls)», 29, 32, 279
«deixeble (discipul)», 234, 278, 289, 341, 350
«deixebles (discipuls)», 112
«á sos deixebles (als seus discipuls)», 44
DELEIT, Vid. *delit*
DELEITAR, Vid. *delitar*
DELEITÓS, Vid. *delitós*
DELIT, «delit (dany)», 9
«delit (deleit)», 37
«delits (deleits)», 74
«delit (deleit)», 86, 143, 254
«delits (deleyts)», 160, 164
«delit (gust)», 161
«delit (contentament)», 232
DELITAR, «tú et delites (deleites)», 65
«delitas (deleytas)», 125
«ques delitás (deleytá)», 161
«delita (deleyta)», 206
DELITÓS, «delitós (deleitós)», 71
DEPENDRE, Vid. *apendre*
DE QUANT EN QUANT, Vid. *á des á des*
DERRAMAR, Vid. *llançar*
DESAGRADAR, Vid. *desplaure*
DESCOBRIR, «descobres (descubrixques)», 69
DESCONJUNTAR, Vid. *esqueixar*

DESCONJUNTURA, Vid. *remor*
DESCUIDAT, Vid. *negligent* y *sobtadament*
DESDE QUE, Vid. *des que*
DESPENDRE, «despendre (gastar)», 35, 37
«despén (gasta)», 69
«despenen (gasten)», 68
«despench (gaste)», 133
«despengues (gastes)», 132
«despenentlo (gastantlo)», 97
«despés (perdut)», 40
DESPLAURE, «desplau (desagrada)», 202
DESPRECIAR, Vid. *menysprear.*
DESPULLAT, Vid. *nu*
DES QUE, «desque (o desde que)», 302
DETRÀS, Vid. *darrere*
DEVERS, «devés (contra)», 195
DIR, «dix (diu)», XIV, 3, 29
«deÿa (dia)», 145
«dix (digué)», 45, 112, 113, 188, 191, 229, 236, 298, 306, 328, 332
«dixli (li va dir)», 28
DISCIPUL, Vid. *deixeble*
DISTRAURE, «distret (distragut)», 77
DONCS, «dònchs (pues)», XI, 1, 2, 4, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 20, 27, 31, 39, 41, 53, 54, 67, 93, 97, 108, 111, 118, 124, 125, 127, 128, 169, 193, 199, 222, 226, 228
«dònchs (per quant)», 35, 51
«per cèrt dònchs (hi pues)», 83
«dònchs puix (perque y pues)», 231
«dònchs (per tant)», 257
«dònchs (y perque)», 293
DUBTÓS, «dubtós (ductós)», 74
EIXE, Vid. *aqueix*
EMBRIAGUESA, «embriaguehes (en borracheres)», 87
EN AQUELL PUNT, Vid. *llavors*
ENCABESSAR, Vid. *matricular*
ENCOMANAR, Vid. *acomanar*
EN L'HORA, Vid. *tantost*
ENSAIG, Vid. *assaig*
ENTONCES, Vid. *llavors*
ENTREGAR, Vid. *llançar*
ENVIAR, Vid. *remetre*

camp de les sibilants i de les palatals, però sense apitxar. Utilitza el dígraf *ch* per a *k* en posició final i per a *qu* en inicial. (45) Trobem en l'apartat Ia mots com *delit, estropeçar, grahó, regir* (en incoatiu *regix*) que hi viuen encara en gent de la 1.ª generació. A l'Ib, *des que* és encara usat pels parlants ció. No canvia, però, *fins* per *hasta*, a pesar que *hasta* també era usada des del XVII i segurament general al XIX.

Ductós: Documentat ja al XVII.

Estropessar: Estranya substitució, car *entropessar*, la seua variant formal, hui general, es documenta ja des del XV, eliminant *encepegar.*

Escorjar: Al text ve grafiat així *escoriar.*

Garganta: Vegeu E. CASANOVA. *Notes sobre la locució set d'aigua (I) i sobre el mot garganta*, Homenatge a José Belloch, Facultat de Filologia, València, 1988, pp. 55-62.

Gens: Des del XVIII es nota la pèrdua del sentit afirmatiu un poc, un moment.

Hermosa: Castellanisme ben arrelat des del XVI en aquesta forma o com a *formosa*, molt usat en literatura.

Inocent: Danyós s'empra en el sentit de ser danyable.

Llançar: Algunes de les substitucions són o idiolectals o motivades per la recerca d'expressivitat o precisió semàntica.

Alabança: Castellanisme ja medieval.

Llastimera: Mot general a l'època, canviat ací per evitar una repetició «mes lo llastima una paraula llastimera (pesada)».

Llevar: En el sentit d'*alçar*; *llevar-se* visqué fins al XVIII en valencià, hui en queden restes com *llevar llevantances.*

Matriculat: És substituït per *encabeçat* buscant una major

concreció del significat a causa de la restricció semàntica de *matriculat.*
Matinada: Aclariment del text per al lector.
Medi: Eliminació per castellanisme o perquè es considerava un cultisme.
Monestir: Al XIX sembla que encara era popular a València *monastir.*
Moríeu: Canvi d'imperfet d'indicatiu per de subjuntiu a causa de l'evolució de la llengua en les oracions condicionals.
Nafra: Al XIX havia restringit el seu significat a ferida dels animals o plaga.
Olvidar: Castellanisme viu des del XVII.
Prest: Mot general fins al XVII.
Pròxim: Cultisme introduït al XVII.
Rastre: Canvi idiolectal.
Remor: Concreció semàntica d'un mot encara general.
Resoll: Castellanisme hui general, encara que també es coneix *pantaix.*
Soterrar: Canvi per acostament a la parla popular.
Sobtadament: Descuidats completa el sentit de sorpresa.
Somni: Ensòmit presenta el prefix *en-* i la *-t* epentètica dels mots acabats en *-i.*
Seguir: No és una mala lectura de Soler de *succeir* sinó una accepció de *seguir* que a primeries del XIX es nota quasi envellida.
Tesor i tresor: Malgrat que les dues formes han conviscut sempre en valencià, sempre hi ha predominant la primera.
Tristícia: A primeries del XIX es notava més popular *tristor* que *tristea.*

ESCALÓ, Vid. *graó*
ESCLAU, Vid. *servent*
ESCORJAR, Vid. *esqueixar*
ESQUEIXAR, «esqueixarli (escorjarli)», 273
«esquexam (escorjam)», 9
«esqueixaren (escorjarem)», 344
«esqueixantli (escorjantli o desconjuntanli)», 324
ÉSSER, «fuy (vaig ser)», 213
ESTAR, «estau (estigau)», 225
ESTELA, «estèla (estrèla)», 107
ESTROPESSAR, «estropeçar (o tombejar)», 17
FEL, Vid. *fidel*
FER, «fau (ho fa)», 69
«fans (nos fa)», 96
«feyes (fehes)», 20
«fes (feres)», 211
«fes (fera)», 112
«façamnos (femnos)», 10
«façau (o feu)», 260
«nos fessen (feren)», 9, 12
FERIDA, Vid. *nafra*
FERIR, Vid. *nafrar*
FERVENT, «fervent (fervorós)», 97
FIDEL, «fèls (fiels)», 218 i 219
FIEL, Vid. *fidel*
FOLGAR, «he folgat» (o tengut gust)», 151
FUST, «fust (palo)», 212
GANIVET, Vid. *coltell*
GANIVETADA, Vid. *coltellada*
GARGANTA, «garganta (ó gola)», 40
GASTAR, Vid. *despendre*
GAVINET, Vid. *ganivet*
GENS, «gens (o un punt)», 328
GENTIL, «gentils (hermoses)», 61, 126, 148
GENTILESA, «gentilea (ó hermosura)», 37, 39, 271, 278, 284, 320, 362
GOLA, Vid. *garganta*
GOVERNAR, Vid. *regir*
GRAÓ, «grahó (ó escaló)», 217, 223, 228, 236, 238, 242, 247, 250, 267, 271, 274, 283, 290, 308, 318
GUARDAR, «guardeu (o estigau aparellats)», 229
GUIA, Vid. *rastre*

GUST, Vid. *delit*
HAVER, «hay (y.a)», XIII, 61, 68, 82, 90
«agen (tinguen gana)», 32
«havent (o tenint)», 240
HERMOSA, Vid. *gentil*
HERMOSURA, Vid. *gentilesa*
INFIDEL, «infèl (o infiel)», 183
INIC, «inich (mal)», 233
INOCENT, «ignocent (danyós)», 61
LIMOSNA, Vid. *almoyna*
LOCO, Vid. *orat*
LOCURA, Vid. *oradura*
LLANÇAR, «llançar *(tirar)*», 183, 242, 272
«llançar *(apartar)*», 243
«llançar *(arrancar)*», 356
«llançarte *(tirarte)*», 96
«llançarse *(tirarse)*», 142
«llançarnos *(arrancarnos)*», 278
«llance *(tire)*», 133
«llança *(tira)*», 135
«llancen *(tiren)*», 123
«llancen *(aparten)*», 229
«llancí *(tirí)*», 289
«llançá *(tirá)*», 334
«llançá *(o derramá)*», 277
«llançás *(se tirá)*», 313
«llançavos *(entregueuse)*», 220
«llançavos *(o postreuse)*», 247
«llançáu *(arranquéu)*», 243
«llançaren *(o derramaren)*», 270
«llançaren *(tiraren)*», 279
«llançant *(arrancant)*», 240
«llançats *(o tirats)*», *285*
LLAOR, «llaor (ó alabança)», 208
LLARG, Vid. *prolixa*
LLASTIMER, «llastimera (pesada)», 23
LLAVORS, «sellavós (entonces)», XIV, 13, 28, 49, 50, 63, 85, 93, 98, 99, 111, 112, 113, 116, 134, 137, 138, 140, 144, 187, 238, 241
«y sellavós (y si en aquell punt)», 46, 71, 78, 89
«sellavós (per aquell temps)», 299

LLEVAR, «lleva (arranca)», 221
«llevam (alçam)», 232
LLIBERTAMENT, «llibèrtament (lliurement)», 72, 210
LLIGAM, «los meus lligáms (les mehues lligases)», 207
LLIGASSA, Vid. *lligam*
LLIUREMENT, Vid. *llibèrtament*
LLOAR, «lloar (alabar)», 121, 199
«lloaven (alabaven)», 28
«lloant (alabant)», 225
«lloat (alabat)», 65
«lloades (alabades)», 14
MAL, Vid. *inic*
MANIFEST, «manifesta (o clara)», 116
MANSUET «(manso)», 62
MANTELL, «mantell (manto)», 238
MÀRTIR, Vid. *martre*
MARTRE, «martres (màrtirs)», 198
MATINADA, Vid. *matines*
MATINES, «matines (ó matinada)», 212
MATRICULAT, «matriculats (o encabeçats)», 342
MEMÒRIA, Vid. *recordar*
MENYSPREAR, «menyspreau (despreciau)», 271
MESURA, «mesura (ó modestia)», 278
MEDI, «Mèdi (mitx)», 94
MIG, Vid. *medi*
MIRAR, Vid. *veure*
MISSATGER, «misatgérs (portadors de nòves)», 217
MODÈSTIA, Vid. *mesura*
MONASTERI, Vid. *monestir*
MONESTIR, «monestir (monasteri)», 108
MORIR, «moríeu (morireu)», 220
«morria (moriría)», 313
«muyra (muyga)», 158, 208
MOURE, Vid. *aturarse*
NAFRA, «nafra (ferida)», 231
NAFRAT, «nafrat (ferit)», 234
NÀIXER, Vid. *proceir*
NEGLIGENT, «negligent (descuidat)», 132
NO ENS, «nons (no ens)», 1, 173
NU, «nu (nuhet o despullat)», 210
«desnú (despullat), 302

OBLIDAR «oblidat (olvidat)», 104
«oblidats (olvidats)», 154
OBRIR, «obra (òbriga)», 276
ORADURA, «horadura (locura)», 2, 9, 30, 60, 80, 84
«horadures (locures)», 9, 20, 86
ORAT, «horat *(loco)*», 86
«lo horat *(el loco)*», 28
«horats *(locos)*», 7
«horada *(loca)*», 27, 62, 85, 96
«horades *(loques)*», 111
«horadament *(locament)*», 76
PALO, Vid. *fust*
PANTAIX, Vid. *rogall*
PARAR MENTS, «para ments *(tin atenció)*», 78
«para ments *(atenció)*», 80, 83
«para mens *(reflexiona ó considera)*», 103
«paraments *(pensa)*», 106
«no paren ments *(no consideren)*», 68
PARÉIXER, «par *(pareix)*», 266
«par que *(pareix)*», 162
«parme *(me pareix)*», 20
«par *(parega)*», 258
PENEDIMENT, «penediment (*arrepentiment*)», 249
PENEDIR-SE, «yo men penit (*a mi em pesa*)», 246
«penedintme (*arrepentintme*)», 240
«penedit (o *arrepentit*)», 270
PENIR, Vid. *penedir-se*
PENSAR, Vid. *parar ments*
PER AQUELL TEMPS, Vid. *llavors*
PER QUANT, Vid. *doncs*
PERDRE, «perdesses (perderes)», 9
PERDUT, Vid. *despendre*
PERQUÈ, Vid. *doncs*
PESAR, Vid. *penedir-se* i *prolix*
PLANT, «planch (plòr)», 355
PLAURE, «plàcia (tinga à bé)», 33
PLOR, Vid. *plant*
PODER, «porá *(podrá)*», 98
«porás *(podrás)*», 98
«porá *(pot)*», 206
«poria *(podria)*», 35, 200

«pories *(podries)*», 201
«porieu *(podrieu)*», 220
«pogués *(o poguera)*», 171
PORTADORS DE NOVES, Vid. *missatgers*
POSTRAR, Vid. *llançar*
PREAR, «prear (preciar)», 167
PRECIAR, Vid. *prear*
PREST, «prést (pronte)», XII, 34, 39, 72, 79, 81, 82, 104, 265, 314
«de prest (pronte)», 79, 82
PREVALER, «prevalga (o prevaleixca)», 242
PREVENIR, Vid. *reposar*
PROCEDIR, Vid. *proceir*
PROCEIR, «prossueix (prosedix)», 95
«proceix (o naix)», 193
PROÏSME, «proisme (pròxim)», 26, 61, 69, 72, 83, 99, 102, 104
PROLIX, «prolixos (llarchs y pesats)», 41
«prolixa (o llarga)», 211, 292
PROMPTAMENT, Vid. *súbitament*
PROMPTE, Vid. *prest, súbit* y *tantost*
PRÒXIM, Vid. *proïsme*
PUÉS, Vid. *doncs* y *puix*
PUIX, «puix (pues)», XIII, XIV, XV, 5, 10, 11, 16, 17, 21, 23, 28, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 44, 53, 54, 55, 56, 62, 80, 105, 108, 110, 112, 114, 188
«dònchs puix (perque y pues)», 231
QUALSEVOL, Vid. *qualsevulla*
QUALSEVULLA, «qualsevulla (qualsevòl)», 224
QUEDAR, Vid. *restar*
QUISVULLA, «quisvulla (qualsevól)», 276
RACÓ, «recó (rincó)», 37
RASTRE, «rastre (o guia)», 339
REBRE, «rebre *(recibir)*», 45, 74, 77, 84, 108, 113, 118, 134, 207
«lo rebre *(el recibir)*», 127
«rebrens *(recibirnos)*», 53, 230
«rébrela *(recibirla)*», 55, 117, 342
«reb *(recibix)*», 118, 124, 132
«rebs *(recibixes)*», 129
«rebém *(recibím)*», 113
«reben *(recibixen)*», 113, 121
«rebé *(recibí)*», 235
«rebí *(recibí)*», 289
«rebrás *(recibirás)*», 199

«rebrá *(recibirá)*», 205, 331
«rebrán *(recibirán)*», 106
«reba *(recibixca)*», 127, 137, 263
«rebés *(recibira)*», 326
«rebessen *(recibiren)*», 54
«reberen *(recibiren)*», 54, 113
«rebut *(recibit)*», 120, 127, 200, 222, 226
«rebuts *(recibits)*», 104
«rebuts *(o ácceptats)*», 244
«rebént *(recibint)*», 82, 186
RECAPTE, «recapte (cuidado)», 69
RECORDAR, «recòrdet (o recòrdaten)», 55
«recordavos (o recordeuvos)», 225
«recordassen (o feren memòria)», 247
RECÓRRER, «recorrech (o acudixc)», 242
REDIMIR, Vid. *remetre*
REFLEXIONAR, Vid. *parar ments*
REGIR, «rigen (govèrnen)», 38
REMETRE, «remut (redimit)», 288
«remuda (redimida)», 246
«remetreu (embiarliu)», 137
REMOR, «remor (remoguda o desconjuntura)», 326
REMOURE, Vid. *remor*
RENDA, «renda (renta)», 211
RENTA, Vid. *renda*
REPENTINA, Vid. *sobtada*
REPENTINAMENT, Vid. *sobtadament*
REPOSAR, «reposauvos (o preveniuse)», 302
RESOLL, Vid. *rogall*
RESTAR, «restar *(quedar)*», 38, 115
«resta *(queda)*», 121, 226, 263, 291
«restem *(quedem)*», 225
«resten *(queden)*», XII, 39
«restá *(quedá)*», 305
«restaren *(quedaren)*», 295
«restarás *(quedarás)*», 94
«restartehas *(te quedarás)*», 168
«reste *(quede)*», 288
«restás *(quedara)*», 277
«restant *(quedant)*», 355
«restat *(quedat)*», 123

RETIRAR, Vid. *retraure*
RETRAURE, «retraures (retirarse)», 142
«retraga (retire)», 134
«se retrahuen (retiren)», 27
«si nos retragués (si no se retirara)», 127
RETRET, «retreta (retirada)», 359
RINCÓ, Vid. *racó*
RODEJAR, Vid. *cercar*
ROGALL, «rogall (resoll o pantaix)», 348
SABIDURIA, Vid. *saviesa*
SAVIESA, «sabiesa (sabiduría)», 218, 221
SECRET, «segret (secret)», 143
SEGUIR, Vid. *succeir*
SELLAVÒS, Vid. *llavors*
SEMEJANÇA, Vid. *semblança*
SEMBLANÇA, «semblança (o semejança)», 278
SENTAT, Vid. *seure*
SENTIT, Vid. *seny*
SENY, «seny (sentit)», 20, 195
SEPULTAT, «sepultat (soterrat)», 212
SERVAR, «servar (guardar)», 217
«servava (guardava), 254
SERVENT, «servents (servidors)», 72, 109, 135
«lo servent (lo esclau)», 111
«servents (esclaus)», 111
SERVIDOR, Vid. *servent*
SEU, «á sos deixebles (als seus dicipuls)», 44
SEURE, Vid. *asseure*
SOBÈRBIA, Vid. *supèrbia*
SOBTAT-ADA, «sobtada (repentina)», 221
SOBTADAMENT, «sobtadament (repentinament o descuidats)», XII
SOMNI, «sòmnis (ensomits)», 94
SOS, Vid. *seu*
SOSPECHA, Vid. *sospita*
SOSPITA, «sospita (sospecha)», 56, 69
«sospites (sospeches)», 103
SOSPITAR, «sospitar (sospechar)», 150
SOSPITÓS, «sospitós (sospechós)», 19, 20
«sospitosa (sospechosa)», 47
«sospitosos (sospechosos), 47
SOTERRAR, Vid. *sepultar*

SÚBIT, «de subit (pronte)», 337
SÚBITAMENT, «súbitament (prontament)», 79
«sullada (tacada o bruta)», 357
SUBJECTE, «subjècte (sujècte)», 149
SUCCEIR, «succeix (se seguix)», 28
«aconteny (sucsuix)», 75, 96
«se aconten (els sosuix)», 131
SULLAT, «sullada (bruta)», 279, 311
SUPERB, «lo supèrbo (el soberviós)», 30, 62, 63
SUPÈRBIA, «supèrbia (sobèrbia)», 38
«supèrbia (sobèrvia)», 95
TACAT, Vid. *sullat*
TANTOST, «tantost (en lòra)», 2, 5, 20, 31, 58, 68, 69, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 87, 89, 104, 107, 125, 160, 192, 314, 340, 353, 358
«tantòst (tan pronte)», 12, 18, 160, 323
«tantòst (tan prompte)», 224
«tantòst (al punt)», 341
TIBIESA, «tibieça (tibiea)», 96, 97
TESOR, Vid. *tresor*
TENIR, «te (tin)», 69
TIRAR, Vid. *llançar*
TOMBEJAR, Vid. *estropessar*
TORNAR, «tornavos (torneusen)», 315
TRAS, Vid. *darrere*
TRESOR, «tresor (tesor)», 125
TRISTESA, «tristicia (tristea)», 80, 93, 94, 103, 148
TRISTÍCIA, Vid. *tristesa*
VÉNCER, «vencre (véncer)», 73, 84, 85, 88, 150, 164, 167, 197
«vencrel (vencerlo)», 184
«vencreu (venceréu)», 267
VEURE, «vem (vehem)», 33
«vent (vehent)», 109
«vet (mira)», 341
VIA, «via (camí)», 221
VOLER, «voleo (si eu voleu)», 224
«vullám (vullgam)», 119
«vullau (o vullgau)», 287

EMILI CASANOVA / CECILIO ALONSO

ANTONI FERRANDO

PRESÈNCIA VALENCIANA AL I CONGRÉS INTERNACIONAL DE LA LLENGUA CATALANA (1906)

Els esforços dels sectors cultes de la Renaixença per dotar la nostra llengua d'una codificació científicament solvent i literàriament digna, culminaren amb la celebració del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'any 1906. La presència valenciana al Congrés, esquifida en nombre de participants i insignificant quant a aportacions científiques, és un dels testimoniatges més eloqüents del procés de desnacionalització del País Valencià. Hi convergiren, tanmateix, el factòtum (Teodor Llorente) i els hereus (Lo Rat-Penat) d'una Renaixença valenciana en ocàs i una representació (Faustí Barberà) de l'embrionari valencianisme modern (València Nova), i amb ells, dues generacions, dues visions del País Valencià i dues actituds sobre la llengua. Tot plegat fa interessant l'estudi de la resposta valenciana al Congrés, no tant per les repercussions immediates que hi va tenir, com pel que ha significat en la història de la llengua i de les relacions culturals entre els països de llengua catalana.

UNA DINÀMICA NACIONALMENT ALIENADORA: VICENT BLASCO IBÁÑEZ

Com és ben sabut, els sectors dominants de la societat valenciana de la Restauració, conscients que els interessos proteccionistes de la nova burgesia industrial del Principat s'oposaven clarament als seus i que el ressò polític del moviment autonomista principatí hi feia perillar la seua hegemonia, començaren a difondre entre els seus paisans una ideologia més o menys obertament anticatalanista i, alhora que adoptaven el castellà com a signe de distinció social i urbana, n'intensificaren el sucursalisme polític.

Un dels màxims exponents ideològics d'aquella burgesia agrarista fou precisament Teodor Llorente (1836-1911), que utilitzà el seu liderat intel·lectual per a impedir la politització de la Renaixença valenciana en un sentit progressista. Per a ell, com per als seus seguidors, el conreu literari de la llengua, concebut com a un simple passatemps, es limitava a la poesia. Això sí, era un passatemps no tan innocent com pretenien, ja que, per la seua temàtica i pels seus destinataris, buscava en darrera instància el conformisme social i el reforçament dels valors tradicionals. La posició ideològica i literària de Llorente contribueix a explicar que una figura políticament popular i dotada d'un cert talent novel·lístic, com Vicent Blasco Ibáñez (1867-1928), identificàs la Renaixença amb el conservadorisme i decidís escriure en castellà, una llengua cada vegada més difosa als medis urbans.

El blasquisme polític explotà fins a la demagògia la ideologia anticatalanista de les classes dominants. Un exemple ben significatiu d'aquesta actitud ens l'ofereix l'editorial que publicà «El Pueblo» el 14 d'octubre de 1906, precisament el dia en què s'iniciaven les sessions del Congrés de la Llengua:

> «Amenazada la vida de las poblaciones por el egoísmo del industrialismo catalán, ya que se opone a la celebración de tratados de comercio, se llama a los productores a la defensa de sus derechos y del pan de sus familias. Sin tratados de comercio favorables a la agricultura, no venderéis vuestras cosechas. Hay que pedir la celebración de esos tratados; hay que obligar al gobierno a que los haga. Que no falte a ellos ningún productor, propietario, colono u obrero. Los pueblos que no defienden sus derechos, no merecen tenerlos.
>
> *El Pueblo*, que ha demostrado siempre ser enemigo del industrialismo catalán y defensor de los intereses valencianos, se congratula de su despertar y se adhiere con entusiasmo a todos los mítins que hoy se celebrarán, ofreciendo su concurso y sus columnas.»

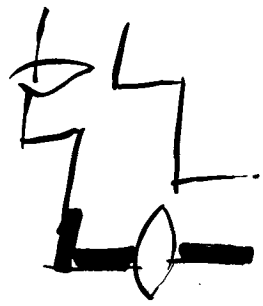

Amb aquesta actitud es fomentava entre àmplies capes de la societat valenciana un sentiment anticatalà que contribuïa ben poc al procés de recuperació de la consciència idiomàtica unitària, un dels ideals de la Renaixença. Cal dir, tanmateix, que Blasco Ibáñez, amic del malaguanyat Constantí Llombart (1848-1893), no va negar mai la unitat de la llengua, com posen de manifest, per exemple, unes afirmacions seues a «El Pueblo» (14-XI-1898):

> «Por comunidad de historia y dialecto y por simpatías personales, he tratado mucho a los representantes que Cataluña tiene en las Cortes...».

Ben distinta fou l'actitud d'una gran part dels republicans blasquistes, si més no fins ben entrat el segle XX.

Enfront de l'immobilisme ratpenatista consagrat per Llorente i l'opció ideològicament anticatalanista del blasquisme, els deixebles espirituals de Llombart, sota l'impuls del Noucentisme i de Solidaritat Catalana, prengueren consciència de la necessitat de fer sentir la seua veu. Una coneguda conferència de 1902 del metge Faustí Barberà ha estat considerada com el senyal de partida del valencianisme modern. Fruit del nou estat d'opinió fou València Nova, una societat (1904) i, dos anys després, la capçalera d'una revista —tímid ressò en alguns aspectes de «L'Avenç»— que, com el seu nom suggereix, propugnava la modernització i revitalització del valencianisme cultural i un compromís cívic amb la llengua.

UNA OCASIÓ EXCEPCIONAL PER AL MANDARINAT: TEODOR LLORENTE

Antoni Maria Alcover, principal promotor del Congrés de la Llengua, havia iniciat, el 1901 i 1902, les seues primeres «eixides filològiques» al País Valencià. Aquestes llargues estades permeteren al canonge mallorquí de conèixer en profunditat els parlars valencianes i la situació social de la llengua i de realitzar-hi una activa campanya de l'Obra del Diccionari. En una d'aquestes estades, el maig de 1905, Alcover pronuncià als locals de l'Associació regional de Societats Obreres Catòliques de València una abrandada conferència, presidida per sis bisbes, en la qual reivindicà l'estudi i la dignificació literària de totes les llengües peninsulars. Sense el proselitisme d'Alcover per terres valencians, és ben dubtós que el Congrés de 1906 hi hagués obtingut algun ressò. Un ressò que, en nombre de congressistes, incloent-hi els honoraris, es concretà tanmateix en una nòmina quasi testimonial: Faustí Barberà i Martí, Francesc Carreres i Llinyana i el seu germà Lleonard, Roc Chabàs i Llorenç, Lluís Fullana i Mira, Joaquim F. Garcia i Girona, Josep Maria Giménez i Fayos, Ferran Gómez i Miranda, Teodor Llorente i Olivares, Vicent Mancho i Remigi Vicedo i Sanfelipe. Bé que no valencià, s'hi podria afegir el jesuïta solleric Bartomeu Arbona (1862-1936), que residí al convent de Sant Domènec d'Oriola entre 1905 i 1931, on ocupà els càrrecs de rector i prefecte d'estudis i fou un dels col·laboradors d'Alcover. En poques paraules, un grup de ratpenatistes i clergues seduïts pel carisma d'Alcover, entre els quals figuren algunes de les personalitats més destacades de la vida cultural valenciana de principis de segle.

La major part dels periòdics regionals es limitaren a donar compte de la notícia estricta de la celebració del Congrés i, en alguns casos, a constatar

l'acollida entusiàstica de Llorente a Barcelona. Els més conservadors insistiren precisament en aquest darrer aspecte, fins al punt de diluir-ne el primer. Així, «El Mercantil Valenciano» publicà una editorial titulada «Llorente en Barcelona», on parlava de les «calurosas demostraciones de vivíssima simpatía y de cariñoso afecto [de què fou objecte Llorente], lo cual nos complace consignar, por tratarse de un valenciano insigne que honra donde quiera que vaya a la ciudad que le vio nacer». «Las Provincias» presenta l'esdeveniment com un acte de projecció externa de Lo Rat Penat. En canvi, «El Pueblo» en destacà la dimensió social de la festa de benvinguda i n'oferí una informació més objectiva. De la presència de València Nova només en va parlar la revista homònima, en un article que duia com a títol «Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana».

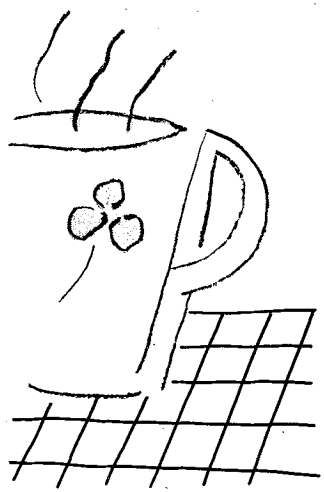

El protagonisme que els valencians concediren a Llorente, president honorari de Lo Rat-Penat i director degà de la premsa regional, fou reconegut pels organitzadors del Congrés i les autoritats catalanes en la recepció que se li tributà a la porta del Teatre Principal de Barcelona, el dia 13 d'octubre, per a assistir a l'acte d'obertura del Congrés. Després de ser saludat per Eusebi Güell, el diputat Leonci Soler i March el presentà al president de la Diputació de Barcelona, al batle de la ciutat comtal i a d'altres representants del món de la cultura i de la política del Principat, entre les ovacions incessants dels congressistes. Llorente tenia més d'un motiu per a acudir-hi personalment: entre altres, la invitació a formar part d'una presidència honorària on figuraven lletraferits i romanistes internacionalment coneguts com Frederic Mistral, Bernhard Schädel, Alfred Morel-Fatio, Marcelino Menéndez y Pelayo, Arturo Farinelli i Àngel Guimerà, i la coherència amb una actitud constant a favor de la unitat de la llengua literària.

En l'acte d'obertura, l'insigne patriarca de la Renaixença valenciana delegà la representació de Lo Rat-Penat en Vicent Mancho, catedràtic de la Universitat de València, el qual, després de saludar els congressistes en nom d'una entitat «dedicada al cultiu i progrés de la llengua comuna, de la qual n'és una de tantes branques frondosa i gloriosa», excusà la no intervenció del septuagenari Llorente adduint que «este senyor al vorer este local grandiós, al vorer tantes persones aquí reunides, temé que la paraula no poguera ser ben entesa», ja que els «anys no passen en va» i «poden fer assecar les forces físiques».

A l'endemà, diumenge, es constituïren les Seccions del Congrés. Fou un dia d'esbargiment per als congressistes, que pogueren examinar l'Exposició bibliogràfica, assistir al *«garden party»* que es preparà al parc Güell, escoltar concerts interpretats per orfeons i bandes de música, ballar sardanes i cantar «Els Segadors». Entre els llibres de l'Exposició bibliogràfica figuraven els que hi van trametre Lo Rat-Penat i València Nova: una col·lecció completa de

les publicacions d'aquella entitat, els números apareguts de «València Nova» i les obres de Josep Maria Puig i Torralva *Lliris i Cards* i *Mare i Madrastra*. Aquell mateix dia, Solidaritat Catalana, una de les organitzacions polítiques que més suport donà al Congrés, fou atacada virulentament per Unamuno en una conferència que pronuncià al Teatre de Novetats de Barcelona. La coalició catalana hi fou presentada pel rector de Salamanca com una iniciativa antiespanyola.

Constituïdes les Seccions, hom oferí a Llorente la presidència de la Literària. El poeta valencià l'acceptà en nom dels seus paisans escriptors i artistes, però, després de pronunciar un breu parlament sobre la significació de Rubió i Ors en la gènesi de la Renaixença i la influència que exercí en ell a l'hora d'adoptar el català com a llengua poètica, la cedí a Rubió i Lluch, ja que, sord com estava, no podia seguir bé les intervencions.

El to i el mateix fet de la improvisació, el mateix dia de la clausura del Congrés, d'un poema dedicat als congressistes, semblen confirmar l'emoció que causà en el vell Llorente aquella magna assemblea —segurament un tímid reflex de les més de 3.000 persones inscrites— i la ciència o passió de molts dels treballs presentats. Els versos, llegits aquesta vegada pel vice-president de l'Associació de Lectura Catalana i rubricats amb «una gran ovació», que obligà el nostre poeta a «alçar-se en salutació d'agraïment», fan així:

Germans de la gloriosa Catalunya,
els de l'illa daurada i Rosselló,
els d'Alguer, que separa el mar i allunya,
però l'oblit de vostre origen, no:
per a record d'aquest venturós dia
—per la partida solament amarg—,
València una abraçada vos envia,
arborant com penó de germania
la llengua d'Ausiàs March.

Amb actituds compromeses com aquesta, però adoptades a València amb fermesa i claredat, Llorente podria haver influït decisivament en l'opinió pública dels seus conciutadans sobre llur identitat lingüística. Ara bé, preferí gairebé sempre reservar-les per a la correspondència privada o per a cercles més o menys restringits.

UNA LLAVOR SENSE FRUIT: LLUÍS FULLANA

La dificultat de superar el llemosinisme ideològic forjat al llarg de quatre segles de subordinació política i cultural i fomentat pels prohoms valencians de la Restauració, és ben palesa en l'actitud que adoptà «València Nova» a propòsit precisament del nostre Congrés. En l'adhesió que hi trameteren, es proclamaven «entusiastes admiradors de l'hermosa llengua d'oc, una de les quals branques, la valenciana, nosaltres parlem» i, si bé veien «ab moltíssima satisfacció la tasca que es proposa realitzar el Congrés de la Llengua Catalana» no s'estaven d'advertir:

> «Creem, sí, que la llengua que parlem s'aparta prou de la catalana per a poder ser considerada com a idioma propi dels valencians; emperò, a aquella devem l'origen de la nostra i, per tant, entenem que, estudiant la mare algun profit traurem per a la filla.»

L'adhesió, lliurada probablement per Josep Maria Pérez, vocal de la Junta Directiva i representant de València Nova, acabava, però, amb un «Vixca Catalunya! Vixca València, sa germana!» («València Nova», 20-X-1906). En les *Actes* del Congrés figura tanmateix com a representant de València Nova i congressista honorari Faustí Barberà, natural de València, gran amic d'Alcover i un dels més actius col·laboradors seus en l'Obra del Diccionari.

Barberà meresqué uns càlids elogis del canonge mallorquí amb motiu de la publicació del seu discurs de 1902 sota el títol de *De Regionalisme y Valentinicultura* (1910). Alcover aprofità l'ocasió per a expressar, en termes quasi idèntics als que propugnarà Fabra una dècada més tard, la seua concepció de la llengua literària en relació amb els dialectes, que, al capdavall, era la mateixa doctrina del Congrés de 1906:

> «L'opuscle del Dr. Barberà ofereix filològicament un interés particular perquè son autor ha tengut el bon sentit d'escriure'l en pur valencià, ficant-hi moltes de les formes característiques i peculiars del llenguatge vivent d'aquelles regions. Així ho haurien de fer tots els escriptors valencians: fugir de tot castellanisme, conservar-se ben valencians de llenguatge i d'esperit, refer i suplir les deficiències de mots i de formes acudint als tresors imponderables de llurs clàssics, que són l'honor de la literatura catalana. No, no els demanem que catalanegin, això és, que copiïn el parlar de Barcelona. No han de catalanejar; han de valencianejar; han d'estudiar de prop tot lo que encara els queda de llenguatge, no sols a la capital, sinó a totes les comarques de l'antic regne; i amb això i llurs clàssics han de restaurar la llengua, la que

han d'enaltir, l'amor de la qual han de despertar pertot arreu, de Santa Pola fins a Vinaròs i Morella.»

Contra l'actitud *timorata* dels sectors majoritaris de València Nova, els elements jovenívols reaccionen immediatament declarant («València Nova», 6-XI-1906) que la celebració del Congrés «ha demostrat plenament l'esperit d'una mateixa raça, d'un mateix poble que, després d'uns quants segles de separació per motiu de l'obra destructora dels castellans, ha resorgit potent i avassalladora la unió d'un poble gran... Nosaltres, els valencians, devem considerar la gran obra que fan els nostres germans, i, com ells, treballar tots units per a la regeneració de la nostra pàtria».

Molt lluny d'aquests postulats es trobaven pràcticament tots els congressistes valencians. Bastarà una breu nota biogràfica de cada un d'ells per a adonar-nos-en.

Francesc Carreres (1882-1919) era rector del Seminari Pontifici de València en el moment de celebrar-se el Congrés. Col·laborador d'Alcover i de Lo Rat-Penat, s'interessà apassionadament pel valencià i, en retirar-se definitivament al seu poble natal, Moixent (la Costera), per raons de salut, es dedicà a la història local. El seu germà Lleonard (1881-1971) va passar la major part de la seua vida a Aielo de Malferit (la Vall d'Albaida), d'on fou mestre.

Roc Chabàs (1844-1912), natural de Dénia (la Marina Alta), fou canonge i arxiver de la Seu de València i membre de Lo Rat-Penat. Prestigiós erudit, centrà els seus estudis en la història política, religiosa, jurídica i literària de l'antic Regne de València i redactà una gran part dels articles de la revista «El Archivo» (1886-1893), que fundà i dirigí. Les seues edicions crítiques del *Misteri* d'Elx i de l'*Espill* de Jaume Roig posen en evidència un rigor filològic inusual aleshores. Encara que considerava el castellà com l'idioma de cultura definitiu dels valencians, propugnà, per raons pedagògiques, l'atenció escolar a la llengua materna dels infants valencians i prestà una valuosa col·laboració a Alcover.

Lluís Fullana (1872-1948), natural de Benimarfull (el Comtat), fou congressista honorari, potser per la seua condició de provincial dels Franciscans de València, i l'únic valencià que presentà una comunicació al Congrés, titulada «Ullada general a la Morfologia Catalana», on defensà la unitat de la llengua. Als Jocs Florals de Lo Rat-Penat de 1907 li premiaren el treball *Característiques catalanes usades en lo reine de València*, on va reconèixer que «escriure totes les característiques catalanes usades dins lo Reine de València equivaldria a escriure una gramàtica catalana i posar a la portada: Gramàtica de la llengua valenciana». Mediatitzat pels encàrrecs que li feien Lo Rat-Penat i el Centre de Cultura Valenciana —entre ells, el d'ocupar-se (1918-1928) de la «càtedra de Llengua Valenciana» de l'Institut d'Idiomes de la Universitat

de València—, i per la pressió ambiental, afluixà progressivament els seus contactes amb Alcover i diluí públicament les seues conviccions privades sobre la unitat de la llengua, adduint la necessitat de conciliar ciència i opinió pública dominant. Potser per aquesta mateixa raó acceptà d'encapçalar la relació de personalitats signants de les Normes de Castelló (1932). Encara que sol·licità el reconeixement del valencià com a llengua cooficial de l'antic Regne, escriví en castellà tota la seua obra no estrictament filològica.

Joaquim Garcia Girona (1867-1928), natural de Benassal (Alt Maestrat), era rector del Seminari de Saragossa quan s'inscriví al Congrés. Malgrat passar fora del País Valencià una gran part de la seua vida sacerdotal, fou un actiu col·laborador d'Alcover i de la Societat Castellonenca de Cultura, on publicà el seu *Vocabulari del Maestrat*. Compongué en català poemes lírics i èpics i versions de clàssics llatins i orientà el seu amic Carles Salvador cap als estudis gramaticals del valencià.

Josep Maria Giménez Fayos (1886-1974), natural de València, fou un dels col·laboradors més joves amb què comptà Alcover al País Valencià. Vinculat pràcticament tota la vida a Lo Rat-Penat, utilitzà la revista «Cultura Valenciana» (1926-1931), que dirigia, per defensar la seua visió conservadora del valencianisme cultural i les idees lingüístiques del pare Fullana. Després de la guerra, publicà, sempre en castellà, diverses monografies dedicades preferentment a la València foral.

Menys coneguts són el doctor Ferran Gómez Miranda, de València, i mossèn Remigi Vicedo (1868-1936), d'Alcoi. Tots dos foren col·laboradors d'Alcover. El primer era directiu de l'Associació de Beneficiència domiciliària de la Mare de Déu dels Desemparats. El segon publicà en castellà una *Guía* (1925) de la seua ciutat natal i, com l'esmentat jesuïta Bartomeu Arbona, fou víctima de la guerra civil espanyola.

En efecte, si prescindim de Faustí Barberà, la resta de congressistes valencians eren d'ideologia conservadora i membres actius de Lo Rat-Penat. Predominen els clergues, procedents sobretot del triangle geogràfic la Costera/l'Alcoià/la Marina. L'altre nucli important, el de la ciutat de València, aplegava majoritàriament professionals de les lletres, el dret i la medicina. Tots comparteixen una adhesió més o menys sentimental a la llengua, però, fora dels treballs poètics o gramaticals, se solen expressar en castellà, ja que consideren que el català ha deixat de ser una llengua de cultura. Generalment s'inscriuen al Congrés per l'amistat amb mossèn Alcover, si bé no tots van acudir-hi. Llevat de Llorente, no hi figura cap creador literari, ja que Garcia Girona encara no havia publicat els seus poemes. Sense Llorente, potser hauria estat problemàtica l'adhesió de Lo Rat-Penat al Congrés. No ben explicable és, en canvi, l'absència dels escriptors joves vinculats a València Nova.

La comunicació del pare Fullana, bé que metodològicament deficient, mereix

un breu comentari si més no per tractar-se del primer treball filològic fet per un valencià. Fullana hi fa una descripció de la morfologia verbal catalana amb un criteri diasistemàtic, aplicant-hi, d'acord amb Jaume Nonell, les «lleis fonètiques» que haurien condicionat l'evolució de les diverses formes verbals. Prescindint ara d'aquest darrer aspecte, és interessant constatar la seua posició sobre algunes qüestions llavors encara polèmiques, com la forma dels plurals femenins i la consideració literària dels subjuntius en *i*. En el primer punt, Fullana justifica l'adopció de les formes en *e*, adduint el tractament català de la *a* post-tònica, la tradició literària medieval, la comparació amb els resultats d'altres llengües romàniques, i fins l'autoritat dels «primers filòlegs de Catalunya», car no vol «que crega algú que estem cegos per la passió al regne a qui tenim la ditxa de pertenèixer». En el segon punt, Fullana considera literàries al Principat i a les Balears les formes en *e* i *a* i populars les que han adoptat la *i*. A pesar de la seua clara actitud unitària, el franciscà d'Ontinyent eludí la conflictiva qüestió onomàstica fent-hi servir la rebregada perífrasi «la nostra llengua».

UN DILEMA PER A L'ENDEMÀ: 1907/1909

Després d'examinar succintament l'aportació humana i científica valenciana al Congrés de 1906, i el ressò que hi va tenir, difícilment podríem subscriure les referències a València pronunciades per Alcover en el seu discurs de clausura:

> «El Congrés ha lograt interessar l'atenció de Barcelona, de Catalunya, dels elements intel·lectuals de València, Balears, Rosselló i dels filòlegs de les altres nacions. Això era una de les coses que ens proposàvem: que la gent en parlàs, que els periòdics ens fessen llargues ressenyes. Fer renou, donar fe de vida. Tot això ho hem aconseguit a les totes, a caramull».

Més adequada a la realitat fou la valoració dels distints ritmes regionals en el procés de recuperació de l'idioma traçada per l'advocat barceloní Joaquim Cases-Carbó en la conclusió de la seua ponència:

> «En el Principat el triomf del català va essent cada dia més complet. En les altres regions el moviment de renovació lingüística no ha estat encara tan ràpid i intens, emperò van apareixent senyals evidents de que no és lluny el seu esclat esplendorós. Mallorca, sobretot per boca de les seves sumitats intel·lectuals, se sent catalana sense deixar

d'ésser mallorquina. El Rossellonés sent vibrar la seva ànima nacional i se sent més català encara que el català espanyol.

Empero l'ànima catalana no se sentirà contenta i tranquil·la fins que senti batre a l'unís on d'ella de ple a ple l'ànima valenciana.»

En el fons, hi havia, en les seues paraules, el reconeixement dolorós d'un buit evident al Congrés: un País Valencià més compromès amb la seua llengua. Ara bé, tot i que l'aportació valenciana fou la que fou, seria injust no veure-hi, en general, el reflex d'una certa resistència a tallar els vincles lingüístics amb el Principat i les Illes, a oblidar un esplendorós patrimoni literari comú i a resignar-se a un imparable procés de substitució lingüística. Només València Nova oferia, llavors, un tímid projecte de futur. És potser pensant en el que significava aquesta entitat que Cases-Carbó s'atreví a vaticinar:

«València no trigará gaire a produir grans poetes i grans escriptors (no seran fets isolats com fins ara), qui donaran lo més superior de llur obra en llengua valenciana. I encara que nosaltres sentim que aquesta no és sinó una de les modalitats de la llengua catalana, no havem d'anomenar-la catalana fins que els mateixos valencians vulguin que així s'anomeni. No és solament qüestió científica, és qüestió de sentiments.

I un sentiment no s'imposa autoritàriament. Un sentiment apareix quan és arribada la seva hora. I no és arribada encara l'hora de que el valencià senti la llengua que ell parla prou identificada ab la llengua dels catalans per a poder portar abdues un mateix nom.

Però l'hora és ja arribada de que senti la pròpia llengua diferenciada de la castellana i se l'estimi més que no pas aquesta.

A València doncs, també com en les altres regions, el cultiu de la llengua prendrà vol aviat.»

Hi havia, efectivament, raons per a l'esperança: els sectors joveníols de València Nova, que aspiraven a incorporar el País Valencià al procés de recuperació nacional que començava a consolidar-se al Principat sota el guiatge clarivident d'Enric Prat de la Riba i el seny lingüístic excepcional de Pompeu Fabra. Però la realitat valenciana dels primers vint-i-cinc anys després del Congrés no justifica l'optimisme de Cases-Carbó. Certament, en aquests anys hi hagué al País Valencià un impuls favorable a la recuperació de la consciència idiomàtica unitària. En un primer moment, Fullana mantingué l'actitud unitària que defensà a Barcelona. El sector jove de València Nova va promoure, el 1907, la celebració d'una assemblea regionalista, on es propugnà,

per primera vegada en la història contemporània del País Valencià, la «necessitat d'admetre l'ús i caràcter oficial de les llengües valenciana i castellana per la existència en el reine de València de pobles i comarques en què respectivament tenen la una o l'altra adoptada des de molt antic». Fins i tot el mateix Llorente, en unes declaracions a «Terra Valenciana» (22-V-1909), afirmà que «tot lo que siga apretar els llaços de germania entre Catalunya i València, proclamar la unitat de nostra llengua, de nostra raça, de nostre esperit, és una de les coses que més me plauen».

No sabem fins a quin punt pogué tenir res a veure amb aquestes manifestacions l'esperit d'un Congrés que havia proclamat la voluntat de «restaurar,... reintegrar la nostra llengua en tot el seu primitiu esplendor, i també en tots els seus drets», però se'ns imposa un fet evident: la burgesia valenciana, en convertir com a lema propi «Para ofrendar nuevas glorias a España» —l'himne de l'Exposició Regional de 1909—, optà decididament per un model cultural i polític diametralment oposat al de la burgesia industrial del Principat i no s'interessà per la llengua. Més encara, instrumentalitzà Fullana per a dificultar l'acceptació social de la reforma ortogràfica de l'Institut d'Estudis Catalans i impedir així l'inici d'un procés de normalització lingüística. Caldrà esperar la instauració de la II República Espanyola per a recollir els primers fruits de la tasca encetada al Congrés de 1906: Normes de Castelló, cooficialitat lingüística en alguns actes administratius, publicació de diverses revistes de prestigi, etc.

* * *

Al llarg dels darrers vuitanta anys s'ha fet molt de camí al País Valencià, però encara som lluny de veure-hi consolidat el procés de normativització lingüística i ni tan sols s'ha encetat el d'una política normalitzadora mínimament coherent i capaç d'invertir l'actual procés de castellanització.

El futur de la llengua es decidirà probablement en la terra d'Ausiàs March. I depèn fonamentalment de nosaltres, els valencians. Però també dels catalans del Principat. Ja el 1906, Cases-Carbó recomanava:

> «Tot allò que puga augmentar i estrényer les relacions afectives entre catalans, valencians, balears, rossellonessos, algueressos, s'ha de fer. No ens fem prou els uns ab els altres i no ens coneixem gaire i no ens estimem prou.
>
> I el començament de l'estimar ha de partir dels catalans de Catalunya, car la sort ens ha afavorit més que a cap...»

Avui cal anar més enllà: cal que els catalans del Principat prenguen consciència de la situació dramàtica de la llengua del País Valencià, i que esmercen tots els esforços possibles perquè la batalla de la llengua s'hi decidesca a favor de la nostra causa. Si, més enllà de l'estudi de la realitat sociolingüística dels països catalans, té algun sentit la convocatòria del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, és precisament aquest. Només així podrem fer realitat el desig poètic de Llorente: que tots, *sense excepció*, puguem arborar *sempre* «com penó de germania/la llengua d'Ausiàs March».*

ANTONI FERRANDO I FRANCÉS

* Parlament pronunciat per l'autor al Palau de la Música Catalana de Barcelona, el dia 15 d'abril de 1986, en l'acte del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

1. Vicent Simbor: *La Renaixença al País Valencià*

The autor covers the development of the Renaixença in Valencia (1830-1909), and divides it into two periods, the beginning (1830-1859) and splendor (1859-1909). This latter stage is further sub-divided into the period between 1859 and 1874, which was dominated by Llorente and his conservative group, and that between 1874 and 1909, which was characterized by the incorporation into the movement of Constantí Llombart and his progressive group.

2. Ricard Blasco: *Llengua i pàtria al País Valencià durant la Renaixença*

The author presents an exhaustive analysis of the inextricably united concepts «llengua» (language) and «pàtria» (homeland) as used by the writers of the Renaixença in Valencia. This leads him to the conclusion that there was no coherent sense of nationalism.

3. Enric Balaguer: *Una revista popular valenciana: «El Mòle»* (1837 i 1840-41)

The author analyzes the first two periods of the magazine «El Mòle», discussing the political and ideological framework, the strictly literary production, the language used, and the relationship between the magazine and the Renaixença.

4. Eduard J. Verger: *La poesia valenciana de la Restauració*

More has been written on the politics and ideology of the Renaixença in Valencia than on the esthetics of its literature. The author analyzes the innovative literary production of a grup of poets of the Restoration who have been ignored until now.

5. Antoni Ferrando: *Llengua literària i actitud política en Teodor Llorente. A propòsit de* Cartes de soldat *i* Pro Patria

Llorente, in spite of his political and literary conservatism and his unitary beliefs concerning language, employed several linguistic registers in order to maintain his position as the intellectual leader of the Renaixença in Valencia.

6. Vicent Salvador: *El pensament lingüístico-literari de Teodor Llorente*

The literary-linguistic thought of the father of the Renaixença in Valencia (his conception of the socio-linguistic functions of Catalan, his vision of the unity of the language, his assessment of the various literary genre, etc.) forms a coherent system and can be explained by class interests which brought the Renaixença and its modernizing perspectives to a halt in Valencia.

7. Vicent Simbor: *Llorente, «La Opinión» i la Renaixença*

As director of «La Opinión» from 1861 to 1866, Llorente presented his conception of the Renaixença in Valencia.

8. Emili Casanova and Cecilio Alonso: *Les actualitzacions lingüístiques de l'*Espill de ben viure *(1559) realitzades en l'edició de 1827 per Onofre Soler*

The autors reconstruct the biography of Father Soler, explain why he re-edited *Espill de ben viure* in Catalan, and discuss the morphological and lexical annotacions he made in the edition.

9. Antoni Ferrando: *Presència valenciana al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)*

This study of the Valencian representation at and contribution to the 1906 Conference discusses the failure of the Renaixença movement in Valencia.

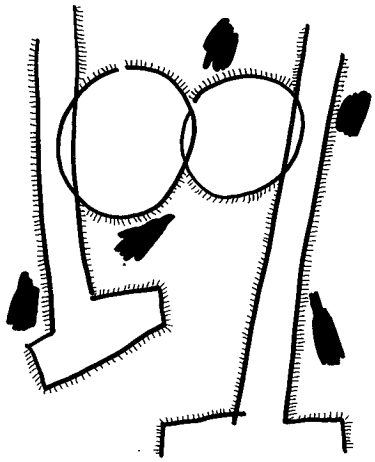

INDEX
CAPLLETRA 4
REVISTA DE FILOLOGIA

ARTICLES

A L'ENTORN DE LA RENAIXENÇA VALENCIANA. Vicent Simbor Roig 5
LA RENAIXENÇA AL PAÍS VALENCIÀ. Vicent Simbor Roig 9
LLENGUA I PÀTRIA AL PAÍS VALENCIÀ DURANT LA RENAIXENÇA. Ricard Blasco 43
UNA REVISTA POPULAR VALENCIANA: EL MÒLE (1837 i 1840-41). Enric Balaguer 69
LA POESIA VALENCIANA DE LA RESTAURACIÓ (1874-1902). Eduard J. Verger 79
LLENGUA LITERÀRIA I ACTITUD POLÍTICA EN TEODOR LLORENTE. A PROPÒSIT DE *CARTES DE SOLDAT* I *PRO PATRIA*. Antoni Ferrando 91
EL PENSAMENT LINGÜÍSTICO-LITERARI DE TEODOR LLORENTE. Vicent Salvador 113
LLORENTE, «LA OPINIÓN» I LA RENAIXENÇA. Vicent Simbor Roig 123
LES ACTUALITZACIONS LINGÜÍSTIQUES DE L'«ESPILL DE BEN VIURE» (1559) REALITZADES EN L'EDICIÓ DE 1827 PER ONOFRE SOLER. Emili Casanova / Cecilio Alonso 137
PRESÈNCIA VALENCIANA AL I CONGRÉS INTERNACIONAL DE LA LLENGUA CATALANA (1906). Antoni Ferrando 167

ABSTRACTS 179